

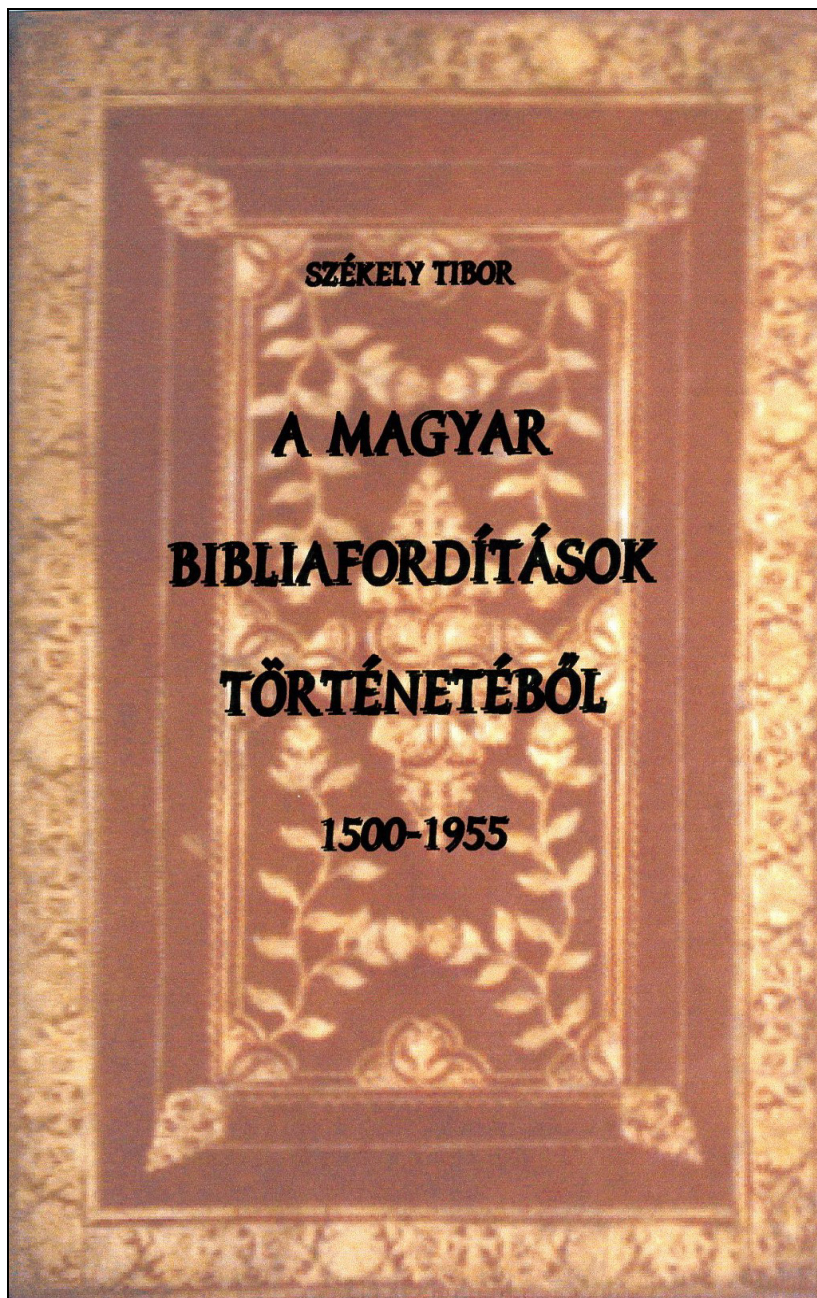
Székely Tibor

A magyar bibliafordítások történetéből

1500–1955

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Székely Tibor

A magyar bibliafordítások történetéből – 1500–1955

Irodalomtörténeti tanulmány

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című tanulmány elektronikus változata. A tanulmány nyomtatásban először 2003-ban Országos Műszaki Információs Központ es Könyvtár gondozásában jelent meg az ISBN 978 963 460 458 7 azonosítóval. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Indoklás.....	5
Előszó.....	6
I. fejezet: A kódexirodalom kora.....	7
Kódexcsoportok.....	7
1. Az első magyar bibliafordítás.....	8
a.) Bécsi kódex.....	8
b.) Müncheneri kódex.....	8
c.) Apocriphus kódex.....	9
Az első magyar biblia és fordítói.....	9
2. Az első magyar bibliafordítás átdolgozásai.....	13
a) Döbrentei kódex.....	13
b) Keszthelyi kódex.....	13
c) Székelyudvarhelyi kódex.....	13
3. A második magyar bibliafordítás.....	14
Jordánszky kódex.....	14
4. Fordítástörések.....	14
a) Festetics kódex.....	14
b) Cseh kódex.....	14
c) Az Érdségi kódex.....	14
d) Winkler kódex.....	15
Összefoglalás.....	15
II. fejezet: Reformáció és ellenreformáció.....	16
1. Komjáthy Benedektől Káldi Györgyig.....	16
Komjáthy Benedek.....	16
Pesti Mizsér Gábor.....	17
Erdősy (Sylvester) János.....	17
Benczédi Székely István.....	18
Heltai Gáspár.....	19
Mélius Juhász Péter.....	20
Félegyházi Tamás.....	20
Bogáti Fazekas Miklós.....	20
Károlyi Gáspár.....	20
A Károlyi Biblia kiadásai.....	22
Szenczi Molnár Albert.....	22
Szántó (Arator) István SJ.....	23
2. Káldi Györgytől Tárkányi Béláig.....	23
Káldi György SJ.....	23
Péchy Simon.....	26
3. Biblia kiadások.....	27
Evangéliumos könyvek.....	27
Teljes Szentírás.....	27
Misztótfalusi Kis Miklós.....	27
Komáromi Csipkés György.....	28
Torkos András.....	28
Szenczei Bárány György – Bárány János – Sartorius János.....	28

Szepesy Ignác fordítása és annak előzményei	28
4. Tárkányi Béla és a XIX. századi bibliafordítások	31
5. Zsoltárfordítások	33
Versegly Ferenc	33
Guzmics Izidor	33
Kálmán Károly	34
6. Egyéb katolikus fordítók és fordítások	34
Csicsáky Imre	34
Hám Antal	34
Zádori János	34
7. Protestáns fordítások	35
Ballagi (Bloch) Mór	35
Incze Dániel és Herpey Mihály	35
Kámori Sámuel	35
8. Izraelita fordítások	35
III. fejezet: A magyar biblia sorsa a XX. század első felében	37
1. Katolikus bibliafordítások	37
Soós István	37
A Szent István Társulat Bibliabizottságának fordítása	37
Békés Gellért és Dallos Patrik Újszövetség-fordítása	40
A Szent István Társulat fordításának kiadása átdolgozott jegyzetekkel	41
2. Katolikus zsoltárfordítások	42
Sík Sándor	42
Pataky Arnold	43
Sík Sándor új zsoltárfordítása	43
3. Protestáns bibliafordítások	44
Czeplédy Sándor fordítása	44
Masznyik Endre fordítása	45
Czeplédy Sándor és Raffay Sándor	45
Mellékletek	47
1. Kiegészítések a Káldi György bibliafordításával kapcsolatos kutatásokhoz	47
2. Arator és Káldi nyilatkozatai a fordításról	50
3. Káldi György bibliafordításának időrendje a kézirat adatai alapján	51
4. Káldi György Károlyról	52
5. Felhasznált forrásmunkák	54
6. Párhuzamos szövegidézetek az evangéliumokból	57

Indoklás

2008 a Biblia éve. Szerencsére ma már bárki vásárolhat magának bibliát, felekezet és stílus szerint számos változat van forgalomban. Ötven évvel ezelőtt, egyetemistaként engem is megfogott a biblia: héberül, arámiul, görögül, latinul, magyarul számos kiadást ismertem meg az egyetemi könyvtárakban. Ekkor bukkantam rá a Budapesti Egyetemi Könyvtárban Káldi György bibliafordításának kéziratára, és akkoriban juthattak hozzá a szerencsésebbek Békés Gellért és Dallos Patrik jelenkori beszélt magyar nyelven fogalmazott Újszövetségi szentírásához.

Összehasonlítva Káldi György fordításának nyelvezetét az általam forgatott Szent István Társulati ötkötetes kiadás és a Békés-Dallos kiadáséval, elhatároztam, hogy irodalomtörténeti kutatást kezdek az elmúlt századok magyarnyelvű bibliafordításainak megismerésére.

Úgy találtam, hogy a XIX. század második felében és a XX. sz. elején számos neves irodalomtörténész és nyelvész mutatott érdeklődést a bibliafordítások iránt. Fiatalos hévvel hozzáálltam a szakirodalom feltárásához, és egy disszertációnyi dolgozat elkészítéséhez.

Azután életpályám másfelé vett fordulatot, de az irodalomtörténeti tanulmány történettudományi része összeállt, amíg a nyelvészeti része az anyaggyűjtés állapotában maradt.

Néhány évvel ezelőtt többen, közöttük egy neves közíró is, felújították a témát, de számottevő összefoglaló munka nem született.

Most a Biblia éve kapcsán leporoltam régi tanulmányom kéziratát, és elolvastam. Úgy találtam, hogy annak idején – amikor az irodalom pártossága napirenden volt – én is kissé elfogultan, felekezeti szemlélettel fogalmaztam. Az idő azonban bölcsebbé teszi az embert, elhatároztam, hogy a fogalmazás stílusát kissé átsimogatom, és a dolgozatot „közhírré” teszem a Magyar Elektronikus Könyvtár jóvoltából.

Magamat az olvasó jóindulatába ajánlom.

Budapest, 2008. október

Székely Tibor

Előszó

Sajnálatos, hogy a modern ember elhanyagolja a Biblia olvasását. Ebben közrejátszottak politikai, filozófiai, ideológiai áramlatok, a magyar vallásos könyv kiadásának időszakosan mostoha körülményei, amelyek azon igyekeztek, hogy elfordítsák az embereket a természetfelettitől.

Ez a tanulmány végigkíséri a „magyar biblia” útját a kéziratos fordításokon kezdve, egészen 1957-ig. Ezzel a témakörrel mindeddig kevesen foglalkoztak, és ezek között is elenyésző számban voltak a katolikusok.

Arra törekedtem, hogy tárgyilagosan vizsgáljam a kérdést, és az irodalomtörténet egyes szakaszait tanulmányozva, összegyűjtsem a Biblia magyar fordításainak történeti adatait.

Budapest, 1957. február

Székely Tibor

I. fejezet: A kódexirodalom kora

A művelődés- és az irodalomtörténet hosszú múltra tekinthetett vissza már a XV. században is, mégis nagyon elmaradott volt még az írásművek terjesztésének technikája. Kéziratok másolataiban terjedtek, és ez nagyon nehézkesnek bizonyult. Ha valakinek 25–30 kötete volt, az már könyvtárnak számított. Több száz kötet tulajdonosa pedig azzal dicsekedhetett, hogy híres könyvgyűjteménye, könyvtára van.

Nem is beszélhetünk a szó igazi értelmében könyvkiadásról addig, amíg a nyomda meg nem jelenik. Kifejezhetetlen haladást jelentett a *könyvnyomtatás* feltalálása.

Magyar kódexeinkben – legalább egy-két idézetnyi töredék formájában – úgyszólván az összes szentírási könyv fellelhető. Főként a zsoltároknak, és az Újszövetség egyes – főként evangéliumi – szakaszainak jut a vezető szerep. Ha összevetjük a kódexekben elszórva található szentírási szövegeket, azt lehet vélelmezni, hogy a kódexirodalom korának is megvolt a maga szentírásfordítása.

Már a kódexirodalom korában is lehetett a magyar egyháznak szentírásfordítása, ha nem is volt az teljességgel, amely elsősorban a nép, a hívek igényét szolgálhatta, mert a kolostorok műveltebb lakóinak többsége megelégedett volna a latin nyelvűvel is, hiszen értette a latin szövegeket.

Ez a lehetséges magyar biblia azután kézen közön, másolótól másolóhoz jutva hol csiszolódhatott, hol romlott.

Hatással volt a szövegre a másolók különböző irányú és fokú műveltsége, esetleges szakképzettsége is. A másoló szerzetes, ha mást nem is tett, legalább nyelvjárását érvényesítette az új könyvben.

Persze ha volt is ilyen fordítás, nem bizonyított, és elkallódhatott, megsemmisülhetett a történelem ismert viszontagságai és „vallásháborúi” közepett.

A megmaradt néhány nyelvemléket tanulmányozva megismerhető a régi korok emberének gondolkodása, és az akkori nyelv kifejezőkészsége.

Kódexcsoportok

A kódexeket a fordítás terjedelme szempontjából vizsgálva, három csoport különböztethető meg:

1.) Az első csoportba azok a bibliai „könyvek” sorolhatók, amelyeknek *teljes fordítását* ismerjük. Ide számíthatók a zsoltárok is.

Itt szerepel elsősorban a köztudatban „*huszitának*” nevezett fordítás, amelyre alább még visszatérünk.

Ennek nagy része három kódexben található meg:

az *Apor kódex* zsoltárok, himnuszok, imádságok gyűjteménye;

a *Bécsi kódex* tartalma 18 ószövetségi könyv;

a *Müncheni kódex* pedig az evangéliumok fordítását tartalmazza.

A *Jordánszky* kódexben található szentírási könyvek újszövetségi, evangéliumi részét 1516-ban, az ószövetségi részét pedig 1519-ben másolták.

A *Székelyudvarhelyi kódex* Judit könyvének Nyújtódi András ferences szerzetes által 1526-ban készített fordítását tartalmazza.

A *Döbrentey kódex-ben* olvasható az Énekek Énekének teljes fordítása, amelyet Halábori Bertalam másolt 1508-ban.

A *Festetics*-, a *Czech*-, a *Keszthelyi*-, a *Kulcsár*-, valamint a *Batthyányi kódex*-ben zsoltárfordításokat találhatunk. Az első négy kódex 1493 és 1522 között keletkezett, az utolsó pedig a XVI. század közepéről való.

2.) A **második** csoportba tartoznak a szentírási **szakaszok**. Ez a csoport jóval népesebb, mint az előző volt. Az ebbe tartozók közül a passiók a legterjedelmesebbek, amelyeknél jóval rövidebbek a szentírási (önálló) imádságok és canticumok (énekek) fordításai; valamint ide sorolhatók az egyes vásár- és ünnepnapok szentleckéi, evangéliumai.

3.) A **harmadik** csoportba a szentírási **töredékek** sorolhatók, amelyek nagy számban fordulnak elő a vallásos tárgyú kódexekben.

Itt különösképpen az *első teljes* magyar bibliafordításra tekintettel csak az első csoportot vizsgáljuk részletesebben.

1. Az első magyar bibliafordítás

Reánk maradt részleteit az első csoport három első kódexe őrizte meg számunkra. Mindhárom könyv csak másolata az eredeti szövegnek. A fordítás ideje az 1400-as évek első felére tehető, a másolás időpontja pedig a század második felére, harmadik harmadára.

Tekintsük egyenként ezeket a kódexeket:

a.) Bécsi kódex

Nevét lelőhelyéről kapta, a Bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdona. Hogy mikor és miképp került Bécsbe, nem tudjuk. Egy 1723-ból származó jelentés szerint, amelyet a könyvtár igazgatója állított össze a könyvtár kódex-állományáról, a kódex már a könyvtár tulajdonaként szerepel.

A 162 levél terjedelmű kötet tartalmát Rúth, Judith, Eszter, a Makkabeusok II. könyvének 6-7. fejezete, Baruk, Dániel, Ozeás, Joel, Ámosz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malachiás könyvének magyarnyelvű fordítása teszi ki.

Három másoló kézírása különböztethető meg benne. A másolók neve ismeretlen. Keletkezési helye sem állapítható meg biztosan, de lehetségesnek látszik a moldvai eredet.

b.) Müncheni kódex

A Müncheni Nemzeti Könyvtár tulajdona. A XVI. században került Bajorországba, ahol először magánkézen volt, és hagyatékozás révén lett a könyvtaré.

A 108 levél tartalmazza a négy evangélium magyarnyelvű fordítását, és egy magyar naptárt. A kódex Németi György másoló munkájának eredménye. Keletkezési helyéről és idejéről a kódex zárószavai adnak hírt: A moldvai Tatros városban készült 1466-ban.

c.) Apor kódex

A sepsiszentgyörgyi Erdélyi Székely Múzeum tulajdona. 93 lap. Zsoltárokat (55-150), himnuszokat, imádságokat olvashatunk benne. Három kéz munkája. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. Keletkezési idejét a XV. sz. második felére teszik

A felsorolt három kódex egy egységes bibliafordítás szövegéből tartalmaz részleteket. Ez a fordítás tekinthető a Biblia első magyar példányának.

Eredetéről különféle elméletek alakultak ki. A vélemények lényegében két táborra osztják az irodalomtörténészeket:

- egyesek szerint ez a fordítás a *huszita* biblia;
- mások véleménye szerint *katolikus* szerzetesek fordították.

A *gyulafehérvári ferencesek* krónikájában a következők olvashatók:

„Tunc etiam duo literati de eadem Kemenest, videlicet Thomas et Valentinus, cum quibusdam hominibus ... ad regum Moldaviae intraverunt ... utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet haeresis, sicut ego legi, ... nam istam dictionem Spiritus Sanctus exposuerunt sic: zent zelleth”.¹

Az első magyar biblia és fordítói

Ebből a tudósításból arra következtetnek, hogy a kezünkben lévő ősi fordítás nem más, mint a barát által említett eretnek, *huszita biblia*, Tamás és Bálint pap fordítása.

Az igaz, hogy a huszitizmusnak Magyarországon is sok követője akadt, s nem lehetetlen az sem, hogy volt magyarnyelvű bibliájuk. Ebből a feltevésből indulnak ki azok, akik az első magyar bibliafordítást huszitanak tartják. Eleinte csak Tamás és Bálint bibliájáról beszéltek, később azonban őket azonosnak tekintették a prágai egyetemen végzett Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal, s azóta a fordítókat ilyen név alatt említik.

Ez az azonosítás éppen úgy feltevésen alapul, mint az első fordítás „huszitasága”. A prágai egyetem anyakönyvében előfordul Pécsi Tamás és Újlaki Bálint neve, de ez a két magyar ifjú nem egy időben volt az egyetem hallgatója –amint erre rámutat Tímár Kálmán is – és mint ilyenek, nem bizonyos, hogy összekerülhettek, és szoros barátságot köthettek. A krónikás szerint pedig Tamás és Bálint egyszerre fordították a bibliát.

Pécsi Tamás ellen szól az a megfontolás, hogy a nevezett 1399-ben iratkozott be a bölcséleti fakultásra, ahol baccalaureatusi (borostyánkoszorús) fokozatot nyert, majd elhagyta az egyetemet. Az ő tanulmányi éve alatt még nem voltak ismeretesek a huszita tanok.

Újlaki Bálint idejében tanított ugyan Husz János is, de a „taborita” tant, amely a Szerémségben ismeretes volt, Újlaki még nem hozhatta magával 1412-ben, amikor a „magister” fokozatot elnyerte és visszatért hazájába.

Jogosan tehát csak *Tamás és Bálint bibliájáról* beszélhetünk, mert nem bizonyított a két papnak Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal való egyezése, mint az sem, hogy a nevezettek

¹ „Akkor két írásban járatos ember, ugyanazon Kemenest helységből (Kamonc), t.i. Tamás és Bálint, akik bizonyos emberekkel ... Moldovába mentek ... és mindkét szövetség könyveit magyar nyelvre fordították, amiben annyi és akkora eretnokség van, mint magam is olvastam ... mert ezt a kifejezést is: Szentlélek, így fordították: zent zelleth”. (Idézi Gálos R.: i.m. 36. old.)

husziták lettek volna.

Amikor a ferences krónikás az eretnek bibliát említi, akkor a Bécsi- és Münchener kódexben szereplő szövegre is utalhat, mert ezekben is előfordul a „*zent zellet*”. A másoló barát, aki „mint magam is olvastam”...szöveget a krónikába betoldotta nem szerzője a krónikának, csak másolója, – mivel ez az eredeti szövegben nem volt benne.

A barát nem is kortársa a krónikásnak, Szalkai M. Balázsnak, aki 1420 körül kezdte krónikáját, (amint Gálos Rezső állítja Vargha Damján tanulmányára hivatkozással).²

A másoló elérkezve az idézett helyhez, „eszébe jutott”, hogy Moldvában jártában látott egy bibliafordítást, amely a Szentleket „*zent zellet*”-nek fordítja, és éppen e miatt tartotta eretneknek.

A másik tábor elvitatja a huszitáktól az első magyar bibliafordítás érdemét, és azt állítja, hogy *katolikusok* készítették. Ennek az elméletnek a hívei több csoportra oszlanak:

Egyesek szerint ferences, mások véleménye szerint premontrei, ismét mások bencés eredetűnek vallják, sőt olyan is akad, aki világi papoknak tulajdonítja a fordítást.

Abból indul ki az első vélemény, hogy a fordításokat a ferences krónika említi. Rövid összefoglalásban így hangzik a véleményük:

„A fordítók a ferences rend tagjai voltak, akik a bibliát itthon kezdték fordítani, de később eretnekké lettek. Emiatt menekülniük kellett, és művüket Moldvában fejezték be. A fordítás azonban mentes mindenféle eretnekségtől”.³

Mészöly Gedeon véleménye szerint azonban semmi esetre sem lehettek a fordítók ferencesek, „mert a rendbelieknél a Fr vagy a P jelző mindig megtalálható, ezeknél azonban nincs meg.”⁴

Ez eléggé meggyőző érvelés abban az esetben, ha nem a huszita előfeltevésből indulunk ki. Ha azonban a huszita eredetet elfogadjuk, figyelembe kell venni azt, hogy a két eretneket a rend kizárta és így nem illette meg őket a fráter vagy a páter cím.

Ezek az érvelések nem döntenek el megnyugtató módon a kérdést. Tímár Kálmán ugyancsak sokat foglalkozott a problémával, és egészen eredeti elméletet dolgozott ki, amelynek több követője is akadt. Tímár a Münchener kódex naptárkerékét vizsgálva megállapította, hogy annak adatai megegyeznek a premontrei naptár adataival. A naptárkerék alapéve 1415. Ha a naptár premontrei, akkor levonható a következtetés, hogy a fordító is premontrei szerzetes volt.⁵

Gálos Rezső nem osztja Tímár véleményét, és a kérdéses fordításnak bencés eredetet tulajdonít. A következőt írja: „a Münchener kódex naptárának alapos vizsgálata – összehasonlító naptár tanulmányok segítségével – kétségbevonhatatlanul igazolta, hogy ez a naptár bencés naptár, következésképpen liturgikus könyveink első magyar fordítása bencés eredetű.”⁶

Gálos a három kódexet liturgikus könyvként fogja fel: „Az Apocrifus kódex psalterium, a Münchener kódex evangéliumos könyv, a Bécsi kódex pedig egy régi lectionarium

² Gálos R.: Legrégibb bibliafordításunk

³ Lásd 2. lábjegyzet

⁴ Mészöly: i.m. 79. old.

⁵ Tímár: i.m. 5-7. old.

⁶ Gálos: i. m. 29. old.

fordításának másolata.”⁷

Szerecz Alajos pedig így vélekedik:

„Miért ne volna sokkal inkább lehetséges, hogy a magyar szerzetes és a világi klérus, amelynek nem egy embere már jó korán, külföldön is becsületet szerzett önmagának és a magyar névnek, tagjai között itthon is számlált olyanokat, akiknek tudományos és vallási ambíciójából már jóval a huszita mozgalom előtt, a virágzó magyar kereszténység természetes gyümölcse gyanánt megszületett a bibliának annyira-amennyire teljes fordítása, ... amely a lelkipásztor papság számára, szentbeszédek készítésében, latin eredetik fordításában és olvasmányaik (lectionariumaik) összeállításában alapul szolgált.”⁸

Bárhogy áll is a dolog, akár premontrei, akár bencés, akár ferences vagy világi papok munkája, lehetségesnek tekinthető, hogy a fordítást nem eretnekek, pl. husziták készítették.

Ez következik Káldi György véleményéből is, aki a szentírásfordításához csatolt „Oktató Intés”-ében a következőt írta: „*Nékem bizonyos és hitelre méltó ember mondotta, hogy látta az írott Magyar Bibliának nagyobb részét, amely 200 esztendő előtt fordított, kétség nélkül nem a huszitáktól, vagy a kálvinistáktól, kiknek akkor hírek sem volt, hanem igaz keresztényektől.*”⁹

De nemcsak történeti bizonyítékok hozhatók fel a nem eretnek eredet védelmére, hanem tanbeli összehasonlítások is. Debreczy Sándor részletes felsorolást közöl az első magyar bibliafordítás tanítása és a huszita tanok eltéréséből.¹⁰

1. Olyan betoldások vannak, amilyeneket a husziták nem alkalmaztak, és nem is alkalmazhattak, sőt elhagytak volna, mert nem hittek sem „*Krisztus földi szenvedésében, sem a szentekben, sem a földi csodákban, vagy a mennyei jelenségekben, sem a Szentlélekben*”. Következésképpen nem toldhattak a szöveghez olyan tartalmú részeket, amelyeket nem hittek, amely vallásuk tanításával ellenkezett.

2. A fordító nagyon ragaszkodott a Vulgáta szövegéhez, még az értelmet is feláldozta a szöveghűség kedvéért.

3. A fordítás huszitaellenes felfogást tükröz:

a) **Isten:** a husziták mindenben szakítottak a hagyományossággal, mindenben elvetették a külsőségeket, a vallást leegyszerűsítették. Egyedül az Atyaistent imádták, s úgy közeledtek hozzá, mint a csendes, tiszta erkölcsi élet forrásához. Az Ószövetség Istene pedig a harcos, bosszúálló, Isten alakjában jelenik meg a fordításban

b) **Ember:** A fordítás embere gyönyörködik társai szenvedésén, bűnhődésén, kívánja ellenségei halálát („*ehet zenueggyenek mint ebek*”). Zúgolódik Isten ellen, tehát mindenben a zsidó vallás képét tükrözi. Ezzel szemben a husziták tana szerint az embert nem szabad megölni és minden embert szeretni kell. Isten ellen nem szabad lázadni, zúgolódnia.

c) **Krisztus:** A fordítás szerint földre szállt, szenvedett, meghalt. A huszita tanítás szerint nem szenvedett valóságosan, és nem is halt meg igazán.

d) **Mária:** a fordításban a tisztaság, a szüzesség, anyaság kegyes jelképe; hála, tisztelet tárgya, a husziták pedig nem tisztelték Máriát.

e) **Szentek:** A zsolttárok címében ezt olvassuk: „*zent dauid énekle melleket*”. A husziták nem tisztelték a szenteket, a „*pokolba helyezték őket*” és a csodákban nem hittek.

Következtetés: a fordítás feltehetően nem egyezik a ferences krónika által említett Tamás

⁷ Gálos: i. m. 22. old.

⁸ Szerecz: i. m. 14. old.

⁹ Oktató Intés 4. oldal 2. hasáb.

¹⁰ V.ö. Debreczy: i. m. 140-141. old.

és Bálint pap fordításával, nem huszita eredetű.

Kik lehettek tehát a fordítók? Személyük nem ismert. Ez azonban abból a korból nem meglepő válasz, hiszen olyan sok irodalmi mű szerzőjét mindmáig nem sikerült megállapítani.

De akkor mi történt az esteleges huszita fordítással?

Tímár Kálmán szerint valószínűnek látszik, hogy Tamás és Bálint bibliája – mint sok más egyéb könyv – elveszett, és nem azonos az első magyar bibliafordítással. Véleményét a következőképp támasztja alá:

„Jerney János azt írja, hogy Jászvásárban (Jassi) a püspöki lakban (= a volt magyar plébánia), az olasz minoriták minden magyar könyvet, mint eretnek munkát elégettek. Ezt a könyvégető tevékenységüket másutt is végrehajtották, és erre a sorsra jutott Tamás és Bálint bibliája is.”¹¹

A fordítás *stílusa* nem egységes, ezért Szily Kálmán legalább két fordítót tételez fel. Mint megállapította: A Bécsi kódex első felét és Máté evangéliumát az egyik, a többit pedig a másik fordította magyarra.¹²

A *nyelvezete* nehézkes, erőtlen, darabos, sokszor még magyartalan is. Idegenszerű kifejezései magyarázhatók a Vulgáta szövegéhez való túlságos ragaszkodásból is, amely nem vált a fordítás stílusának előnyére. A gondolat művészi tolmácsolásához még nem értenek a fordítók. A kifejező erő hiánya feltűnő. Ahol nem elbeszélő szöveget kellett tolmácsolniuk, ott a kifejezésekkel való küzdelem még jobban észlelhető. A helyes értelem visszaadásában sokszor bizonytalanok.

Ha nem találnak megfelelő magyar szót a latin kifejezésre, maguk alkotnak új szavakat, és így ők az első magyar nyelvújítók, s ez is növeli a fordítás irodalmi értékét. Ilyen érdekesség a Spiritus Sanctus „zent zellet”-tel való visszaadása is, amely semmi esetre sem az eretnenség kritériuma, mint az egykori krónikás véli, hanem a dunántúli vidékek általánosan ismert és használt tájszava volt.

A fordítás elsőségét bizonyítja nyelvének, szókincsének régiessége is. „Ehhez még hozzájárul az is, hogy a három kódexet megelőző korból nem találunk magyaryelvű bibliaszöveg töredéket” – állapítja meg Mészöly Gedeon.¹³

A fordítás idejét hozzávetőlegesen 1416-ra teszik. Erre a Müncheni kódex adja a kiinduló pontot, amelynek naptár kerekén az alapév 1415. Ha a fordítók 1415-ben készítették az evangéliumi rész fordítását, amellyel a naptárkerék kapcsolatos –mint útmutató az ünnepekhez, amelyeken az evangéliumot felolvasták –, akkor egy évvel később, 1416-ra elkészülhetett az Újszövetség további részének fordítása is.

További kérdés: mennyire terjedt el ez a fordítás? A jelenleg ismert másolatok a szövegnek más-más részletét őrizték meg.

A másolás munkája igen fáradtságos és sok időt igénylő elfoglaltság volt, így az első magyar biblia általános elterjedtségéről nem beszélhetünk, bár bizonyára nem csak annyi másolata volt, mint amennyit ma ismerünk.

¹¹ Tímár K.: Premontrei kódexek

¹² Szily: Magyar Nyelv 1911. évf.

¹³ Mészöly : ...Müncheni kódex i.m. 80. old.

Ezt a bibliafordítást dolgoz(hat)ták át a kódexirodalom hátralévő időszakában, sőt a könyvnyomtatás felfedezése után is használhatták.

2. Az első magyar bibliafordítás átdolgozásai

Az első magyar bibliafordítás átdolgozásait, illetve azzal rokon szövegeket az alábbi kódexek tartalmazzák:

a) Döbrentei kódex

Első helyen a *Döbrentei kódex* áll, amely jelenleg a gyulafehérvári püspöki könyvtár tulajdona. 162 lap. Nevét Döbrentei Gáborról kapta. A másolatot a Bereg megyei származású Halábori Bertalan egri pap készítette 1508-ban. Tartalmazza a teljes zsoltárfordítást, azon kívül ó- és újszövetségi könyveket. Liturgikus célzattal készült. A szentírási szövegeket a katolikus szertartásoknak megfelelően csoportosítja.

Az ószövetségi könyvek közül olvashatjuk benne: az Énekek Énekét, Jób könyvének részleteit. Az újszövetségi könyvek közül pedig: passiók, evangéliumok, valamint lekción Szt. Pál leveleiből.

Mészöly Gedeon kutatásai szerint nem önálló fordítás, hanem a Münchener kódex evangéliumának tudatos átdolgozása, amelyben, ha még lehet, a fordító jobban ragaszkodik a Vulgata szövegéhez, mint az első bibliafordítás készítője.

Mások szerint nem a Münchener kódex evangéliumát ismerte az átdolgozó, hanem annak egy már átdolgozott szövegváltozatát.

A fordítás *nyelve* fejlettebb és gördülékenyebb az előzőnél, az átdolgozó jobb fordítói készséggel rendelkezett, mint elődei. Egy folyamatos fejlődési fokozat második tagjának tekinthető. Átmenetet alkot az *Apor kódex* és a *Keszthelyi kódex* nyelve és stílusa között.

Ennek a szövegváltozatnak az *elterjedtségéről* nem beszélhetünk. Nincs ugyanis más irodalmi emlékünknél, amely erről tanúskodna.

b) Keszthelyi kódex

Rokonságban áll az első fordítással a Keszthelyi és Kulcsár kódexben megőrzött szövegrész is.

A *Keszthelyi kódex* a Festetics Könyvtár tulajdona. 222 lap. Velikei Gergely ferences szerzetes másolta 1522-ben, a vas megyei Lékán. A szentírási könyvek közül Zsoltárok olvashatók benne.

Szövege jórészt megegyezik a *Kulcsár kódexével*, amely a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. 184 lap. Pápai Pál ferencendi szerzetes másoló alkotása 1539-ből. A felsorolt két kódex nem a Döbrentei kódex alapján készült, ősforrásuk alapján állnak rokonságban.

c) Székelyudvarhelyi kódex

A *Székelyudvarhelyi kódex* szentírási szövegei: az ószövetségből Judit könyve és az újszövetségből evangéliumi részletek (Jézus beszédei). Mindkét fordítás korábbi szövegre vezethető vissza.

Judit könyve valószínűleg az első fordítás elveszett szövegének változata, az evangéliumi részletek pedig a Döbrentei kódex szövegével állnak rokonságban.

108 lap. Nyujtói András fráter fordítása, amelyet húgának e szavakkal dedikált: „Íme

azért én szerető húgom, Nyujthódy Judit, az te neveden való zent asszonnak könyve, mellyet én a te szegény bátyád ... megírtam az deáki betűről az magyar nyelvre...”

Lemérhető az első fordítás hatása: a Szentírás különböző szövegeiből összeállított imádságos könyvek készültek.

3. A második magyar bibliafordítás

Jordánszky kódex

Ezt a szöveget, amely terjedelmére nézve kisebb az előző fordításnál, a *Jordánszky kódex* őrizte meg. Az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárának tulajdona. Mindvégig egy kéz írása.

A szöveg terjedelmét csak az *Érdy kódex* haladja meg. Gazdagon díszített szép írású kódex. Nagy kár, hogy egy része hiányzik. Tartalma: Mózes öt könyve (amelynek egyes részei hiányosak), Józsué és a Bírák Könyvének részletei, a 4 Evangélium, az Apostolok Cselekedetei, Szent Pál levele a Zsidókhoz, Jakab, Péter két, János három és Júdás apostol levele, illetve a Jelenések könyve.

A fordító és a másoló neve egyaránt ismeretlen. A kódex ószövetségi része 1516-ban, az újszövetségi pedig 1519-ben készült. Nyelvjárása meglepően hasonlít a mai dél-dunántúli nyelvjáráshoz. A stílus észrevehetően szép fejlődést mutat: egyenletesebb, magyarosabb, kifejezőbb, erőteljesebb.

A fordítás azonban minden bizonnyal nem forgott közkézen.

4. Fordítástöredékek

Az eddig ismertetett kódexeken kívül nagyobb szentírási töredékeket találunk még a következő kódexekben is:

a) Festetich kódex

208 lap. Pálosrendi másoló készítette Kinizsi Pál özvegye, Magyar Benigna részére 1493 körül. Prózában fordított zsoltárokat (2., 8., 18., 23., 62., 66., 92., 94., 95., 99., 109., 112., 116., 119-133., 147-150.) tartalmaz, valamint részleteket Dániel könyvéből, Lukács, János evangéliumából. Stílusa az eddigiektől teljesen elütő, egyedül a

b) Czeh kódex

Czeh kódex-szel rokon, amelyet ugyancsak Magyar Benignának készített F.M. 1513-ban. Tartalmazza a 109., 112., 121., 126., és a 147. zsoltár fordítását.

c) Az Érdi kódex

1524-27 között készült, prédikációkhoz textusul szolgáló ó- és újszövetségi részleteket tartalmaz. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, 334 levél. A legterjedelmesebb kódex, másolója ismeretlen karthauzi szerzetes.

d) Winkler kódex

A *Winkler kódex* a Budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. 184 lap. Ismeretlen kéz munkája. Keletkezési idejéről 1506-ot jelölhetjük meg. Evangéliumi részleteket, többek között a szenvedéstörténet szövegét közli.

Több kisebb kódex sorolható még fel, ezek azonban nem érintik közelebbről a magyar biblia történetét, ezért mellőzhetők.

Megemlíthető még a hagyományban élő *Báthori László* féle bibliafordítás is, amelynek szövege a mai napig ismeretlen. Többen úgy vélik, hogy ezt a fordítást tartalmazná a Jordánszky kódex, de ezt a feltevést eddig nem bizonyították.

Báthori László a XV. század második felében a budaszentlőrinci pálos kolostor tagja volt, ahol több szent életrajzát írta meg, és állítólag lefordította a teljes Szentírást –írja Pintér Jenő.

A hagyomány szerint Mátyás király a budai könyvtárában őriztette a kéziratot. Hogy valóban elkészült-e a fordítása, kétséges; de ha megvolt is, akkor sem állítható, hogy azonos a Jordánszky kódexben lévő szöveggel.¹⁴

Báthoriról Gyöngyösi Gergely tesz említést 1525-ben írt pálos-krónikájában.

Összefoglalás

A mondottakból kitűnik, hogy a kódexirodalom kora sem volt magyar bibliafordítás híjával. Az újszövetségi könyvek közül a Vulgáta általánosan ismert és elfogadott szövegét ültették át magyar nyelvre a biblia első magyar fordítói. Nehéz és fáradságos munkára vállalkoztak, de fáradozásaikat siker koronázta. Fordításaik szövege azután fejlődött, csiszolódott, tökéletesedett az átdolgozások során, együtt fejlődve a magyar nyelvvel. A másolással megbízott szerzetesek nem jegyezték le a Szentírást minden könyvét, csak azokat válogatták gyűjteményekbe (florilegiumokba), amelyek közkedveltségnek örvendtek, s amelyek a kultuszban, vagy a magán használatban a legalkalmasabbak voltak. Mindenkor legkedveltebbek voltak a Jézus életét, szenvedését, megváltó halálát elbeszélő evangéliumok, és a zsoltárok. A szöveget általában prózában fordították; a verses fordítás elenyészően csekély. Az alkalmazott versforma a magyaros ősi nyolcas, páros, vagy csoportrímekkel. A kort jellemző zárszóként álljon itt az Úr imájának szövege az akkori kiejtés szerint, Máté evangéliumából:

*Mű Atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved. Jöjön te országod. Legyen te akaratom, miként mennyen es azonként földön. Mi (testi kenyerünk felett való) kenyerünket adjad mű nekünk ma. És bocsássad mű nekünk mű vétetönket, mikint es mű bocsátonk nekünk vétetteknek. És ne vigy münket kísértetbe. De szabadits münket gonosztól. Ámen.*¹⁵

¹⁴ Pintér J.: Irodalomtörténet I. kötet 644. old.

¹⁵ Idézi Pintér J. I. kötet 385. old.

II. fejezet: Reformáció és ellenreformáció

1. Komjáthy Benedektől Káldi Györgyig

A magyarnyelvű biblia széleskörű elterjedését csak a *könyvnyomtatás* hozhatta létre. A nyomda feltalálásának kultúrtörténeti értéke szinte felbecsülhetetlen. Így vált lehetővé az iskolák széles hálózatának kiépítése, ahol a nép gyermekei is elsajátíthatták az olvasás és a betűvetés tudományát. Így lehetett a biblia népkönyvvé, a magyarság egyik legkedveltebb olvasmányává.

Komjáthy Benedek

A nyomtatásban megjelent első fordítás Komjáthy Benedek munkája: „Az zenth Paal leueley magyar nyeluen” 1533-ban látott napvilágot Krakkóban. Címlapja nagy részét a magyar címer fedi, hátlapját pedig a Frangepán család címere borítja.

Özvegy Perényi Gáborné (Frangepán Katalin) nyalábvári udvarában nevelősködött Komjáthy Benedek, amikor úrnője felkérte a fordítás elkészítésére. Volt ugyan Perényinének egy régebbi korból származó kéziratos bibliája, de ennek szöveghűségében kételkedett, nyelvét pedig Komjáthy találta nehezen érthetőnek. Így vált időszerűvé és készült el ez a fordítás Perényiné költségén.

A levelek elé írt argumentumok (tartalmi kivonatok) képzett hittudósra vallanak, de ez nem Komjáthy eredeti munkája, hanem Rotterdami Erasmus Újszövetségéből vette át és fordította le magyar nyelvre. Fordítása nehézkes, bőbeszédű, terjengős. Úgy akarja adni a szöveget, hogy mindjárt benne legyen a megértéséhez szükséges magyarázat is.

A múlt század végén plagizálással vádolták Komjáthy Benedeket, amikor Fraknoi Vilmos 1879-ben felfedezte az ún. „Krakkói töredék”-et. Ez a töredék egy nyomtatott lap, amely megegyezik Komjáthy fordításának egy részletével. Ebből egyesek azt gyanították, hogy az Erasmus használatát is eltitkoló szerző egész terjedelmében eltulajdonította és sajátjaként adta ki egy korábbi fordító fáradságos munkájának eredményét.

Szilády Áron úgy igyekszik a vád ellen megvédeni Komjáthyt, hogy a kérdéses lapot a fordítás próbanyomásának mondja.

Harsányi István pedig úgy vélekedik, hogy „Komjáthy olyan nyomtatványából való, amely csak a római levelet foglalta magában Erasmus tájékoztató magyarázataival együtt.”¹⁶

Ha nem igaz is a *plágium* vád, nehezen lehet kimutatni, miben követte az előző fordítót, Erasmust és a Vulgátát, mert tele van magyarázattal, amely a fordítás hűségének rovására megy.¹⁷

A fordítás élvezhetetlensége lehetett az oka annak, hogy nem igen terjedt el és értéke rohamosan csökkent.¹⁸

Hengeres Lőrinc 1564-ben nyolc dénárért vette meg azt a példányt, amely jelenleg az Egyetemi Könyvtár tulajdona.

Fogyatékoságai ellenére is becses irodalmi emlékünkné, amely sok régi szót és kifejezőmódot örökített meg számunkra.¹⁹

¹⁶ Harsányi: i.m. 18. old.

¹⁷ Gerő: i.m. 31. old.

¹⁸ Gerő: i.m. 35. old.

¹⁹ u.ott

Sok vita folyt az irodalomtörténészek között Komjáthy vallásáról. Egyesek – így Szilády Áron – szerint protestáns volt. Fraknoi pedig így ír róla: „Azokhoz tartozott ő, akik Luther tanainak befolyása alatt állottak, noha nem szakadtak el a katolikus Egyháztól”²⁰

Azt tudjuk Komjáthy szavaiból, amelyeket Előszavában ír, hogy úrnője udvarában szerzetesek éltek, és ha Komjáthy protestáns lett volna, nem kapott volna megbízást a fordítás elkészítésére.

Különös az a tény is, hogy bár az Előszóban utal az új hithez való csatlakozásra, ám ugyanakkor arról is beszámol, hogy a Szentatyákat is buzgón forgatta, hogy feladatát jól teljesíthesse. Előszavát Kisasszony napjáról keletkezteti, a munkát pedig szent Gergely pápa estéjén a nagymisére való harangozáskor fejezi be.

A hivatkozások, valamint a katolikus környezet kizárják protestáns voltát.

Pesti Mizsér Gábor

Három évvel később, 1536-ban hagyta el a nyomdát Pesti Mizsér Gábor „Újtestamentom”-a. Nem az egész újszövetséget tartalmazza, hanem csak a négy evangélium fordítását. Bécsben jelent meg, a teljes címe így hangzik: „*Novum Testamentum, seu quattuor evangeliorum volumina, lingua Hungarica donata Gabriele Pannonio Pesthino interprete; Vy Testamentum magyar nyeluen.*”

Pesti Gábor személyéről annyit tudunk, hogy „nemzetsegerewl Mysser nemzetbewl walo”. Szülei papnak szánták, ő azonban – bár nagyon vallásos volt – nem érzett papi hivatást, s nem akart pap lenni. Ezzel nagy szomorúságot okozott szüleinek, akik azt gondolták, hogy minden kiadásuk, amelyet fiuk neveltetésére fordítottak, kárba veszett.

Két évvel az újszövetség megjelenése után, 1538-ban mondta meg fent említett szándékát szüleinek, majd Erdélybe ment, ahol Izabella királyné titkára lett. Asszonya megbízásából többször járt diplomáciai küldetésben is.

Pesti Gábor is ahhoz a táborhoz tartozott, amelyik rokonszenvezett a hitújítással, de az Egyház szétszakításának nem volt híve. Szívvel lélekkel Erasmus követője volt, s szívesen az ő fordítását követte. A munkát széljegyzetekkel látta el, s a négy evangélium után az egyes vasár és ünnepnapokra szóló pericopák (szakaszok) táblázatát közli, majd pedig az egyes szentek ünnepére rendelt szakaszok jegyzéke következik.

Szabadon választhatott a Vulgáta és Erasmus fordítása között, hiszen a trentói (tridenti) zsinat csak később, 1546-ban definiálta a Vulgáta tekintélyét.

A fordítás nyelve gördülékeny, magyaros, felülmúlja az addigi fordítók munkáját, sőt még az utána következő Sylvester János nyelvezetét is.

Toldy Ferenc azt írja róla, hogy előnyére szolgált a fordítónak a régi magyar irodalom ismerete, amiből igen ügyesen használta fel mindazt, ami hasznos volt, a meg nem felelőt pedig még ügyesebben kerülte ki.

Értékes munkát végzett is Pesti Mizsér Gábor, de nem végzett teljes munkát. Fordításából hiányzanak: az Apostolok Cselekedetei, az apostolok levelei, valamint az újszövetség egyetlen prófétai írása, a Jelenések Könyve.

Erdősy (Sylvester) János

A fentebb említett hiányosságot pótolta a **teljes** Újszövetség lefordításával az első protestáns magyar bibliafordító: Erdősy (Sylvester) János. Munkája **1541-ben**, Buda elvesztésének évében jelent meg Sárváron.

²⁰ idézi Gerő: u.ott.

A fordító személyéről tudjuk, hogy 1504 táján született Szinyérváralján. Egyetemi tanulmányait Krakkóban végezte, majd Wittembergben tűnt fel, ahol Luther tanainak követőjévé, *evangélikussá* lett.

Itthon nem szívesen fogadták protestáns hitelvei miatt, de Nádasy Tamás nádor védelmébe fogadta, és gyermekei nevelését bízta rá. Ekkor nyomtatták ki bibliafordítását. Később a Bécsi Egyetem tanára lett. Egy idő után eltűnt a történelemkutatók szemei elől. Egyesek szerint Csehországban telepedett le, mások szerint Debrecenben halt meg. Élete végéről nincs biztos adatunk.

Munkájának címe: *„Új Testamentum magyar nyelven, melyet a görög és deák nyelvből újonnan fordítánk a magyar népnek keresztyén hitben való épülésére.”*

A kiadás költségeit a nádor fedezte, s a munka is az ő nyomdájában készült el Sárváron, Abádi Benedek vezetésével.

A Szentírást görög eredetiből fordította, de felhasználta a Vulgatat és Erasmus fordítását is. A könyvek sorrendjében a Vulgatat követi, nem Luther bibliáját.

Műve ajánlását és az egyes könyvek tartalmát disztichonokban írta meg. Mai olvasata:

*„Próféták által szólt régen néked az Isten,
azt kit ígért, végre megadta fiát.
Buzgó lélekvel szól az most néked ezáltal,
Kit hagyja hogy hallgas, kit hagyja hogy te kövess.
Az ki zsidóul és görögül és végre deákul
Szól vala rígen, szól neked itt magyarul,
Minden népnek az ű nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényinn éljen, minden imádja nevét.
Itt vagy az rejtek kincs, itt van az kifolyó víz,
Itt vagy az tudomány, mely örök íletet ad.”*

Az Apostolok cselekedeteiben pedig így emlékezik meg Szt. Pál üldöztetéséről:

*Fogságot szenved, nyomorog Pál, végre halálra
Őt keresik titkonn, a fene népek előtt.
Lásd, mint szenved az Istennek szolgálja hamissan,
Melyet meg nem győz a hazug emberi nyelv.”*

A fejezetek versekre beosztását nem alkalmazza, s kissé terjengős fordításához nem ad magyarázatokat.

Folyamatos *stílusú*, jó magyarságú munka. Az ajánló és a tartalmi kivonatot adó disztichonjaiban olyan gyakorlattal kezeli a szavakat, s olyan pontos a szótagszám elosztása, hogy ebben a korban páratlanul áll a klasszikus verselésben Magyarországon.

Munkája nagy népszerűségnek örvendett, amelyet tanúsít a második kiadás megjelenése is (Bécs 1574). Népszerűségét elsősorban nagyszerű párverseinek köszönhetette, amelyeket országszerte kívülről megtanultak.

Benczédi Székely István

1548-ban, hét évvel Sylvester fordításának megjelenése után egy ószövetségi kötet került az olvasók kezébe:

Benczédi Székely István : *Zsoltároskönyve* – amint előszavából értesülünk, héber

eredetiből prózában készült. Fordítását többek kérésére adta ki.

Egyik elődjének munkáját sem használta fel, mert vagy nem ismerte, vagy nem férhetett hozzá.

Fordításának *nyelve* nehézkes, az eredeti szöveghez még a szórendben is ragaszkodik. Minden zsoltárhoz ad magyarázatot, amelyek sokszor erőltetettek. Teljesen újszövetségi értelmet tulajdonít a zsoltároknak, s azokkal akarja bizonyítani a hitigazságokat.

Heltai Gáspár

1550-ben a közóhajnak kívánt eleget tenni, amikor arra vállalkozott, hogy három társával, Gyulai Istvánnal, Ozorai Istvánnal és Wizaknai Gergellyel lefordítja a teljes Szentírást.

1515 körül született Szeben megyében (Heltau = Nagydisznód?). Wittembergben tanult, majd 1545-ben hazatért. Kolozsvár lelkészévé választotta. Ott nyomdát állított fel, ahol „Catechismus minor” címmel evangélikus hittankönyvet adott ki. Heltai az irodalom más területein is szerzett magának érdemeket. Különösen állatmeséi voltak közkedveltek. 1559-ben kálvinistává lett, 1568-ban pedig unitáriussá. 1574-ben halt meg.

A közös vállalkozás *első kötete*: Mózes öt könyve 1551-ben jelenik meg. A címlapon nincs feltüntetve, hogy miképp osztották meg a munkát. Egyes adatok arra engednek következtetni, hogy Gyulai István volt a főmunkás, a lapszéli magyarázatokat pedig Wizaknai Gergely készítette. A bevezetésben elmondja Heltai, hogy főképp az eredeti héber szövegeket követték, de egyéb fordításokat is felhasználtak (Vulgata, Erasmus, stb.)

A *második kötet* Jézus, Sirák fia könyvét tartalmazza. Ugyancsak 1551-ben jelent meg. A kéziratot Tolnárról küldték Kolozsvárra, a fordítók nincsenek megnevezve. Az egész könyv előtt bő tartalmi összefoglalást adnak, az egyes fejezeteket pedig rövid tartalmi kivonatok előzik meg.

Ugyancsak 1551-ben hagyta el a nyomdát a *a negyedik kötet*, amely a 4 nagy- és a 12 kisprófeta könyveinek magyar fordítását tartalmazza. A fordító társaság közös munkájának eredménye.

A *harmadik kötetben* a Példabeszédek könyve, a Prédikátor, az Énekek éneke és a Bölcsesség könyve jelent meg 1552-ben. A részletmunkák fordítóinak nevét nem jelölték meg. A homályosabb részeket zárójelbe tett magyarázatokkal igyekeznek érthetővé tenni.

Nyolcéves szünet áll be a kiadások sorozatában. A sorozat *ötödik kötetében* a Zsoltárok könyve jelent meg 1560-ban, Heltai Gáspár nevével.

A *hatodik kötet* ismét a fordító társaság munkája. Ebben az újszövetségi könyvek jelennek meg. A fordító bizottság tagjai: Egri Lukács, Szegedi Lajos és Heltai Gáspár. A kiadás éve 1562.

A sorozat utolsó kötete a *hetedik*: „A Biblia Második Része” címmel jelent meg 1565-ben. Tartalma: Józsué, Bírák, Sámuel és a Királyok könyvei.

A kiadásból hiányoznak: a Krónikák, Ezdrás, Nehemiás, Eszter és Jób könyve.

Sajnos ez a fordítás sem teljes. A hiányzók azért nem jelenhettek meg, mert Heltai akkor már nagy anyagi nehézségekkel küzdött. Harmadik vallását, illetőleg annak híveit, az *unitáriusokat* a többi protestánsok üldözték, és ekkor Heltai is tönkrement.

A kötetek fordítása nem egyöntetű, de ez érthető a két fordító társaság ismeretében. A munka nem egységes munkaterv szerint folyt, és nincs tudomásunk előre meghatározott követelmények megfogalmazásáról.

Az egyes kötetekben megjelent szentírási könyvek nem a Szentírásbeli kánon szerinti sorrendet követik. Azt jelentették meg, amivel éppen készen voltak. Jelentősége mégis nagy, mert sok olyan könyvet bocsátott közre, amelyek addig hiányoztak a magyar kiadásokból.

Nyelvezete magyaros, és az akkori élő nyelvet követi. Mégsem terjedt el általánosan, nem vált közkedvelté. Maradandó hatást sem tudott elérni. Nem fogadták szívesen olyan ember munkáját, aki hitében, vallásában ilyen állhatatlan volt és ilyen gyakran váltogatta azt.

Mélius Juhász Péter

Az ószövetségi történeti könyvek második részét Heltaiékkal egyidőben fordította le Mélius Juhász Péter.

1565-ben adta ki Debrecenben Sámuel két- és a Királyok két könyvét.

Ajánló levelében beszámol a munkájáról: A fordítást összevetette a görög bibliával és a „bölc fordításokkal”. Úgy igyekezett fordítani, hogy sem a betűt, sem az értelmet ne hagyja el.

A fejezetek előtt rövid összefoglalást ad, és minden fejezet után külön magyarázatot közöl. Önállóan fordít és nyelve is elég jó. Az értelem visszaadására törekszik a zárójelbe tett magyarázattal.

Egyes vélemények szerint az Újszövetséget is kiadta Szegeden (Harsányi István idézi Horányi Elek és Ember Pál tanúságát). Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem maradt fenn.

Félegyházi Tamás

Az **1580-as** években Félegyházi Tamás református prédikátor is vállalkozott az Újszövetség fordítására. Ekkor pedig Sylvester már két-, Heltai egy kiadásban közkezen forgott. Az volt a célja, hogy minél többen olvashassanak *magyarázatos bibliát*.

A címlapon utalást találunk arra, hogy a görög eredetiből fordított. A lapszálon magyarázatokat közöl, de ha a hely kevés, akkor a lap alján folyamatosan folytatja. *Nyelvezete* ma már idegenszerűen hat, bár a maga korában jónak tekintették.

A magyarázatokból kitűnik kálvinista felfogása, amiért a kálvinista körökben szíves fogadtatásra talált. Munkáját nem tudta befejezni, 1586-ban érte a halál. Gönci György fejezte be a fordítást, és ugyancsak ő rendezte sajtó alá. A kiadás költségeit Debrecen város viselte.

1609-ben a második kiadása is megjelent, de ebből ma már egy példány sem ismeretes.

Bogáti Fazekas Miklós

Valószínűleg Benczédi fordítását használta fel **1582** táján megjelent verses zsoltár átdolgozásaiban Bogáti Fazekas Miklós, unitárius prédikátor, amelyeket nemzeti dallamokra írt.

A zsoltárokon kívül a kötet tartalmazza az Énekek énekét és Jób könyvét is, amelyeket ugyancsak versbe szedett. Az utóbbiak szabad fordítások. Munkájában többször megcsillan a költői tehetség, általában azonban nehézkesnek mondható.

Károlyi Gáspár

A protestánsok leghíresebb bibliafordítója 1529 körül született Nagykárolyban. Teljes neve Károlyi Radics Gáspár. Tanulmányait Wittembergben végezte. Hazájába 1559-ben tért vissza, amikor Gönc község prédikátorává fogata. A kerület prédikátorai „senior”ra választották, ami kb. megfelel a katolikus esperességnek. Később a kerület szuperintendense

lett.

1586-ban fog hozzá a fordításhoz. Egy év múlva harmadszor házasodik. Ekkor már öreg ember, és attól fél, hogy nem futja ereje a nagy munka elvégzésére. **1590-ben** jelenik meg a Biblia, és rá két évre befejezi földi pályáját a „nagy öreg” bibliafordító, a „gönci istenes vénember.”

A fordítás munkájában elsősorban Pelei János teológus, a gönci tanító volt segítségére. Lehetséges, hogy Károlyi felhasználta elődjének Benczédi Székely Istvánnak megkezdett munkájától maradt fordítási részleteket is. A munka dandárját azonban egymaga végezte.

Felhasználta az eredeti szövegeket is, de leginkább a latin fordításokat tanulmányozta: leginkább a zsidó Tremellius heidelbergi tanár latin bibliáját, akit a versekre való felosztásban is követett. A már meglévő magyar bibliákat is figyelembe vette és felhasználta Luther bibliafordítását is.

A nyomtatási költséget Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, s főként Báthori István országbíró adományából állították elő.

A biblia kiadására németföldről hozattak nyomdai felszereléseket, és innét szállították a szükséges papírost is. A nyomdát Vizsolyban, a Gönc szomszédságában lévő Báthori birtokon állították föl. A nyomdai munkát Mentskovits Bálint másfél év alatt végezte el. A Biblia 1590-ben jelent meg egy fólió alakban, 7-800 példányban, 1204 oldalon.

Az egyes fejezetek élén olvashatjuk a tartalom rövid kivonatát. Ahol a szöveg homályos, vagy nehezen érthető, ott magyarázatot is ad a lap szélére.

„Előbeszéd”-ében erősen kifejezésre jut kálvinista volta, ahol éles hangon támadja a Vulgátát, hogy abból némely szavak, esetleg mondatok kimaradtak, másutt azonban betoldások találhatók. Sokszor igaza van, azonban ő még a Vulgáta fordítójánál is jobban beleesik ebbe a hibába.

Néhány példa arra, amit Károlyi elmarasztal, ugyanakkor maga is elkövet: *Elhagyásokkal* vádolja a Vulgátát, ugyanakkor ő pl. Jeremiás könyvében 56, a Rómaiakhoz írt levélben 25 olyan hibát követ el, amelyről a protestáns Ballagi Mór is így vélekedik: „az eredeti szöveggel egybevetvén, lehetetlen csonkítottak nem ismerni fel.”²¹

Ugyancsak: „sokszor egy oldalon, három-négy versenként is találkozunk olyan helyekkel, ahol vagy egyes szók, vagy egész mondatok kimaradtak, s ez már csakugyan semmiképpen nem menthető.”²²

Betoldásokat is gyakran alkalmaz: „Gondolatait a szöveg közé csúsztatja, amelyek sokkal veszedelmesebbek, mint a Vulgáta anyagi bővítései. Pl.: Gen. 6.4.: ... „legyenek tehát napjai százhusz év” ...olvassuk az eredeti szövegben, míg Károlyi fordítása: „engedek nekik megtérésre százhusz esztendőket...”

A fordítás *nyelvezetéről* így vélekedik Ballagi Mór: Héberül jól nem tudott... fordítását leginkább másodrendű latin auktorok után eszközölte” Állítását az I. Kron. 9,10-ből is bizonyítja, amelynek fordítása az eredetitől eltér, és csak Tremellius és Junics fordításával egyezik.²³

Erről a kérdésről bővebben ír Káldi György SJ is a Vulgáta alapján készült fordításának bevezetőjéhez csatolt Oktató Intésben. (ld. a csatolt **1. sz. mellékletében**).

Károlyi fordításának *stílusát* is keményen bírálja Ballagi:

„Károlyi irálya nem tanulmányozott, parlagian magyar, de azért mégsem természetes;

²¹ Ballagi M.: i. tan. 181. old.

²² Ballagi: idézett tanulmány 168. oldal

²³ Ballagi M.: u.ott. 173. old.

nem feszesen az idegen szöveghez alkalmazkodó, mégsem szép; mert hangarány és kifejezési szabatoság nélkül áradozik. Nyelvezete a közbeszéd színvonalán ritkán emelkedik felül, és ott is úgy forgolódik, hogy meglátszik: formáról, nyelvcsínről tudata sincs: told, fold, változtat az eredetin, hogy annak tartalmi mását adja, nem is sejtve azt, hogy irodalmi műnél a forma átváltoztatásával a neme is átváltozik; mást mond, mert másképp van mondva.”²⁴

Úgy vélem *túl szigorú* Ballagi bírálata, mert a *nép élő nyelvének* alkalmazására való törekvése az érthetőséget szolgálta, és végül is célt ért, mert a kiadás nagyon hamar népszerű lett. Abból a szempontból is furcsa a bírálat, hogy Ballagi Mór protestáns létére szembeszáll a fordítást nagyra értékelő és a szöveghez ragaszkodó protestáns biblikusokkal.

A fordításnak – hiányosságai mellett – *elvitathatatlan érdemei* vannak: nyelve, stílusa egységes, ha mai szemmel nézve ódon, avult is. Az is tény, hogy ez a fordítás az első ismert teljes szövegű magyarnyelvű biblia. Ez lett a magyar protestantizmus általánosan elfogadott „Vulgátá”-ja, a legtöbbet – mondhatnánk egyedül –használt bibliája.

A Károlyi Biblia kiadásai

Szenczi Molnár Albert

1608-ban Hanauban *Szenczi Molnár Albert* rendezte sajtó alá Károlyi fordítását. A kimaradt verseket beiktatta. A helyesíráson és a nyelvi hibákon végzett javításokat. Amelyik könyvhöz nem volt tartalmi kivonat, vagy magyarázat, azt pótolta. A parallel helyek konkordanciáját a lapszélen tüntette fel.

A kiadás az eredetinel jobban kezelhető formában jelent meg és a végéhez csatolták Szenczi verses zsoltárfordításait. 1500 példányban jelent meg.

Szenczi Molnár Albert nem a Károlyi biblia átdolgozásával, hanem főként zsoltár fordításaival írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe. Munkája „Psalterium Hungaricum” címmel jelent meg Herbornban 1607-ben. A fordító liturgikus könyvnek tekintette a Zsoltárok könyvét, és mint ilyet fordította le. Szép, határozott, magyaros dallamra *énekelhető* szöveget akart adni.

Két francia fordítónak, Clemens Marothusnak és Theodorus Bezának verses fordítását ültette át magyar nyelvre. Jól sikerült, gördülékeny nyelvezetű, magyaros szövegű Zsoltároskönyvet adott ki.. Annyira megkedvelték zsoltárait, hogy még napjainkban is éneklük, imádkozzák.

Oppenheimben 1612-ben magyarázatok nélkül jelentette meg Szenczi Molnár Albert a következő kiadást nyolcadrét alakban. A tartalmi kivonatokat megrövidítette. A példányszámról nincs adat.

1644-ben Lőcsén Brewer Lőrinc tizenkettedrét alakban adta ki a vizsolyi biblia újszövetségi részét.

1645-ben pedig a teljes fordítás új kiadása látott napvilágot Amsterdamban, nyolcadrét formátumban, *Jansenius János* költségén.

1657-től 1661-ig tartott az u.n. „Váradi Biblia” nyomtatási munkája, amelyet *Köleséri*

²⁴ Ballagi M.u.ott 71. old.

Sámuel látott el lapszéli jegyzetekkel. A kiadás költségeit a protestáns főurak adták össze. A kiadásból hiányoznak a deuterokanonikus könyvek (protestánsok szerint apokrifusok). Ivrét alakban adták ki Tótfalusi Kiss Miklós szerint 1500, mások szerint 6000 példányban.

Szántó (Arator) István SJ

Bibliafordítása Károlyi munkájával egy időben készült. A jezsuita rend utasítására kezdett a fordításhoz az erdélyi Znióváralján, ahonnét Bocskai István hajdúi elől – akik a kolostort feldúlták és felégették – 1606-ban Olmützbe menekült.

A fordítás elkészítésében 1612-ben bekövetkezett halála akadályozta meg, ugyanis ekkor már másodszor fogott bele az újszövetségi könyvek lefordításába.

Ritka szónoki erejével és tudományos képzettségével kimagaslott kortársai közül. Kevés magyar írónak volt Szántó (Arator) Istvánéhoz hasonló balszerencséje: művei mind odavesztek a tűzvészben. Ahogy maga írta: *”negyven év minden fáradtságos munkája odaveszett.”* (ld. 2. sz. melléklet)

Pintér Jenő szerint megmaradt művei mások irodalmi dicsőségét gyarapították. Korunkban is vannak, akik azt állítják, hogy Káldi György használta fel az ő bibliafordítását saját fordítása készítésénél. Erre a véleményre az alábbiakban még visszatérünk.

2. Káldi Györgytől Tárkányi Béláig

Amint az előzményekből ismert, Károlyi Gáspár bibliája nagy népszerűsége tett szert. A katolikusok közül is sokan vették és olvasták. A Katolikus Egyház vezetői nem nézték jó szemmel, hogy híveik egy protestáns fordító munkáját olvassák. Így kapta Káldi György, a fiatal jezsuita szerzetes azt a megbízást, hogy ültesse át magyar nyelvre a teljes Szentírást.

Káldi György SJ

1573. február 4-én született (1. sz. melléklet) Nagyszombatban, a Herény nemzetségből származó Káldi családból, akik a vas megyei Káld községről kapták a nevüket. Valószínűnek tekinthető, hogy alapfokú iskolai tanulmányai elvégzése után Kutasy János nagyprépost, a későbbi esztergomi érsek fogadta udvarába és vállalta a további taníttatását, neveltetését. Amikor felnőtt, ígéretet kapott a Nagyszombati nagyprépostságra, és hogy erre alaposan felkészülhessen, Kutasy Rómába küldte, hogy ott tanulmányait kiegészítse. Káldi soha nem lett nagyszombati prépost, mert 1598-ban Rómában belépett a Jézus Társaságba. Magyarországi rendházakba került, később német rendházakban volt újoncmester és gyóntató, majd a Nagyszombatban alapított Jezsuita Gimnázium igazgatója lett. Élete végén a Pozsonyi Rendház kormányzójává nevezték ki, ahol nagy része volt az ottani gimnázium megalapításában is.

1634. október 30-án Pozsonyban hunyt el.

Káldi korának kiemelkedő személyisége volt, kiváló szónok, jó szervező. Sok hányattatás, Bethlen hajdúi elől menekülés, a nagyszombati városi tanács részéről ért megnemértés, sok zaklatás ellenére is hatalmas munkakedvvel és szorgalommal dolgozott. Négy nyelven prédikált hibátlanul, és a politikai élet színpadán is megjelent, mint Bethlen Gábor követe, akit egy alkalommal „két órán át tartó kemény beszéddel megfeddett.”

Mivel Káldi „az isteni és az emberi tudományokban egyaránt jártas volt”, írja róla az *Elogia defunctorum Societatis Jesu*, méltán esett rá a választás, és gyulafehérvári

tartózkodása idején megbízást kapott a Szentírás lefordítására.

Ezt megelőzően nem volt Káldi szándékában a bibliafordítás. Erre utalnak *Oktató Intésének* (ld. 2. sz. melléklet) szavai:

„Adta volna Isten, hogy mind ez ideig a jó magyarok az ő régies Isten szerént való együgyűségükben megmaradtak volna, és a visszavonásnak és a hazugságnak lelke a konkolyt közibe ne hinthette volna, bizony sem Országnak pusztulását, sem Nemzetünk között gonosz feslett erkölcsnek ennyire való elmaradását nem láttuk, s nem kesergtük volna. Tovább is el lehetett volna a mi Nemzetünk Magyar Biblia nélkül, meglegedvén a Tanítóknak Magyarázásaival. Mert noha tagadhatatlan, hogy Isten igéjének sok jelen hasznai vannak, mindaz által is bizonyos, hogy azoknak a hasznoknak megnyerésére nem szükséges, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Írást, holott ez sokaktól nem is lehetséges, hanem elég az, hogy kiki a Tanítók Magyarázatjából azt értse, ami az ő hivatalához kívántatik.”²⁵

Mégis nekifogott a munkának, és hamarosan el is készült azzal.

A budapesti *Egyetemi Könyvtár*ban őrzik Káldi György fordításának kéziratát, amiből megtudhatjuk a munka végzésének teljes menetrendjét. (ld 3. sz. melléklet).

Az újszövetséggel kezdi a fordítást Gyulafehérváron 1605. október 11-én, majd 59 nap múlva, december 9-én fejezi be. Az ószövetségen egy évig és három hónapig dolgozik, és 1607. március 25-én fejezi be Olmützben. Jeremiás könyvét még Gyulafehérváron fejezi be 1606. október 3-án, Ezekiel pedig Olmützben kezdi meg 1607 januárjában.

A kézirat 1186 számozott oldalnyi fordítást, és 118 oldal név és tárgymutatót tartalmaz. Vékony tollú, apró betűs írása szép és jól olvasható. Több helyen látható a szövegben törlés, de a javítás tintája más. A szöveget két hasámban közli magyarázatok nélkül, a margón jelölve a versek számozását.

Kéziratát a következőképp (ld. 1. sz. melléklet) fejezi be:

“*Laus Deo Trino et Uni, qui dedit velle et perficere.... cuius etiam Verbi in utero Virginis sanctissimae incarnati die finem imposui 25. Martii 1607. Olomucii*”²⁶

A kötetet az 1800-as évek második felében a Központi Papnevelő Intézet növendékei köttették be, hogy azt az enyészettől megóvják (ld. 1. sz. melléklet).

Feltűnő, hogy ilyen rövid idő alatt elvégezte a fordítás nehéz munkáját, s ezért is támadják meg egyesek Káldi fordításának eredetiségét. Jóllehet 1607-ben elkészült Káldi a fordítással, mégis csak 1626-ban adták ki nyomtatásban.

Ha a kézirat szövegét összevetjük a nyomtatott szöveggel, azt tapasztaljuk, hogy helyenként lényeges és terjedelmes eltérés van a kettő között. Ezért állította Ballagi Mór: „a kinyomtatott szöveg egészen más fordításnak mondható.”²⁷

Egyesek, pl Holl Béla is, azt a véleményt tartják, hogy a nyomtatás előtt Káldi kezébe került a Szántó-féle fordítás.²⁸ Ezt a feltevést cáfolja

– egyrészt Szántó (Arator) István maga, aki azt írta: “*elvesztettem minden ingóságomat, és negyven év írásos munkásságát*”,

– másrészt Káldi a következőképpen (ld. 2. sz. melléklet): „A mi rendünkön való Istenben elnyugodott Pater Stephanus Arator, sok esztendeig nagy munkával fáradott a Bibliának magyar nyelvre való fordításában: én azt nem tudván, az 1606. esztendőben, Mindszent

²⁵ Káldi: Oktató Intés 10. hasáb

²⁶ Dicsőség a Háromszemélyű Egy Istennek, aki megadta akarni és végrehajtani... aki Igéjének a legszentebb Szűz méhében való megtestesülése napján Olmützben, 1607. március 25-én be is fejeztem.

²⁷ Ballagi M.: Nyelvtud. Közlemények III. 44. old.

²⁸ Vigilia 1956. október

havának tizenegyedik napján, az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem.²⁹

A fentebb említett znióváraljai tűzvészről beszámolnak a rendtörténet krónikásai is. Húsz év hosszú idő, és ennyi állt rendelkezésre Káldinak fordítása csiszolására, de az is lehetséges, hogy a módosításokat azok hajtották végre, akiket Káldi az ellenőrzésre felkért: *„egynéhány tudós ember kezébe adtam, hogy által olvasván, ha mi fogyatkozást találnának benne, helyére hoznák”* Oktató Intés – (ld. 2. sz. melléklet).

Az átjavított szöveg **1626-ban** nagy ívrét alakban, díszes címlappal **jelent meg** 2000 példányban, ezzel a címmel:

„Szent Biblia. Az Egész Keresztyénségben bévött Régi Deák bötűből Magyarra fordította a' Jesus alatt Vitézkedő Társaságbéli Nagy-Szombati Káldi György Pap. Nyomatta Béchben A' Kolóniai Udvarban Formika Máté. M,DC,XXVI. Esztendőben”

A fordítás kinyomtatására Bethlen Gábortól 1000 aranyat kapott, a kincstár 100 arannyal járult a költségekhez, ezen kívül Pázmány Péter is hathatós támogatásban részesítette, és adományokat kapott más főuraktól is.

A címlapot követő számozatlan lap egyik oldalán a tartományfőnök és Pázmány engedélye olvasható, a másik oldal pedig a tartalomjegyzék. A mű 1173 oldalra terjed, amelyet 3 oldalas kiegészítés követ: *„némely zsidó, görög és egyéb idegen nyelvű igéknek és neveknek magyarázata.”*

A tárgymutató 32 számozatlan oldalnyi: *„Bibliára való Lajstrom”* címmel, amelyet követ a sajtóhibák: *„Nyomtatás közben esett fogyatkozások”* jegyzéke.

A fordításban a Vulgáta szövegét követte. Maga írja: *„a Szent Bibliát úgy fordítottam, amint az igaz Régi Deák Betűvel találtam”*.³⁰

Ezért protestáns részről kemény kritikával illették. Káldi, mintha előre megérezte volna a támadást, a csatolt *Oktató Intés* 9-14. fejezetében (hasáb) védekezik azok ellen, akik a Vulgátát ellenzik. A trentói zsinat atyái a sok évszázadon keresztül használt és kipróbált Vulgátára a hitelesség pecsétjét ütötték, és a zsinat azt kívánta, hogy a felolvasók, fordítók és vitázók a Vulgáta szövegét használják. Ezt a zsinati előírást követte Káldi a fordítás alapszövegének kiválasztásakor.

Káldi azonban ismerte Heltai és Károlyi bibliáját (amint arról szigorú kritikát ír az *Oktató Intés* 25. és 42. hasábjában (ld. 4. sz. melléklet).

Heltai hatása érezhető, pl. a Gen. 49,11-ben, ahol az általánosan használt „vemhe” helyett a Heltai használta „csitkó” (csikó) szót alkalmazza. Korábbi bibliafordításokban a csitkó egyedül Heltainál fordul elő.

Káldi nemcsak arra törekedett, hogy a bibliai szöveg értelmét adja vissza, hanem ahol csak lehetett szó szerint fordított. A helyes értelem visszaadására irányuló törekvése csaknem mindenütt sikeres volt. Néhol azonban homályos a szöveg, ami abból adódott, hogy

²⁹ Káldi *Oktató Intés* 14. hasáb

³⁰ Káldi: *Oktató Intés* i.h.

törekedett a szó szerinti fordításra is. A Vulgata kihagyásos (u.n. elliptikus) helyeit nem egészítette ki a trentói határozat következtében.

Ballagi Mór így ír Káldi fordításáról: „Öntudatos műgonddal fordít; keze alatt a nyelv elveszti merevségét, és könnyűszerrel simul az idegen észjáráshoz. Az előtte szokásban volt körülírással, a fogalmakat inkább leíró, mint jelző kifejezőmód nála eltűnik, s ezáltal a beszéd szintűgy nyer érthetőségében, mint szabatoságában.”

„Nyelve oly könnyű folyású, hogy az olvasó észre sem veszi, ha itt-ott idegenszerű fordulatot lop be a magyar beszédbe, és néhol oly szólást tesz kelendővé, amely nem egészen igazolható. A tökély e fokára Káldi csak lassan fejlődve jutott el és éppen ez teszi a birtokunkban lévő kéziratát oly becsesté, hogy módot nyújt a fejlődés menete tanulmányozására.”³¹

Fő jellemzője Káldi fordításának a szabatoság. Az eredeti szöveg szavainak és kifejezéseinek legjobban megfelelő magyar szavakat és kifejezéseket válogatta ki. Az akkor még pallérozatlan magyar nyelv nehézkes kifejezéseivel nehéz volt visszaadni a latin nyelv hajlékony finomságát. Bibliáját országsszerte örömmel fogadták, mégis *Károlyi népszerűbb volt a protestánsok körében, mint Káldi a katolikusokéban.*

Káldi György fordítása mind szöveghűség, mind irodalmi értékeit tekintve felülmúlta minden elődje fordítását. Még a kényes ízlésű Kazinczy Ferenc tetszését is megnyerte, aki Verseghy Ferenc próbálkozásait bírálva így nyilatkozik: „Ki ő Káldi mellett! Hol áll ő Káldi megett! kinek valóban nem méltó saruit is feloldozni.”³²

Két évszázadon keresztül változatlan formában forgott közkézen a fordítás, mert az 1732-ben és 1782-ben kibocsátott második és harmadik kiadása változatlanul közölte az első kiadás szövegét.

A XIX. sz. elején és különösen a nyelvújítás korában érezni kezdték, hogy Káldi nyelve is elavult, és szükségessé vált az átdolgozása, esetleg teljesen új fordítás készítése.

Péchy Simon

Káldi bibliájának nyomtatása idején (1626-ban) kezdi meg a *Zsoltároskönyv* magyarra fordítását a protestáns Péchy Simon, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kancellárja.

Héber eredetiből prózában fordított, s 1629-ben már a zsoltárok magyarátával is elkészült. Fordítása meglepően magyaros és egészen önálló. Nem szóról szóra fordít, hanem a gondolati tartalom minél hívebb visszaadására törekszik.

Megpróbálkozott az ószövetség fordításával is: a Genézis és az Exodus maradt ránk ebből a fordításból.

Zsoltároskönyvének kéziratát a székelyudvarhelyi Unitárius Főgimnázium őrzi. A fordítást a M.T.A. megbízásából Szilády Áron rendezte sajtó alá. Mózes első két könyvének Péchy féle fordítását Marosvásárhelyen őrzik.

³¹ Ballagi M.: idézett tanulmány 71. old.

³² Kazinczy: Pályám emlékezete. V. k. I. sz. Pótlások (Abafy kiadása)

3. Biblia kiadások

Evangéliumos könyvek

A XVI. sz. végén gyakran jelent meg *protestáns* kiadásban az „Evangéliumok és Epistolák könyve” (pl.: 1590-93 Vizsoly, 1593 Kolozsvár, 1595-97 Szeben...)

Ennek ellensúlyozására adta ki a *katolikus* **Kopcsányi Márton** 1616-ban „Evangéliumos Könyv”-ét.

A bibliográfiai adatok szerint 1711-ig 42 kiadásban jelent meg katolikus és protestáns evangéliumos könyv Magyarországon.

Teljes Szentírás

Katolikus kezdeményezés nem történik a Szentírás új fordítására. Ez a korszak nem nevezhető a katolikus bibliakiadás dicső korszakának. Elsősorban protestáns kiadások, többnyire Károlyi átdolgozásai kerülnek a könyvpiacra, bár 1661 és 1685 között nem jelent meg protestáns biblia kiadása sem.

Misztótfalusi Kis Miklós

Misztótfalusi Kis Miklós az általánosan érzett bibliahiányon akart segíteni. Amszterdami egyetemi éve alatt elsajátította a könyvnyomtatás mesterségét is, amelyben művészi fokra képezte magát.

Gondosan átdolgozva adta ki *Károlyi fordítását* nyolcadrét alakban, szép kiállításban, 3500 példányban. Az ő kiadásával indult meg a Károlyi biblia sűrű kiadása.

A *Károlyi Biblia* néhány kiadása:

1700 – Amsterdam, sajtó alá rendezte: Misztótfalusi Kis Miklós;

1704 – Cassel, mások szerint Nürnberg, Endtner Márton kiadása;

1714 – Lócse, Bél Mátyás rendezte sajtó alá;

1717 – Lipcse, ifj. Köléresi Sámueltól;

7 utrechti kiadása a következő:

1730, 1737, 1745, 1747 –Jeromos von Alpen kiadásai;

1757 –ismeretlen kiadó

1765 – Öri Fülöp Gábor és Balogh Soós Mihály egyetemi hallgatók, akik igyekeztek a hibákat kijavítani;

1794 –Kisszántói Pethe Ferenc kiadása

3 bázeli kiadás:

1751 – Szatmárnémeti Pap István és Török Ferenc egyetemi hallgató kiadása;

1764, 1770. – Imhof János és Fia rendezte sajtó alá.

Káldi bibliája kétszer jelent meg a XVIII. században:

1732-ben Nagyszombatban, ívrét alakban;

1782-ben változatlan formában Budán. Mindkettőből elhagyták az Oktató Intést.

Annak ellenére, hogy a reformátusok az Angol Bibliaterjesztő Társulatra ruházták a Károlyi Biblia kiadási jogát, ebben az időben is készültek *újabb* protestáns fordítások.

Komáromi Csipkés György

Az 1680-as években kezdett új fordításba a debreceni Kollégium tanára, Komáromi Csipkés György.

Munkájában Becskeháti István és Kisfalvi Tamás volt segítőtársa. A munka oroszlánrészét azonban Komáromi Csipkés György maga végezte. A címlapon is csak az ő neve szerepel.

A fordítást Debrecen város adta ki Leydenben 1715-ben, 4000 példányban. 1718-ban készült el a nyomtatás, de nem jutott el Debrecenbe, mert a szepesi kamara lefoglalta és a kassai jezsuitákra bízta a cenzúrázást. A vizsgálat sok helyen kifogásolta a szöveget.

1720-ban mégis úgy rendelkezett az udvar, hogy a lefoglalt könyveket ki kell adni a debrecenieknél. Erdődy egri püspök azonban megtagadta a kiadást, és magánál tartotta az időközben Egerbe szállított Bibliákat.

1754 novemberében az új püspök, Barkóczi Ferenc, a püspöki palota udvarán nagy tömeg jelenlétében megégettette a Liceum pincéjében raktározott könyveket.

A Hollandiában maradt példányok közül 900 mégiscsak eljutott Debrecenbe.

Komáromi az eredeti nyelvekből fordított, amelyet csaknem mindenütt szó szerint követett. Tömör fordítása azonban sok helyen homályos és kifogásolható. Nem örvendett nagy elterjedtségnek, ugyanis:

- megjelenése előtt – szállítás közben – jelentős hányada elveszett, illetve egy része Egerben megsemmisült;
- a megszokott nyelvezetű régi fordítás kedvelői nem nagy érdeklődéssel fogadták az új szöveget.

Torkos András

Bár általánosságban az *evangélikusok* is Károlyi bibliáját használták, mégis hozzáfogott Torkos András győri evangélikus lelkész az Újszövetségnek eredeti görög nyelvből való lefordításához.

A fordítással elkészült, de a kiadását már nem érte meg, időközben meghalt. Fia, aki ugyancsak Győrött volt lelkész, rendezte sajtó alá apja fordítását.

A Bibliához egy „Előjáró beszéd”-et csatolt, amely a magyar bibliafordítások múltjával foglalkozik.

A fordító hűségre törekedett, és ezt sikerült is elérnie. A nehezebb részeket magyarázatokkal látta el. 1736-ban Wittenbergben jelent meg ismeretlen példányszámban. Használata nem lett általános.

Szeniczei Bárány György – Bárány János – Sartorius János

Ugyancsak evangélikus fordítók kiadásában jelent meg az Újszövetség 1754-ben, a szászországi Lauban-ban. A fordítók Szeniczei Bárány György – Bárány János és Sartorius János voltak.

Az egyes könyvek elé tájékoztatót írtak, a fontosabb versekhez pedig szövegmagyarázó, és erkölcsi vonatkozású értelmező jegyzetet csatoltak.

Lefordították az Ószövetségi könyveket is, de ez nem jelent meg. Ez a fordítás sem talált általános bevezetésre, terjesztésre.

Szepesy Ignác fordítása és annak előzményei

A XIX. sz. második évtizedében a katolikus vallási életben égető bibliahiány mutatkozott. Szükség volt tehát egy új fordításra, vagy legalább a régi fordítás ismételt kiadására. Ez azonban két súlyos akadályba ütközött:

- ekkor tört ki Kazinczy híres epigrammái nyomán a nyelvújítási harc;
- az egyházpolitikai élet kedvezőtlenül alakult.

Nem volt tehát ajánlatos elsietni a dolgot, mert a nyelvújítás forrongó-kavargó nyelve gátolta Káldi fordításának átdolgozását is. Egy szentíráskiadás hosszabb időre szól (20-30 évre), s nem lehetett tudni, hogy mely szavak fognak megmaradni a nyelvben és melyek halnak ki.

A napóleoni háború veszteségeit úgy igyekezett pótolni az udvar, hogy nem töltötte be a megüresedett püspöki székeket, és így az interkaláris jövedelmeket a kincstár hajtotta be. Bárány István egri érsek 1818-ban megdöbbenően olvasta esperesei jelentését: a legtöbb plébánián nincs Szentírás, és papjai nem egy helyen protestáns bibliákat használnak.

Fischer érsek, Jordánszky Elek kanonok és gróf Széchenyi Ferenc – a Nemzeti Múzeum alapítója – akart ezen a hiányon először segíteni. Jordánszky megtudta, hogy a budai nyomdában van még 400 bekötetlen Káldi biblia, és ezeket Széchenyi költségén megvásárolta, aki már előzőleg 4.000 forintot adott neki a biblia kiadás költségeire.

A felvásárolt bibliákat 1818. márciusában ki is osztották. A legtöbb példány (50) az esztergomi főegyházmegye plébániáira jutott, 20 db-ot adtak a Széchenyi által patronált plébániáknak, a többit pedig szétszították a többi egyházmegye között. Ezzel segítettek ugyan a pillanatnyi sükségen, gyökeres orvoslást azonban nem tudtak adni.

Új kiadás tervezésébe fogytak tehát: Jordánszky ragaszkodott ahhoz, hogy Káldi fordítását jegyzetekkel is ellássák és az Oktató Intézet is – bizonyos javításokkal – hozzá csatolják, ezt azonban Fischer érsek ellenezte. **1818**-ban körkérdezt intézett az összes egyházmegyéhez:

1. Változatlan, vagy javított kiadásban jelenjék-e meg Káldi bibliája?
2. Legyenek-e benne jegyzetek?

A válaszok október végére érkeztek vissza. A Szentírás kiadását mindenki égetően sükségesnek tartotta, de a kiadás tartalmára vonatkozóan nem voltak egy véleményen. Kilenc püspök a változatlan kiadást sürgette, nyolcan az avult kifejezések kijavítását ajánlották, csak egyedül Rudnay Sándor erdélyi püspök, a későbbi primás kardoskodott *az eredeti szöveg alapján készítendő új fordítás mellett*. Véleményéhez ezután csatlakozott a váci káptalani helynök is. A jegyzeteket hárman ellenezték, a többiek mindannyian jegyzetes kiadást kívántak.

Fischer érsek munkatársat keresett Káldi szövegének átjavításához, és ezt Verseghy Ferencben vélte megtalálni, aki rövid idő alatt benyújtotta a tervezetét az érseknek. Közben az a hír járta, hogy az ország új esztergomi érseket, tehát primást kap, és nemzeti zsinat is van készülöben, tehát a munkát egy időre elhalasztották. Azt várták, hogy annak vezetését majd az új primás vegye át, a kérdés tartalmi részét pedig majd a zsinaton tárgyalják meg.

1822. szeptember 2-án megnyílt a zsinat, és az ötödik napirendi pont foglalkozott a Biblia kérdésével. A zsinatot azonban már nem érte meg sem Fischer érsek, sem Széchenyi Ferenc.

Az új primás Rudnay lett, aki továbbra is szívügyének tartotta a Szentírás kiadását.

Verseghy egy disszertációt készített, amelyet próbafordításaival elküldött a primásnak, akinek megtetszett az új fordítás. Verseghy azt remélte, hogy a zsinat őt bízta meg a fordítás elkészítésével, de a zsinat résztvevőire jellemző konzervativizmus megbuktatta az új fordítás tervét. Úgy döntöttek, hogy a Káldi szöveget változatlanul kell kiadni.

„A zsinat döntése:

1. Minden könyv elé függesztessék rövid bevezetés, amely a könyv szerzőjéről, a könyv keletkezési idejéről tartalmazza a tudnivalókat.
2. Az egyes fejezetek előtti rövid tartalom vettessék össze a Vulgata e részeivel.
3. A helyesírási hibák, az író elírásai, a nyomdász tévedései küszöböltessenek ki, de csak a margón, vagy a vonal alatt.

4. A kiadás minden gondja a primásé legyen”.³³

„Mégis csalódott a magyar katolikus, bibliát váró nemzet. ... a zsinat aktái a legmagasabb helyen hiába várták az approbációt... (a zsinat) Magyarország jobb sorsát, nyugodtan fejlődő jövőjének alapját rakta le ... de a határozat végrehajtása elmaradt”.³⁴

Amit a zsinat nem ért el, azt **Szepesy Ignác** báró egymaga elvégezte. A zsinat után 12 évvel kiadta a Szentírás teljes, új fordítását.

1831-ben Rudnay meghalt anélkül, hogy a zsinat határozatát megvalósíthatta volna, és a primási székre ismét évekig tartó üresedés köszöntött be. Nem lehetett tehát remélni, hogy a Káldi biblia megjelenhet.

Szepesy fordításának története azért is érdekes, mert bepillantást nyújt az akkori kormány jozefinista politikájába, amely még az annyira kedvelt és jozefinista püspököknek, mint Szepesy, sem engedte meg a szabad tevékenységet.

Szepesy nem maga végezte a fordítás nehéz munkáját, hanem társakat keresett maga mellé. Mint az újszövetségi kötet előszavában mondja: „*Több segédekért megkértem, de mindenkinek írását magam minden lehetséges vigyázattal olvasom, és ahol szükséges, igazítom.*”³⁵

Munkatársait is ismerjük: „Aigl Pál, Farkas József, és Kelemen József pécsi kanonokok, Jónás József, Ranolder János, Virágh Mihály, Vörös Mihály pécsi teológiai tanárok, Peitler Antal püspöki titkár, Hőbe Károly levéltáros, Végh István esztergomi pap és Potyó Ferenc főesperes Erdélyből”.³⁶

Az újszövetséget fordították le először, amelyet József nádornak ajánlottak, és 1833-ban nyomdába adtak.

1834-ben azonban Mérey titkos tanácsos értesítette a kancellárt Szepesy munkájáról, amelyet nem adott be állami cenzúrára, és több püspök szerint

„önkényesen változtatott a szövegen” és ilyen módosított szöveget ad ki. A kancellár kivizsgáltatta az ügyet, majd egy kenetes hangú levélben felkérte Szepesyt, hogy néhány püspökkel nézesse át a fordítást, vagy küldesse be a királyhoz.³⁷

Erre a levélre Szepesy abbahagyta a munkát és a nyomtatást is leállította. A püspöki kar beavatkozására és kérelmére azonban tovább folytathatták a munkát, ha a megjelenés előtt minden kötetet átvizsgálják a püspökök, és így a munkát a püspöki kar adja ki.

Szepesy fordítása tulajdonképpen mindent megvalósított, amely az esperesi koronákon, vagy az egyházmegyei tanácskozásokon problémaként felvetődött. Minden könyv elé előszót írt rövid történeti és tartalmi áttekintéssel, és az egész szöveget magyarázó jegyzetekkel látta el, a Szentatyák tanítása szerint. Külalakja is más, mint az eddigi Káldi kiadásoké. Az Ószövetséget 4, az Újszövetséget 2 kötetre osztotta, nyolcadrét alakban.

Teljes címe: „*Szent Írás, vagyis az Ó(Új) Szövetségnek Szent Könyvei, Magyarul Káldi György Után a Közönséges Diák Fordításból az eredeti Görög Betűre figyelmezve,*

³³ Idézi Horváth K.: i.m. 108. old.

³⁴ Idézi Horváth K.: i.m. 118. old.

³⁵ Idézi Hermann: i.m. 152. old.

³⁶ Idézi Hermann: i.m. 152. old.

³⁷ Országos Levéltár – Cancell., Praesid. 1709-1834.

Jegyzetekkel Négyesi Báró Szepeszy Ignácz Pétsi Püspök Felügyelése alatt, Pozsonyban, Belnay örököseinek betűivel. 1834-1835-1836.”

A hosszú készület és hanyattatás után megjelent bibliát ingyen osztatta ki Szepeszy az egyházmegyei hivatalokkal. A nagy gonddal és fáradsággal készített biblia nem talált kedvező fogadtatásra. Tárkányi Béla így beszélt erről a Magyar Tudományos Akadémia előtt:

„A szent buzgalomnak és nagy áldozatnak nem felelt meg az eredmény. Azon kívül, hogy 10-12 dolgozótárs keze alatt nem lett a munka egyöntetű, és felette sok helyen paraphrasissá szélesedett ki a fordítás, – egy megfoghatatlan sajátság, t.i. a köz szokástól eltérő és makacs következetességgel az egész munkán keresztül erőszakolt írásmód élvezhetetlenné tette a különben nagy tudománnyal, igen becses jegyzetekkel készült és valóban jobb sorsra méltó művet, amely csakhamar megjelenése után főleg e sajátsága miatt méltán megrovott, éles bírálat alá vevén azt Vass László egyetemi tanár a Tudományos Gyűjteményben”³⁸

A Tárkányi által megnevezett Vass L. a pesti egyetem teológiai tanára volt. Már az első kötet megjelenése után kegyetlen bonckés alá vette a munkát a Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratban.³⁹

Kimutatta a bevezetés tudományos és történelmi tévedéseit, a fordítás és a jegyzetek helytelenségét, és rámutatott az itt-ott ”nehéz, darabos és gyalultatlan” nyelvezetre is. Nem sokat enyhítette ezt a bírálatot az sem, hogy Vass L. az elején kidicséri Szepeszy buzgóságát, tudmányszeretetét, és a bírálat végére odaveti: „a fordítás a kifogások ellenére sem veszti el betsét”.⁴⁰

Nem is terjedt el Szepeszy fordítása, nem tudott meghonosodni, pedig másodsor is kiadták javított kiadásban: 1851-ben jelent meg Budán, Bucsánszky könyvkereskedő költségén.

A javítás munkálatait Szabó József esztergomi teológiai tanár végezte. A közkívánat minduntalan Káldi szövegéhez tért vissza, ezt dolgozta át röviddel ezután Tárkányi Béla is.

4. Tárkányi Béla és a XIX. századi bibliafordítások

A XIX. században végre megvalósulhatott a nemzeti zsinat kívánsága: kiadták Káldi bibliáját részben új fordításban, részben pedig átdolgozásban. Ez a kiadás volt **Tárkányi Béla** bibliafordítása

„A sokat emlegetett 1822-iki pozsonyi zsinat ősz atyái körében – olvassuk *Tárkányi egyik értekezésében* – az akkori hercegprímás, Rudnay mellett egy fiatal áldozópap forgolódott, akit vidám élénksége, megnyerő szép külseje, nyájas, előzékeny társalgási modora, emellett alapos képzettsége s munkabíró tolla a közkedvesség méltó tárgyává tett ... legmélyebben az hatotta meg szívét, amely a Szentírás új átdolgozását vitatta ... Ezen ifjú áldozópap a katolikus magyar Sionnak most köztiszteletben álló agg Simeonja, Bartakovics Béla volt. Alig foglalta el Egerben főpásztori székét, első gondja a Szentírás új átdolgozására irányult, mire minden módon alkalmas egyént keresett.”⁴¹

Bartakovics felhívására több próbafordítást nyújtottak be. Többek között titkára, Tárkányi Béla József is beterveztette a Genézisből való fordítási részletét. Az ő fordítása nyerte meg

³⁸ Tárkányi: *Értekezések a MTA Nyelv és Széptudományi Osztály köréből*. VII. 92-120. old.

³⁹ *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. kötet 92-120. old.

⁴⁰ *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. kötet 92-120. old.

⁴¹ Tárkányi: i.m. 14-15. old.

leginkább az érsek tetszését, és így Tárkányi kapott megbízást az új fordítás elkészítésére.

Így ír erről maga Tárkányi: „En is bátorkodtam egyet bemutatni Mózes I. könyvéből, aminek eredménye atyai felhívás, főpásztori parancs lett; s hogy igazolva legyen ez esetben is Dávid király mondása hogy Isten a kisdedek és a csecsemők szája által viszi végbe a dicsérete, és Szt. Pál szerint: a világ erőtleneit választja ki az erősek megszégyenítésére (1.Kor. 1,27.) ... ifjúkorom lelkesedésével fogtam hozzá a munkához; Isten a hamar ellobbanni szokó emberi lelkesedéshez megadta a kitartás kegyelmét is. 10 év alatt sikerült Káldi nyomán az egész Szentírást átdolgoznom.”⁴²

A tíz év egyik felét Egerben, másik felét a Tisza partján, etyeki plébániáján töltötte szorgalmas munkában. Amikor a fordítás elkészült, az Apostoli Szék bírálókat nevezett ki, köztük Lenovics érseket, aki hatvan oldalra terjedő és minden csekélységet figyelembe vevő bírálatot nyújtott át a fordítónak. A bírálók által kifogásolt helyek átjavítása után nyomdába került a fordítás.

1860-ban jelent meg bemutatóként a Zsoltároskönyv fordítása. Szabatosan, híven, szinte szó szerint fordít. A zsoltárok szókincse gazdag, mondatfűzése könnyedebb mint Káldié. Lényeges hibákat nem követ el, de a finomságok ellen időnként vét.

1865-ben hagyta el a nyomdát a teljes kiadás ilyen cím alatt:

„Az Ó- és újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre, Káldi György fordítása nyomán, jegyzetekkel, átdolgozva. Az Apostoli Szék jóváhagyásával. Eger, 1865.”

A Szent István Társulat adta ki 10.500 példányban. Hírverés, propaganda nélkül is nagyon kelendő volt. Csupán a Religio mutatta be az első füzetet megjelenésekor rövid, meleghangú ismertetésben. A teljes kiadás megjelenésekor a primás körlevelében méltatja a fordítást, és egyszersmind a Szentírásról és annak olvasásáról ad intelmet és útmutatást.⁴³

Ballagi Mór, – maga is bibliafordító – így ír Tárkányi fordításának nyelvezetéről: „Tárkányi fordítása a legszólóbb tanúság arról, hogy nyelvünk Heltai óta mennyit fejlett, mennyit nyert szókincsi szabatoságában úgy, mint szerkesztési könnyedségben és hajlékonyságban; de Tárkányi szabályozott előadású nyelve, könnyű folyású irálya modern színezetű, s éppen azért nem arra való, hogy az Ószövetség ódon egyszerűségét, vagy az újszövetség egészen sajátos nyelvezetét visszatükrözze.”⁴⁴

Tárkányi erre a kritikára így válaszolt: „Ha a biblia és annak fordítása nem volna egyéb, mint az őskornak drága ereklyéje, akkor teljesen osztanám tisztelt tagtársunknak fordításomról való véleményét. Hanem ez esetben a XIV. századbéli bibliánkat, vagy ha ennél régiebb még volna, ezt követelném visszaállítani az újabb fordítások által jogtalanul kiszorított helyre.

De mivel a Biblia nem csupán nyelvemlék, hanem az élet mindennapos könyve, amellyel semmi más könyv nem állja ki a versenyt, amelyet semmi más könyv nem pótol, s amelyre olyan szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre ... azon meggyőződésben vagyok, hogy a nyelvtudományi tekintet miatt egy korszakot, egy nemzedéket sincs jogunk megfosztani attól, hogy a bibliát azon nyelvjárás szerint olvassa és élvezze, amely annak a korszaknak és nemzedéknek tulajdona. Sőt jogunk van követelni amaz elv érvényesítését, melyet a pozsonyi

⁴² Tárkányi: i.m. 15. old.

⁴³ V.ö. Simor János: Quae dudum kezdetű körlevelét 1865. okt. 23. XVII. sz.

⁴⁴ Nyelvtudományi Közlemények III. 72. old.

zsinaton a vágújhelyi prépost oly találóan fejezett ki, midőn mondá, hogy 'Káldit úgy kell átdolgozni, mint ő maga tenné, ha most még élne' ..."⁴⁵

Fordításának nyelve magyaros, sőt népies. Ennek illusztrálására egy példa a Példabeszédek könyvéből: (26,27): „qui fodit foveam, incidit in eam” ⇒ „aki másnak vermet ás, maga esik bele”⁴⁶

Tárkányi elérte azt a célt, amelyet a következő szavakkal tűzött maga elé: (a Szentírás) „rendeltetése az, hogy csakúgy helyet foglaljon a szegény ember mestergerendáján és kezében, mint a király asztalán”.⁴⁷

Fordítását, amelyet általában Káldi-Tárkányi Bibliának neveztek, hamar elkapkodták, úgyhogy még két újabb kiadás kibocsátása vált szükségessé rövid idő alatt (1892 – Eger; 1916-17 – Budapest). Tárkányi fordítása a nép bibliája lett.

5. Zsoltárfordítások

Verseghy Ferenc

Verseghy Ferenc bibliafordítói próbálkozásáról fentebb már megemlékeztünk, amely a zsinat konzervativizmusa miatt kudarcba fulladt. Verseghy költő volt, tehát természetes, hogy a Szentírás legköltőibb könyve, s Zsoltárok könyve ragadta meg leginkább.

Fordításának talán az a legnagyobb értéke, hogy nagy kritikai és exegetikai (szövegelemzői) felkészültséggel rendelkezett. Az akkori legjobb német és francia exegeták munkája alapján dolgozott, bár maga is jól tudott görögül és héberül. Sokszor tér el a Vulgátától, sokszor fordít jobb, az eredeti szövegnek megfelelő szóval.

Fordításait az Egyházi Értekezések Tárában tette közzé **1820 és 1822** között. Zsoltárait jegyzetekkel is ellátta, mert arra készült, hogy ezt iktatja bele bibliafordításába.

Nagy tudományos körültekintése ellenére sem sikerült jó fordítást készítenie. Sokszor túlságosan szabadon fordít, és nem adja a szöveg pontos értelmét. Munkája nem terjedt el, nem vált közkedveltté: régies nyelvezete nem tetszett a nyelvújítás nemzedékének. Mégis nagy érdeme van Verseghynek, mert az ő kezdeményezésére indul meg szinte versenyezve a Zsoltároskönyv fordítása.

Verseghyvel egy időben már a cenzúrára nyújtja be fordítását Poroszkai váci kanonok. Fordításba kezd Guzmics Izidor, Virágh Benedek, Egyed A., Sulyánszky A., Lázár M., Győri B., Kálmán K., akik közül csak Guzmics és Kálmán fordítását érdemes bővebben tárgyalni:

Guzmics Izidor

Guzmics Izidor (1786-1839) bencés szerzetes volt. Alapos felkészültséggel és írói tehetséggel rendelkezett. **1832**-ben adta ki fordítását „Zsoltároskönyv (Új fordításban) Guzmics Izidor kiadása” címmel.

Mozsgai József egri teológus így írt 1956-ban erről a kötetéről zsoltafordítás-történeti tanulmányában:

„Lehet, hogy ezeket a zsoltafordításokat nem ő készítette. Erre mutat a címben 'Guzmics

⁴⁵ Tárkányi: i.h. 20-21.old.

⁴⁶ MTA Értekezések a Nyelv és Széptudományok köréből 1869. I.

⁴⁷ Tárkányi B.: i.h. 30.old.

Izidor kiadása' és a könyv elején lévő megjegyzés következő mondata:

Felette hasznos dolgot tón azért, aki minket egy jó, az eredeti textussal szorosan együtt járó, mégis tiszta, világos értelmű magyarázattal ajándékozott meg'. Hogy ez a magyarázat az egyes zsolttárok végén álló magyarázó jegyzetekre vonatkozik-e, nem derül ki a kissé homályos értelmű szövegből.”⁴⁸

A héber szöveget fordította le, amint azt a zsolttárok számozása is mutatja. Amikor a Vulgata eltér a héber szövegtől, ott mindig a héber szöveget követi. Fordítása hű és pontos. A nyelvújítás hatása érezhető rajta, de tartózkodik a közhasználatba még be nem vett szavaktól.

Kálmán Károly

Kálmán Károly verses fordítása: „Dávid király Zsolttáros Könyve” a század végén, **1883**-ban jelent meg.

Fordítása költői, de nem felel meg a fordítás követelményeinek, mert az önkényesen versszakokra tördelt jambikus, trocheikus disztichonos sorok elvesztették fenségüket és erejüket.

Szabad fordításnak készült, tehát nem kell szöveghűséget követelni tőle. Ekkora szabadsággal azonban már nem lehet fordítani s Szentírást, mert így a munka inkább átdolgozásnak nevezhető.

Sok elavult nyelvújítási szót használt, bár ezek a szavak az ő korában még sokhelyütt használatosak voltak. Hibái mellett azonban el kell ismernünk, hogy a verses fordítás egyedülálló a maga koráig a zsolttárfordítások történetében, ha *csak* a formai szempontokat vesszük figyelembe.

Az alfabetikus zsolttárokat a magyar ábécé szerint adja vissza. Egyes fordításai szépek, komoly hangúak. Második kiadása 1884-ben, a harmadik 1892-ben jelent meg Budapesten.

6. Egyéb katolikus fordítók és fordítások

Csicsáky Imre

Csicsáky Imre munkája említésre méltó fordítás, aki 1885-ben magyarázatokkal ellátva kiadta *Jeremiás siralmait* új fordításban.

Hám Antal

Hasonló törekvés eredménye *Hám Antal* munkája, aki *Jónás és Malakiás jövendöléseit* fordította le és adta ki Budapesten a századforduló idején.

Zádori János

Zádori János balassagyarmati káplán nagy tudományos felkészültséggel fordította le Szent Péter apostol két levelét. A parafrázissal ellátott munkát 1861-ben adta ki a pesti egyetem, mint a Lenovits díj nyertesének pályamunkáját.

⁴⁸ Mozsgai J.: Zsolttárfordítás és zsolttáros költészet... (kézirat) 8. old.

7. Protestáns fordítások

Néhány szó a református bibliafordítók XIX. századi tevékenységéről:

Ballagi (Bloch) Mór

Ballagi (Bloch) Mór 1840-41-ben kísérletezett bibliafordítással. Magyarra fordította és jegyzetekkel látta el a Pentateuchust (Mózes öt könyvét), amelyet öt kötetben jelentetett meg. A bilingvis kiadásban a fordítás mellett közölte az eredeti szöveget is. 1842-ben pedig Józsué könyvét adta ki „Első jósok” címmel, ugyancsak kétnyelvű kiadásban.

Ballagi a szabadelvű iskola követője volt, ezért szigorú bírálatban és kemény támadásban volt része, amely el is vette a kedvét a további fordítástól. Több elkészített fordítása kéziratban maradt.

Incze Dániel és Herpey Mihály

Incze Dániel és Herpey Mihály adta ki 1851-ben Kolozsvárott az Újszövetségi Szentírást két kötetben, amelyhez Wohlfort német exegéta magyarázatait fordították magyarra. Fordításuk kedvezőbb fogadtatásra talált mint Ballagi fordítása, mégsem tett szert maradandó sikerre.

Kámori Sámuel

Az evangélikusok első *teljes* bibliafordítását **Kámori Sámuel** pozsonyi evangélikus lelkész készítette. Előbb csak egyes részletfordításokat adott ki, majd **1870**-ben a teljes Szentírás fordítását jelentette meg 1500 példányban. Modern nyelven akarta megszólaltatni a Szentírást, azonban sokszor túlzásba esett. Tájszavakat is bevett a szövegbe. Szójátékai sokszor erőltetettek.

Fordításában a szöveghűsége törekedett, amit elég jól meg is valósított. Szokatlan nyelvezete miatt azonban kiadása nem lett sikeres. Nem tudta kiszorítani vallási közösségéből a Károlyi bibliát, amelyet bár sokszor átdolgoztak, éppoly régies, mint háromszáz évvel ezelőtt volt.

A protestáns fordítók általában egy-egy könyvet fordítottak le. Ezek részletes tanulmányozásához Harsányi István többször idézett munkája ajánlható.

8. Izraelita fordítások

A XIX. század derekától izraelita fordítások is megjelentek. Főleg *Mózes és Eszter könyvének* magyarra fordítását kezdeményezték, de a többi ószövetségi könyv közül is lefordítottak néhányat.

Rosenthal Móricz rabbi 1851-ben adta ki *Dávid király* énekeit. A fordítást Mendelsohn munkája alapján készítette, és héber-magyar kétnyelvű kiadásban jelentette meg.

Mózes első könyvét, a Genezist (Beresith) többen is lefordították, leginkább iskolai használatra. Ilyenek voltak **Kohn Salamon** 1868-ban, **Reich Ignácz** 1879-ben, majd **Deutsch Henrik** 1885-ben. Mindhárom fordítást Budapesten adták ki.

A prófétai könyvek közül

Ziegler Ignátz fordította *Malachiás* könyvét, és jegyzetekkel ellátva 1887-ben adta ki.

Perls Ármin *Jeremiás* siralmait (Pécs – 1889),

Steiner Márkus rabbi pedig *Mikeás* próféta jövendöléseit adta ki magyar nyelven bő magyarázatokkal 1894-ben.

Herskovizs Dezső disszertációként készített *Joel próféta* könyvéből 1894-ben Budapesten magyarázatokkal ellátott fordítást, amíg

Singer Jakab *Jónás prófétai* írásaiból fordított.

Pollák Kaim (1887-ben), **Schön József** (1891-ben), majd **Rosenberg Vilmos** (1895-ben), illetve **Stern Móricz** (1900-ban) fordította le *Eszter könyvét*. Mindegyik kiadás Budapesten jelent meg, az utóbbi kettő bilingvis formában.

Lichtmann Mór fordította le és magyarázta *Zakariás* látomásait.

Füredi Ignác adta ki Budapesten 1896-ban *Józsue és a Bírák* könyvét.

Hevesi (Handler) Simon fordításában Lugoson jelent meg 1904-ben *Jób* könyve.

Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* a magyar zsidóság nyelvének és istentiszteletének reformálása céljából bizottságot szervezett az Ószövetség teljes fordításának elkészítésére.

Ezt a fordítást 1898 és 1907 között adták ki Budapesten négy kötetben eredetiből fordítva. A korabeli kritika szerint a kiadás sem szövegűség sem magyarosság tekintetében nem felelt meg a várakozásnak.

A szakkritika az idegenszerűséget tartotta a kiadás legfőbb hibájának. A tömörségre törekvő fordítók tartózkodtak a népnyelvi kifejezésektől. Munkájuk nem vált elterjedtté a magyar zsidóság körében.

Neményi Endre (Bp. 1917) a *Zsoltároskönyvet* verses átdolgozásban adta ki. A fordítás nem szabatos, hanem a zsoltárok átköltése, a gondolati tartalom átvételével.

Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* 1925-ben (öt kötetre tervezett) újabb fordítás első kötetét jelentette meg: „Biblia az ifjúság és a család számára” címmel, amely tartalmazza Mózes öt könyvét (kihagyásokkal).

Az első kötetet **Blau Lajos** fordította. (A többi kötet megjelenéséről nem sikerült adatot szerezni, bár lehetséges, hogy a többi kötet nem jelent meg)

III. fejezet: A magyar biblia sorsa a XX. század első felében

1. Katolikus bibliafordítások

Tárkányi Béla fordítását Samassa József egri érsek 1892-ben másodszer is kiadatta Egerben. Az érsek 5.000 példányt nyomtatott, s bár az első kiadás is nem sokkal ezelőtt jelent meg, ez is hamarosan elfogyott, mivel a könyvpiacra hiánycikk volt a katolikus biblia, nagy volt a kereslet. Ezen a hiányon kívánt segíteni:

Soós István

P. Soós István karmelita szerzetes újra lefordította az újszövetségi könyveket, amelyekhez a szövegek előtt bevezetést, a szövegekhez pedig magyarázó lábjegyzeteket készített.

Fordítását a Magyar Karmelita Rendház adta ki 1911-ben. A Vulgáta alapján készített fordításon Káldi hatása érezhető. Nyelvezet, stílus magyarosság tekintetében nem múlta felül Tárkányi Béla munkáját. Haladást, fejlődést nem mutat, így nem is ért el tartósabb sikert.

A Szent István Társulat Bibliabizottságának fordítása

Soós István sikertelenségét látva, a Szent István Társulat elhatározta Tárkányi fordításának ismételt kiadását. A harmadik – változatlan – kiadás 1915-1916-ban jelent meg három kötetben, nyolcadrét alakban.

Tárkányi munkáját is elérte azonban az emberi alkotások közös sorsa, az elavulás: a fordítás nyelvezete már nem elégítette ki a „modern” embert. A fordítás alakján is módosítani, javítani kellett. A külföldön megjelent fordítások kivétel nélkül összefüggések szerint egységes szakaszokban fordítják a biblia történeti elbeszéléseit. Sőt, ezt a formát használják a héber és görög szöveg újabb kiadásai is, Tárkányinál pedig minden vers külön bekezdés, tekintet nélkül a szövegösszefüggésre.

Giesswein Sándor 1911-ben, még Tárkányi fordításának harmadik kiadása előtt, egy új fordítás kiadásának gondolatát vetette fel. A szentírástudomány művelőit közös munkára hívta, és több próbafordítást kapott. A fordítók azonban távol laktak egymástól, nem tudtak és nem is tudhattak egységes munkát végezni. Így hát elakadt ennek az igen értékes kezdeményezésnek a megvalósítása.

1912-ben konferenciára hívta a Szent István Társulat a magyar bibliikusokat. *Kováts Sándort* bízta meg ez a konferencia, aki a *Királyok könyvéig* jutott el a munkában. Bebizonyosodott, hogy egy embernek sok az egész Szentírás (1074+257=1330 fejezet) lefordítása és magyarázó jegyzetekkel való ellátása. Közbe jött az első *világháború*, amely nagyon hátráltatta a fordító munkáját. 1920-ban pedig meghalt Kováts Sándor, így ez a kezdeményezés is félbe maradt.

1921-ben Mihályfi Ákos lett a Szent István Társulat elnöke, aki még ez év május 12-ére találkozóra hívta Székely Istvánt, Pataky Arnoldot, Babura Lászlót, Martin Aurélt és Szinek Izidort.

Szentírásfordító Bizottság alakult, amelynek Mihályfi Ákos lett az elnöke. (A gyűlésről és a fordítás történeti adatairól Pataky Arnold számolt be 1934-ben a Szent István Akadémia

előtt.)

Úgy határoztak, hogy az Újszövetség könyveit adják ki, és ezek közül is a történeti könyveket fordítják le először.

Székely István kapta az Evangéliumok és a Jelenések könyve fordítását.

Martin Aurél vállalta a többi újszövetségi könyvet.

Az Ószövetség könyvei fordításának feladatait az alábbiak szerint osztották meg:

Pataky Arnold a Zsoltárokat és a Próféták könyvét, a történeti könyveket **Kmoskó Mihály** vállalta el. A bölcsességi könyvek fordítása még nem volt sürgős, azokat egyelőre nem adták fordítóknak. Arra számítottak, hogy azokat később a Bizottságot kiegészítő tagokkal fordíttatják le.

Babura Lászlót kérték fel a cenzúrára.

A fordítás *alapelvei* a következők voltak:

- figyelemmel kell lenniük Káldi fordítására is, mégis teljesen új és modern fordítást kell készíteniük;
- a szöveget versről-versre magyarázattal kell ellátni;
- a fordítás alapja a Vulgáta, de figyelemmel kell lenni az eredeti szövegekre és a korábban kiadott fordításokra is.

Ha a szövegek eltérnének egymástól, a Vulgáta szövege kerülne a fordításba, az eredeti szöveg pedig a magarázó jegyzetbe. A homályosabb helyeken alkalmazhatnak ugyan szóközbeszúrásokat, amelyek a szöveg megértését könnyebbé teszik, de az ilyen szavakat mindig dőlt betűvel kell szedni.

A magyarázatokban elsősorban a tudományos jellegre törekszenek, s nem a szöveg erkölcsi értelmét fejtegetik. Az elv: nem prédikációt kell írni, hanem magyarázatot.

Az Újszövetségnek kétféle kiadását tervezték:

- az egyik bővebb magyarázattal két kötetben;
- a másik pedig kevesebb jegyzettel, egy kötetben (ún. Pengős Biblia).

Miután az elvekben így megállapodtak, hozzáláttak a munka mielőbbi végrehajtásához.

Székely István makacsul ragaszkodott az Evangéliumok „ódon zamatú patinás” nyelven való fordításához, de a többi fordító sem akart egyszerre szakítani a századok használatában megszentelt régies nyelvezettel. Hívei voltak ugyan a modern nyelv használatának, és a fordításban valóban szabadabban kezelték a nyelvet, mint Székely István a maga evangéliumfordításában.

A *fordítás története* így foglalható össze röviden, adatszerű áttekintésben:

Kmoskó Mihály más irányú elfoglaltságra hivatkozással kilépett a Bizottságból. **Szinek Izidor** ugyanez év őszén meghalt anélkül, hogy valamit is végzett volna. A Bizottságból így 1925-ig két tag munkája hiányzott, ekkor kiegészült: **Aistleitner József**, a keleti nyelvek professzora és **Takács Ernő**, a Ward kollégium szentírás tanára lépett a fordítók közé.

Aistleitner József kapta az Ószövetség bölcsességi könyveit, **Takács Ernő** pedig az Ószövetség régebbi történeti könyveit (Mózes könyveitől a Krónikák Második Könyvéig bezárólag) vállalta magára.

1926. január 20-án adta be Székely István az Evangéliumok fordítását és magyarázatát. A nehéz munka felőrölte az idős professzor amúgy is megviselt idegeit. A Jelenések Könyvét már nem tudta lefordítani. **Martin Aurél** két hét alatt átnézte a fordítást és a jegyzeteket, majd

hamarosan ő is benyújtotta az Apostolok Cselekedeteinek jegyzetekkel ellátott fordítását.

Megállapodtak, hogy a kész fordítást a Bizottság valamelyik tagja vizsgálja át, és észrevételeit közli a fordítóval. Amiben nem tudnak megegyezni, azt a Bizottság elé viszik. A végső döntés a Bizottság joga. Ezután kerülhet a fordítás nyomdába. A korrektúrát a fordító végzi, majd a sajtóhiba korrektor is átnézi, és a kettejük megjegyzéseit a Bizottság vitatja meg. Az így kijavított munka kerül az egyházi cenzorhoz, Baburához.

Az első kötet anyagának bírálatát Babura László (Evangéliumok) és Takács Ernő (Apostolok Cselekedetei) végezte. A sajtóhiba korrektor Aistleitner József volt. A sorozat tárgymutatóját Takács Ernő szerkesztette.

1927. május 24-én megjelent az *Újszövetség I.* kötete. Röviddel ezután – megmagyarázhatatlan körülmények között – elhunyt Székely István. A Jelenések Könyvét ekkor Pataki Arnold veszi át, és az újszövetségi leveleket is elosztják a fordítók között. Martin Aurél megtartja a Római, az Efezusi, a Filippi, a Kolosszei, és a két Tesszaloniki levél fordítását, Pataky vállalja el a két Korinthusi, a Galata és a Zsidókhhoz írt levél fordítását. Az ún. pasztorális (1-2 Timotheus, Titus, Filemonhoz írott) leveleket Takács Ernő fordítja le, a Katolikus leveleket pedig Babura vállalja el.

A cenzúrában új módszert vezetnek be, amely lényegesen megkönnyíti a munkát.

1928. május 19-én megjelenhetett az *Újszövetség II.* kötete, ősszel pedig a *Pengős Biblia* is piacra került.

Iványi János 1928 júniusában lépett be a Bizottságba, és Ezdrás, Nehemiás, Tóbiás, Judit, Eszter és az I-II. Makkabeusok könyvének fordítását vállalta magára.

1929 elején ismét két taggal csökkent a Bizottság létszáma: Martin Aurél kilépett, Babura László meghalt. Ezután gyorsított ütemben folytatták a munkát és Takács Ernő 1929-ben elkészítette az *Ószövetség I.* kötetének anyagát (Mózes I-től Királyok IV-ig).

1930-ban készült el az *Ószövetség II.* kötete, de csak két évvel később jelenhetett meg, majd 1935-ben került a nyomdába az *Ószövetség III.* kötete.

1935 decemberében már a teljes Szentírás megvásárolható volt öt kötetben, amelyből az I-II-III. kötet az ószövetségi, a IV-V. kötet pedig az újszövetségi könyveket tartalmazta.

Magas ára miatt azonban nem terjedt el szélesebb körbe, mert az árát, 40 pengőt, akkoriban csak a legjobb viszonyok között élők tudták megadni érte (amikor egy kistisztviselő havi jövedelme 70-80 pengő volt).

A „*Pengős Biblia*” bár olcsó volt, kivitele, külalakja miatt nem nyerte el az emberek rokonszenvét. Vastag papíron készült tizenhatodréteg alakban, 130.000 példányban. Más híján azonban inkább ez az olcsóbb kiadás fogyott.

A fordítás *nyelve* a modern nyelv felé hajlott, egyedül Székely István fordítása volt archaizáló. A többiek igyekeztek a középúton haladni, hogy ezzel a konzervatívok igényét is kielégítsék, és a modern nyelvet akarók kívánságára is hajlandóságot mutassanak.

A kiadás nagy előnyét jelentik az apró betűs magyarázatok, amelyek minden szöveggkritikai, tárgyi (dogmatikus, régészeti, történeti...) nehézséget tömören és világosan megmagyaráznak. A Szentírástudomány (akkori) eredményei maradék nélkül érvényesültek a magyarázatokban.

A *költői* könyvek fordítását *verses formában* szedték, hogy a keleti költészet egyik fő alkotó elemét, a gondolatrítmust jól szemléltethessék. Az egyes könyvek előtt adott történeti bevezetés és tartalmi kivonat világos és tömör.

A „Pengős Biblia” több kiadást is megért. Eleinte változatlan külalakban került a közönség kezébe. 1946-ban egy kötetben jelent meg, nagyobb formátumban, szebb és olvashatóbb nyomtatásban.

Békés Gellért és Dallos Patrik Újszövetség-fordítása

1951-ben jelent meg Limbourghban, a Külföldi Magyarok Katolikus Akciója kiadásában egy igen ízléses kivitelű, szép nyomtatású újszövetségi Szentírás.

Ez az első magyar katolikus fordítás, amely nem a Vulgáta szövegét követi, hanem az eredeti görög szöveget.

1943-ban XII. Pius pápa „*Divino afflante Spiritu*” kezdetű apostoli körlevelében írt a Vulgáta katolikus egyházban elfogadott tekintélyéről:

„Senki ne gondolja, hogy az eredeti szövegek használata – a kritikai eljárások igénybevételével – a legkisebb mértékben is ellenkeznek azzal, amit a Trentói Zsinat oly bölcsen állapított meg a latin Vulgátával kapcsolatban. Mert a zsinati atyák, amint arról a zsinat története tanúskodik, nemcsak nem helyezkedtek szembe az eredeti szöveggel, hanem kifejezetten kérték a pápát, hogy ...Isten Anyaszentegyházának ... legyen lehetően javított görög és héber kódex. Az akkori idők nehézségei és egyéb akadályok következtében nem lehetett teljesen megfelelni a kívánságnak, most azonban – mint ezt hisszük – igenis eleget lehet neki tenni, mégpedig, számba véve az összes katolikus tudós munkaerejét, kielégítőbb módon.

Ami a Trentói Zsinat határozatát illeti, hogy mindannyian hitelesként használják a latin Vulgáta fordítást, – mindenki tudja, hogy – *csak a latin egyházra* vonatkozik, mégpedig a Szentírás nyilvános használatát illetően, de kétségkívül semmi módon nem csorbítja az eredeti szövegek tekintélyét és erejét.

... Így tehát a Vulgáta kiváló tekintélyét, vagy mint mondják „hitelességét” a Zsinat mindenképp nem kritikai megfontolásból kiindulva alapozta meg, hanem sokkal inkább abból a törvényes használatból, amely annyi század folyamán az Egyháztól részesült ...

Épp ezért a Vulgáta tekintélye *tan dolgában* nem akadályozza, sőt manapság inkább követeli, hogy ugyanazt a tanítást bizonyítsák és megerősítsék maguk az *eredeti* szövegek, és hogy állandóan azoknak a segítségéhez folyamodjanak, mint amelyek egyre világosabbá teszik és alátámasztják a Szentírás helyes értelmét.

Éppoly kevésbé tiltja a Trentói Zsinat határozata, hogy a hívek használatára és javára, valamint Isten ígéjének könnyebb megértése végett modernnyelvű fordítások készüljenek, mégpedig egyenesen az eredeti szövegek alapján, mint ahogy tudomásunk szerint már vannak is ilyenek sokhelyütt, dicséretes módon, az egyházi hatóság jóváhagyásával.⁴⁹

A *Békés-Dallos kiadás* előszavában olvassuk: „A külföldi Magyarok Katolikus Akciója megalakulásától kezdve kötelességének tartotta, hogy ennek az óhajnak eleget tegyen, és az újszövetségi Szentírást mai magyar nyelven, könnyen kezelhető kiadásban adja az itthoni és külföldi magyarság kezébe.”

A másik indíték az az igény volt, amely 1948 után mutatkozott. Az 1946-os kiadás már kifogyott, új kiadás pedig lehetetlennek látszott.

Két olyan szakembert választottak ki, akik megfeleltek a görög eredeti korszerű magyar nyelvű fordítása követelményének. A választás mégsem mondható a legszerencsésebbnek,

⁴⁹ Idézett enciklika 18-19. old.

mert bár a fordítók egyike görög, másikuk magyar szakos nyelvész, egyikük sem biblikus. Ez utóbbi azonban nem okozhatott problémát, mert vitás esetben kikérhették biblikus szakember állásfoglalását.

Békés Gellért (bencés) és **Dallos Patrik** (oratoriánus) mellett még meg kell említenünk **Iróffy Zsolt** (bencés) nevét is, aki az Apostolok Cselekedeteit és Szent Péter apostol két levelét fordította. A kéziratok ellenőrzését **Borbély István** vezetésével jezsuiták végezték, a korrektúra munkáját **Karikás Günter** (bencés) látta el.

„A magyarosságra törekvés mellett hűségesen és pontosan akartuk adni az eredeti szöveget.” – írták a fordítás előszavában.

Ebben a törekvésükben úttörő munkát végeztek, a fordításukkal bevezetett élő magyar nyelv kiszorította az „ódon, patinás” és poros nyelvet, amelyet ezt megelőzően Székely István alkalmazott előszeretettel, és amelyet ugyancsak ő védett körömszakadtáig.

A görög stílust a magyar nyelv természetéhez és kifejezésmódjához alkalmazták. A hosszabb mondatokat lehetőleg rövidebb és áttekinthetőbb mondatokra bontották. Erősen érezhető a fordításon Gárdonyi Géza tömondatos, egyszerű stílusának hatása.

A stílus fordulatosságának kedvéért a gyakran ismétlődő „λεγει” (= mondotta) igét olyan kifejezéssel helyettesítették, amely megfelel a szövegben utána következő beszédnek (szólt, kiáltott, felelte, ... stb.).

A kiadás *szerkesztése*: Az áttekinthetőség kedvéért a régi fejezetbeosztás helyett a modern szentírásstudományban és modern fordításban általánosan elfogadott, az értelemnek megfelelő beosztást alkalmazták.

Az egyes iratokat főrészekre, részekre, majd összefüggő szakaszokra osztották, amelyet külön címmel is elláttak. A fejezet és versbeosztást a lapszálon, a margón közlik, hogy a szöveg közötti számok ne zavarják annak folyamatosságát.

A költői részeket verses alakba öltöztették, a zsoltáridézetekben pedig Sík Sándor első zsoltárfordítását alkalmazták, helyenként a szövegnek megfelelő változtatással.

A fordításban A. Merk kritikai kiadásából a hatodik kiadást (1948) követték, de a Vulgátától sem tekintettek el teljesen. Ha a Vulgáta szövege bővebb, azt zárójelben közlik, ha eltér, akkor jegyzetben adják.

Az egyes könyvek előtt rövid bevezetőt és tartalmi összefoglalást adtak, a szöveghez pedig magyarázatokat fűztek. A kiadás keretei azonban – amint a fordítók írják – nem engedték meg, hogy bővebb és alaposabb magyarázatokat adjanak, így csak a szükséges jegyzetekre szorítkoztak.

Ezzel együtt azonban a kiadás tartalmazott néhány hiányosságot, amellyel tisztában voltak a fordítók is, akik a második kiadásban már kijavították az értelemzavaró hibákat, és szándékaik szerint tovább csiszolják fordításukat.

A fordítás lelkes fogadtatásra talált Magyarországon, és gyorsan terjedt országszerte.

A munka *kivitele* is igen tetszetős, tizenhatodrért, egésvászon, illetve selyemkötésben. Az új szöveg a későbbiek során már át is ment a liturgikus használatba.

A Szent István Társulat fordításának kiadása átdolgozott jegyzetekkel

A Szent István Társulat Biblia Bizottságának fordításához – a Békés-Dallos kiadással egy időben – új jegyzeteket írtak. Nem készült új fordítás, hanem Székely István (Evangéliumok),

és Martin Aurél (Apostolok cselekedetei) fordítását látták el új magyarázattal. Iványi János lett a Bizottság elnöke, tagjai pedig Kosztolányi István, Puskás Ferenc Béla, Radó Polikárp és Szörényi Andor.

A jegyzetek, illetve magyarázatok a szentírástudomány korszerű eredményein alapultak.

Nagy kár azonban, hogy nem készült új szövegfordítás. Ezért a *felelősség* azonban az adott politikai környezetben nem a Bizottságot terhelte, mivel készek voltak új szöveget készíteni, de *Czapik Gyula egri érsek*, a püspöki karnak –a primás akadályoztatása miatt – elnöke, ragaszkodott a régi szöveg ismételt kiadásához.

Ennek hátterében a *Szent István Társulat érdeke* húzódott meg, akik nem akartak elesni attól a tekintélyes összegtől, amelyet szerzői jogdíj címén a régi szövegért kaphattak.

2. Katolikus zsoltárfordítások

Sík Sándor

a XX. század zsoltárfordításának kiemelkedő alakja, aki két alkalommal ültette át magyar nyelvre költői módon az Ószövetség legszebb könyvét.

Először **1923**-ban jelent meg Sík Sándor Zsoltáros könyve, amelyen 11 évig dolgozott. Célja az volt, hogy a művelt magyarságnak modern nyelven szóló, művészi fordítást adjon. Munkájában a legjobb kommentárok alapján rekonstruált héber szöveget vette alapul, amellet azonban figyelemmel volt a Vulgáta zsoltáira és a klasszikus magyar fordításokra is (Káldi, Szenczi, Tárkányi).

A költemények *formáját* igyekezett az eredetiből ellesni, és ezt kiegészítette költői képzeletéből. A zsoltárok gondolatának megfelelő hosszabb-rövidebb sorokat alkalmaz, és gyakran épít a gondolatrítmusra. Néhány példa:

44. zsoltár (részlet):

Megdobban szívem ünnepi örömtül,
Énekemet a királynak ajánlom,
Nyelvem, mint író fürge tolla, gördül.

Szép vagy, szebb vagy az emberek fiánál,
Ajkadat édesség elömlölte,
Azért az Isten megáldott örökre.”

vagy a 18. zsoltárban (részlet):

„Isten nagyságát hirdeti az ég,
A mennybolt vallja kezei művét,
Egy nap a másnak ezt harsogja át,
Erre tanítja éj az éjszakát.” ...

„A nap sátrát az égen verte fel:
És kél a nap, vígan, üdén,
Mint nászteremből vőlegény,
Ujjongva, hősként útjára szökell.”

Sík Sándor Zsoltároskönyve *nagy és értékes munka*, bár feltehető az alábbi kérdések:

- miért oly kevés a jegyzet,
 - miért nem szöveghűbb a fordítás,
 - miért alkalmaz tudatosan archaizálva szavakat, amelyek nehezítik a megértést?
- A magyarázó *jegyzetek* hiánya menthető: imádságos könyvbe nem való sok magyarázat, csak a legszükségesebb.

A *szöveghűséget* tekintve maga írja az előszavában: „Szép költeményeket akartam adni, és lélekből való imádságokat, nem kritikai szövegeket.”

Pataky Arnold

A Szent István Társulat ötkötetes kiadásában fordította a Zsoltárokat, amelyek a második kötetben jelentek meg **1932**-ben.

Pataky Arnold fordítása szöveghű, pontos, és tartalmaz költői elemeket. Ő is verses formában készítette el a fordítást. Verssoronként tördeli a szöveget és egy-egy gondolati szakasz alkot egy versszakot. Rímekeket csak ott alkalmaz, ahol nem kell erőltetni a szöveget:

Pl. a **141. zsoltár** (részlet):

„Ezen az úton, amelyen járok,
Titkon tört vetettek nekem:
Fürkészve tekintek jobbra,
De nincs aki velem gondolna!
Nincs számomra menedék,
Nem akad, ki életemmel törődne”.....

1935-ben jelent meg a Zsoltármagyarázat kitűnő tankönyve, **Horváth Konstantin** munkája: „A Zsoltárkönyv fordítása és magyarázata” címmel (Veszprém, 1935.)

Könyvét a magyar papnövendékek és szerzetesek tanulmányainak könnyítésére írta. Célja, hogy világos és érthető fordítást adjon, a szöveget versenként rövid, de tartalmas magyarázattal lássa el. Mindenütt az érthetőséget tartja elsődlegesen fontosnak és nem a költőiséget. A fordítása komoly tudományos igénnyel készített munka.

Sík Sándor új zsoltárfordítása

1955-ben jelent meg „Zsoltárok könyve” címmel, Szörényi Andor bevezetésével és magyarázó jegyzeteivel.

Miért fordította le újra Sík Sándor a zsoltárokat. Az indok kettős:

1945-ben megjelent Rómában a Szentírásstudományi Intézet (Institutum Biblicum) kiadásában a zsoltárok héber eredetiből készített új kritikai fordítása latin nyelven. A Magyar Püspöki Kar felkérte fordítsa le a teljes Zsoltároskönyvet a készülő új magyar szertartáskönyvhöz.

Kétévi munkával készült az új fordítás, amelyben a költő elsősorban a szöveghűsége törekedett. Ez volt a latin fordítást készítő Pápai Bizottság célkitűzése is. Munkájában *Iványi János* és *Szörényi Andor* voltak a szaktanácsadói. Az első fordítás ellene felhozott vád a szöveghűség hibái kapcsán, itt már indokolatlan lett volna, mert sorról sorra, szóról szóra fordít:

Pl. az **1. Zsoltár** (részlet):

„Non sic impii, non sic;
sed tamquam palea, quam dissipat ventus.
Ideo non consistent impii in iudicio,
Neque peccatores in concilio iustorum.”

Az új fordítás:

Nem így a gonoszak, nem így;
De mint a polyva, mely szétszóródik a szélben.
Azért a gonosz meg nem állhat az ítélet előtt,
Sem a bűnös az igazak gyűlésében.⁵⁰

Könnyedén esik áldozatul a rím és a ritmus, hogyha a szöveghűség kívánja.

Pl. részlet a **6. zsoltárból**:

Sík I. kiadás: „Könyörülj rajtam, mivel hervadok,
Gyógyíts, Uram, mert csontjaim
Reszketnek félelmemben,
És az én lelkem igen háborog
Meddig, Uram, még meddig sújtasz engem?”

Sík II. kiad.: Könyörülj rajtam, Uram, mivelhogy lankadok,
Gyógyíts, Uram, mert csontjaim remegnek,
És az én lelkem igen háborog,
De Te, – még meddig ó Uram?”

A fordítás mindenütt világos. Látszik a sorokból, arra törekedett a fordító, hogy mindenki első olvasásra megérthesse.

A költő most sem volt hűtlen hivatásához: a pontos fordításban szép munkát is akart adni. A gondolatritmus alkalmazásával emeli ki a mondanivalót. A „nagy” zsoltárok az ő új fordításban is szépek, bár talán nem olyan színpompásak, mint az 1923-as kiadásban (pl.: 2, 18, 44, 50, 103, 108, stb.).

Tagadhatatlan, hogy általánosságban a zsoltárok költőisége sokat veszített erejéből. A fordítás mégis Sík Sándor egyik legszebb, maradandó alkotása.

3. Protestáns bibliafordítások

A Károlyi biblia ismételt kiadása a XX. sz. közepéig több mint 120-szor jelent meg Magyarországon.

Ezeken kívül új fordításokkal is próbálkoztak a protestáns felekezetek, mert ők is érezték, hogy Károlyi Gáspár *nyelve* nem mindenki tetszését nyeri meg, a maga ódonágával, ugyanakkor többen akadnak, akik görcsösen ragaszkodnak ehhez a fordításhoz, amelyet többször átdolgoztak ugyan, mégis olyan régies maradt, mintha Károlyi eredeti fordítását olvasnánk.

Czeglédý Sándor fordítása

Az újítók közé tartozik Czeglédý Sándor, aki **1924**-ben Győrben adta ki fordítását, amelynek címe: „Az Új Szövetség”.

Teljesen új és egészen önálló fordítás. Tekintettel arra, hogy a szentíráskutatás új eredményei következtében ma már sokkal hitelesebb, és a szent iratokhoz időrendben sokkal közelebb álló szöveg áll rendelkezésre, mint az 1624-ből való „textus receptus” (elfogadott szöveg), ennek a jobb szövegnek kívánt a fordításban Czeglédý érvényt szerezni.

⁵⁰ V.ö. Mozsgai idézett tanulmánya 11-14. old.

Előszavában úgy nyilatkozik, hogy nem akar támadást indítani Károlyi szövege ellen, csak a Szentírással tudományosan foglalkozók kezébe akar jó szöveget adni. Az eredeti szöveg tolmácsolásában érthetőségre, világos tömörségre törekszik, és figyelembe veszi a biblikus tudományok újabb eredményeit. Ebben a tekintetben felülmúlja összes protestáns elődjét.

Előnyei mellett a fordítás néhány hibája:

- *nyelvezete*, bár új irányt akar bevezetni, nem az élő magyar nyelv. Fordítása több helyen döcögőssé válik, míg másutt nem elég tömör;
- *új kifejezések* (pl.: a „mennyegek országa” helyett „mennyegek királysága”) szokatlanok, de ezek még kiküszöbölhetők.

Elterjedéséről kevés az információ, leginkább a biblikus tudományok művelői és kedvelői körében talált melegebb fogadtatásra.

Czeglédy Sándor fordításának második kiadása 1930-ban jelent meg Budapesten. Az ő általa megszabott irány követője volt még

Maszyik Endre fordítása

Az evangélikus Maszyik Endre Újszövetség fordítása Budapesten jelent meg **1925**-ben „Uj Testamentum, vagyis Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött új szövetség szent írása. Károlyi Gáspár nyomán az eredeti szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta dr. Maszyik Endre.”

Előszavában kifejti, hogy a betű helyett a lelket akarja megszólaltatni, vagyis a Szentírás gondolatait akarja magyar nyelven adni. Megemlékezik Czeglédi fordításáról, amelyről igen szigorú hangon, bírálóan nyilatkozik, ugyanakkor nem nagyon dicséri a Károlyi biblia revideált kiadását sem. Fordítását a „textus receptus” nyomán készítette, mindvégig a népiességre törekedett. Ez a törekvése néhol erőltetetté vált. A népiesség kedvéért még a fordítást is helyenként szabadabban kezeli.

Czeglédy Sándor fordításának második kiadása 1930-ban jelent meg Budapesten. Az ő fordításával megszabott irány követője volt még

Raffay Sándor (Budapest, 1929) és *Kecskeméthy István* (Budapest 1930) Újszövetség fordítása.

Czeglédy Sándor és Raffay Sándor

Közös fordító tevékenységük eredményeképpen 1938-ban megjelent a teljes biblia „*újonnan átdolgozott*” kiadása, amely igen élénk visszhangot keltett, és ennek eredményeképp a Brit és Külföldi Bibliatársulat megbízta Czeglédy Sándort, hogy a beérkezett bírálatok figyelembevételével dolgozza át a fordítást.

Czeglédy elvégezte a rábízott munkát, amelynek sorsáról így számol be az **1954**-ben megjelent Újszövetség *próbakiadás előszavában*:

„Így készült el mind az ó-, mind az újszövetségnek az a gépirásos szövege, amelynek átnézésére a Brit és Külföldi Bibliatársulat a magyar evangélikus és református egyházak bibliabizottságát kérte fel. A bibliabizottság külön-külön szakbizottságra bízta a gépirásos szöveg átnézését.

Az újszövetségi szakbizottság így alakult meg: *elnök* Pongrácz József pápai teológiai akadémiai tanár; *tagok*: Budai Gergely budapesti református, Erdős Károly debreceni református, Karner Károly soproni evangélikus, Kiss Jenő soproni evangélikus, Mátyás Ernő

sárospataki református teológiai akadémiai tanárok, és Békési Andor ócsai református lelképásztor.

A bizottság később Szabó József evangélikus püspök és Áprily Lajos nyugalmazott gimnáziumi igazgató behívásával egészült ki.

A bizottság 1947. augusztus 22-én kezdte meg a munkát és általában Budapesten dolgozott, mégpedig 1947-ben és 1948-ban a Bethesdában, 1948-tól a református teológiai akadémián. 1950 március havában Sopronban volt egy hatnapos ülése. Az utolsó ülést 1951. április 14-én tartotta.

A teljes bizottság 75 munkanapon végezte el az első átnézést, amely idő alatt a szöveghűség, a különböző magyar és külföldi fordítások és a mai magyar nyelv voltak az irányadók. A bizottság munkája 1949-ben jelent meg próbanyomásban, amelyből a legközvetlenebbül érdekeltek kaptak egy-egy példányt. A próbanyomat átnézése és az ószövetségi szakbizottsággal 1949. november 9-én együtt tartott ülésén történt megbeszélések szükségessé tették a revízió újabb megvizsgálását, amivel az e célra kiküldött öttagú bizottság 48 munkanapot töltött el. Ezután még szükségessé vált a revízió olyan átnézése, hogy a görög szavaknak lehetőség szerint azonos szavak feleljenek meg a magyar fordításban (konkordantivitás). Alapos előmunkálatok után ezzel is négy nap telt el.

A fordítás alapszövege a *Nestle* legújabb kiadása volt, ahol azonban az általános használat alatt a textus receptus szövegének mellőzése szembeeszkő változást jelentett volna a mindennapi bibliaolvasónak, vagy a liturgiában, ott gondolatjelben, vagy a jegyzetben közzétette a bizottság a megszokott szöveget.

A fordításban a bizottság mellőzte a félmúlt alakokat, nemcsak a vala elhagyásával, hanem teljesen. Ugyancsak az ószövetségi szakbizottság munkájához hasonlóan feloldotta a -ván, -vén-es mondat szerkezeteket. Az igen hosszú mondatokat apróbbakra osztotta, és így elérte, hogy azok könnyebben érthetők.

Nem egy helyen visszatért az eredeti Károlyi szöveghez: a Vizsolyi Bibliához, amely a többi magyar fordítással, főként Sylvesterével állandóan a fordítók asztalán volt.

Helyesírás tekintetében „A magyar helyesírás szabályai” legújabb kiadása volt az irányadó, úgy, hogy ahol a helyesírás kétféle írásmódot enged, ott mindig a rövidebb kiejtést közölték, pl.: utolsó és nem utolsó”.

Így került azután próbakiadásban a bírálók kezébe az átdolgozott fordítás az alábbi címmel:

„Az újszövetség könyvei Károlyi Gáspár fordítása és Czeglédy Sándor revíziója nyomán a görög eredetiből fordította a Magyar Bibliatanács Újszövetségi Szakbizottsága. Próbakiadás. Kiadta a magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje, az Evangélikus Egyház és a Szabadegyházak Szövetségének közreműködésével, Budapest, 1954.”

Szépnyomású, ízléses kiállítású, kétkolumnás kiadás. A szöveget értelem szerinti szakaszokra tördeli, és külön címekkel látja el. Modern nyelven szólaltatja meg a Szentírást, mégis erősen érezhető rajta a protestáns nyelvhasználat mellékíze. Jegyzeteket nem közöl, de ezek helyén adja a konkordanciát.

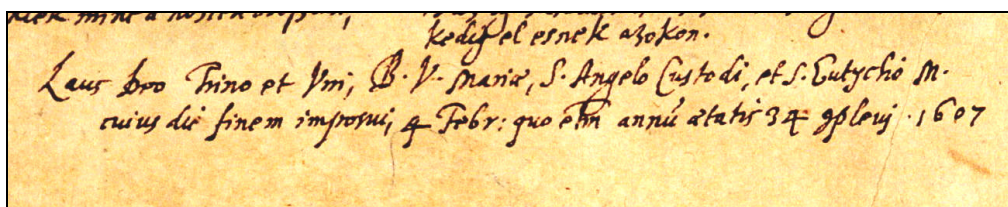
Mivel a kiadás csak próbakiadás, elterjedtségéről nincs információnk. Szöveghűség tekintetében pontosabb, mint néhány helyen a Békés-Dallos fordítás, de stílus tekintetében nem versenyezhet a Békés-Dallos kiadás szövegével.

Mellékletek

1. Kiegészítések a Káldi György bibliafordításával kapcsolatos kutatásokhoz

Káldi György SJ születésének időpontját 1572-re teszi a hónap és nap megjelölése nélkül a Katolikus Lexikon, a Révai Nagy Lexikon, a Hungária Irodalmi Lexikon, az Irodalmi Lexikon, a Pallas Nagy Lexikon, P. Larousse: Grande Dictionnaire, Szinyei: Magyar Írók c. könyve, stb.

Ezzel szemben „Önkezű Bibliájában”, vagyis bibliafordításának kéziratában (Lelőhely a Budapesti Egyetemi Könyvtár) Ozeás próféta könyve után az alábbi bejegyzés olvasható:

„*Laus Deo Trino et Uni, Beatae Virgini Mariae, Sancto Agelo Custodi, et Sancto Eutycho Martyri, cuius die finem imposui: 4. Febr.: quo etiam annum aetatis 34. Implevi 1607.*”

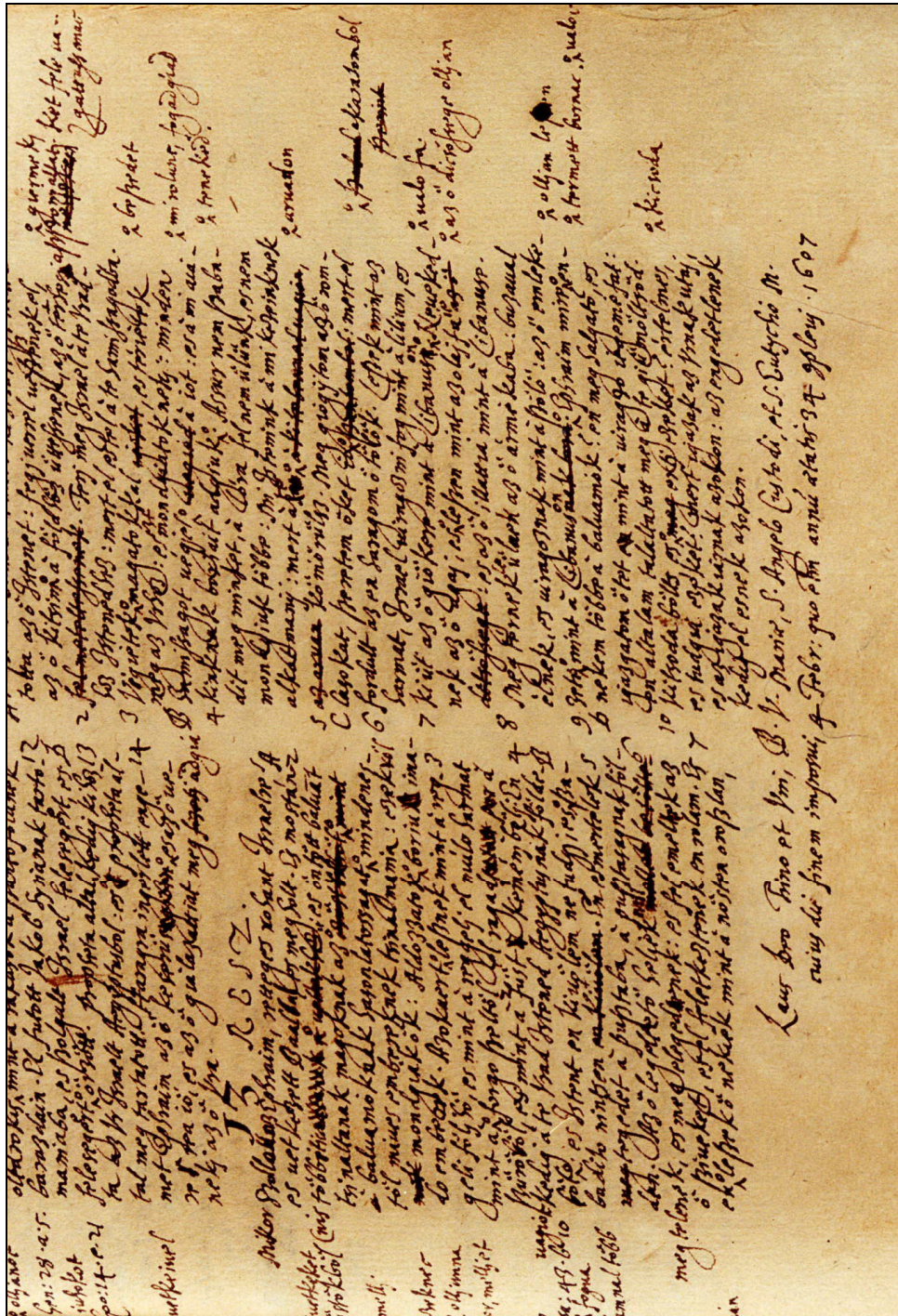
Magyar fordításban:

„Dicséret a Háromszemélyű Egy Istennek, a boldogságos Szűz Máriának, szent Órangyalomnak és szent Eutychos vértanúnak, akinek napján, február 4-én befejeztem: amikor is életem 34. évét betöltöttem. 1607.”

Születésének időpontja ebből következően, helyesen:

1573. február 4.

Részlet Káldi György Bibliafordításának kéziratából

Káldi György Bibliafordítása kéziratának újra kötése

Ezen nagybecsű eredeti kéziratot a pesti
egyetem hittani karának második évi
Hövendékei, 1854. évi Május-
havában közakarattal ujonnan be-
kötötték, hogy azt a további romlás-
tól jobban megóvják.

2. Arator és Káldi nyilatkozatai a fordításról

Szántó (Arator) István nyilatkozata elveszett munkáiról

”negyven év minden fáradságos munkája odaveszett.”

Káldi György megjegyzése bibliafordítási vállalkozásáról

„Adta volna Isten, hogy mind ez ideig a jó magyarok az ő régies Isten szerént való együgyűségükben megmaradtak volna, és a visszavonásnak és a hazugságnak lelke a konkolyt közibe ne hinthette volna, bizony sem Országának pusztulását, sem Nemzetünk között gonosz feslett erkölcsnek ennyire való elmaradását nem láttuk, s nem kesergtük volna. Tovább is el lehetett volna a mi Nemzetünk Magyar Biblia nélkül, megelégedvén a Tanítóknak Magyarázásaival. Mert noha tagadhatatlan, hogy Isten igéjének sok jelen hasznai vannak, mindaz által is bizonyos, hogy azoknak a hasznoknak megnyerésére nem szükséges, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Írást, holott ez sokaktól nem is lehetséges, hanem elég az, hogy kiki a Tanítók Magyarázatjából azt értse, ami az ő hivatalához kívántatik.” (Oktató Intés 10. hasáb)

Káldi György megjegyzése Szántó „Arator” István munkájáról:

„A mi rendünkön való Istenben elnyugodott Pater Stephanus Arator, sok esztendeig nagy munkával fáradozott a Bibliának magyar nyelvre való fordításában: én azt nem tudván, hanem látván, hogy a Keresztyének a’ Sz. Írásnak, a’ vagy Bibliának méltóságos nevét kedvelvén, válogatás nélkül olvassák a’ tévelygő Újítóknak hamisan fordított Bibliáját; és által-látván, hogy abból az orvosság-helyett, mérget; az üdvösség-helyett, kárhuzatot találhatnának: Erdélyben Gyula Fehérvárat, a’ Bochkai István támadásakor, 1606. Esztendőben, Mind-szent havának tizenegyedik napján, az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem. És noha akkor nem is alítottam, hogy valaha ki-nyomtattassam: mindazonáltal az előttem-járóknak hagyásából, és azoknak, akikhez illet, engedelmeből, egy-néhány tudós emberek kezébe adtam, hogy által olvasván, ha-mi fogyatkozást találnának benne, helyére hoznák. Azután sok fő-emberek kívánságára kinyomattattam: a’ végre, hogy a’ Magyarok megvetvén Károlyinak hamisan fordított Bibliáját, ha kívánnák a’ Sz. Írást olvasni, annak igaz fordítását olvassák” (Oktató Intés 14. hasáb)

3. Káldi György bibliafordításának időrendje a kézirat adatai alapján

A fordítás helye és éve	A szentírási könyv	Befejezési időpont
Újszövetségi könyvek		
Gyulafehérvár	Máté Evangéliuma	Október 20.
1605.	Márk	Október 27.
	Lukács	November 3.
	János	November 8.
	Apost. Cselekedetei	November 17.
	Rom., 1.2. Cor. levél	November 25.
	Galaták -Zsidókhoz	December 4.
	Katolikus levelek	December 6.
	Jelenések Könyve	December 9.
Ószövetségi könyvek		
Gyulafehérvár	Genezis	December 28.
1605-1606.	Exodus	Január 8.
	Leviták	Január 13.
	Numeri	Január 21.
	Deuteronomium	Január 27.
	Józsue	Február 2.
	Bírák – Ruth	Február 9.
	Sámuel 1.	Február 21.
	Sámuel 2.	Március 6.
	Királyok 1	Május 1.
	Királyok 2.	Május 9.
	Krónikák 1.	Május 23.
	Krónikák 2.	Június 1.
	Ezdrás 1.	Június 4.
	Ezdrás 2.-Nehemiás	Június 8.
	Tóbiás	Június 9.
	Judit	Június 12.
Gyulafehérvár	Eszter	Június 14.
1606.	Jób	Június 19.
	Zsoltárok	Július 6.
	Példabeszédek	Július 14.
	Prédikátor	Július 15.
	Bölcsesség könyve	Július 23.
	Jézus Sirák fia	Július 31.
	Izaiás	Október 3.
Olmütz	Jeremiás-Baruk	Január 6.
1606-1607.	Ezekiel	Január 21.
	Dániel	Február 1.
Születésnapja!	Ozeás	Február 4.
	Sofóniás	Február 15.
	Malachiás	Február 25.
	2. Makkabeus	Március 15.

4. Káldi György Károlyiról

(t.i. a Sátán) Teljességgel ilyen tévelygésbe vitte a' Mostani Újítókat, kik, jóllehet nyilvánvaló hamisságokat tanítanak: mind az-által, hogy azoknak valami színt adgyanak, és az együgyű kösséggel elhitessék, semmit gyakrabban nem emlegetnek, 's nem díchérnek mint a'Sz. Irást, noha azt hamis fordításokkal, és idegen magyarázatokkal, tóldozásokkal, és chonkításokkal úgy meg-változtatták, hogy a' szemes és értelmes ember nem győz eleget rajta chodálkozni.

Ebben a többi-között torkig úsznak a Magyar Kálvinisták, tudni-illik, Károlyi Gáspár és Molnár Albert: kik, hogy az ő vélekedésüket, kuennyeben ki-terjeszthetnék, nagy buzgóságokat mutatták a' Szent Iráshoz, azt Magyar nyelvre fordítván, és ki-nyomtattatván, és annak olvasására nemcsak intvén, hanem neminémue-képpen ugyan kényszerítvén – is az embereket” (6. hasáb)

(Károlyi szövege és glosszái:) Azokban, jó lelki-ismerettel mondom, annyi fogyatkozás vagyon, hogy azoknak, nem mondom derekas és valóságos megrostálására és kárhoytatására: de chak imillyen-amollyan megrázogatására – is, nem kichiny könyv kívántatnék” (7. hasáb)

Azok, akikről emlékezik, mindnyájan igazán fordították-e az egész bibliát, a' vagy nem? Ha igazán; mit válogat benne, mint a vad a körtvényben? Miért nem követ egyet?

Avagy miért nem jegyezte fel mindenütt, kit hol követett? És azzal megmutatta volna ítéletét. De nem akart egy úton járni, hogy inkább fel nem nyomozhatnák. Mert ha egyet követett volna, fel találhatták volna a hamisságot: de hogy sok-felé jargalt, azt gondolta, hogy utat vesz az, a'ki utána igyekszik menni, el-útván mindenkinek könyvét reá-forgatni. (25. hasáb)

De kik voltak azok, akikről Károlyi nevezet szerint emlékezik?

Franciscus Natablus: római keresztyén volt, és a Párisi Akadémián tanított. De a' minemű Bibliának eleire helyezték az ő nevét, nem ő fordítása; a' mint Genebrardus megbizonyította (In Chronologia) és a' Kálvinista Beza is megvallotta (In Iconibus) főképpen pedig ő-maga, egy bölch írásában (Praefatione in Orige.).

Paguinus is igaz keresztyén volt, kinek fordításáról, noha azt írja Genebrardus, hogy a' Vulgata Editio-után, a Deák fordítások közül leg jobb: mindazonáltal azt is mongya, hogy nem igen szorgalmatos, hanem fölöttébb fennhéjáz, és a Grammatikának, a' rabbinusok aprólékinak követője.

Munczerus és Tremellius a Keresztyén Anyaszentegyháznak esküdt ellenségi voltak, és az ő

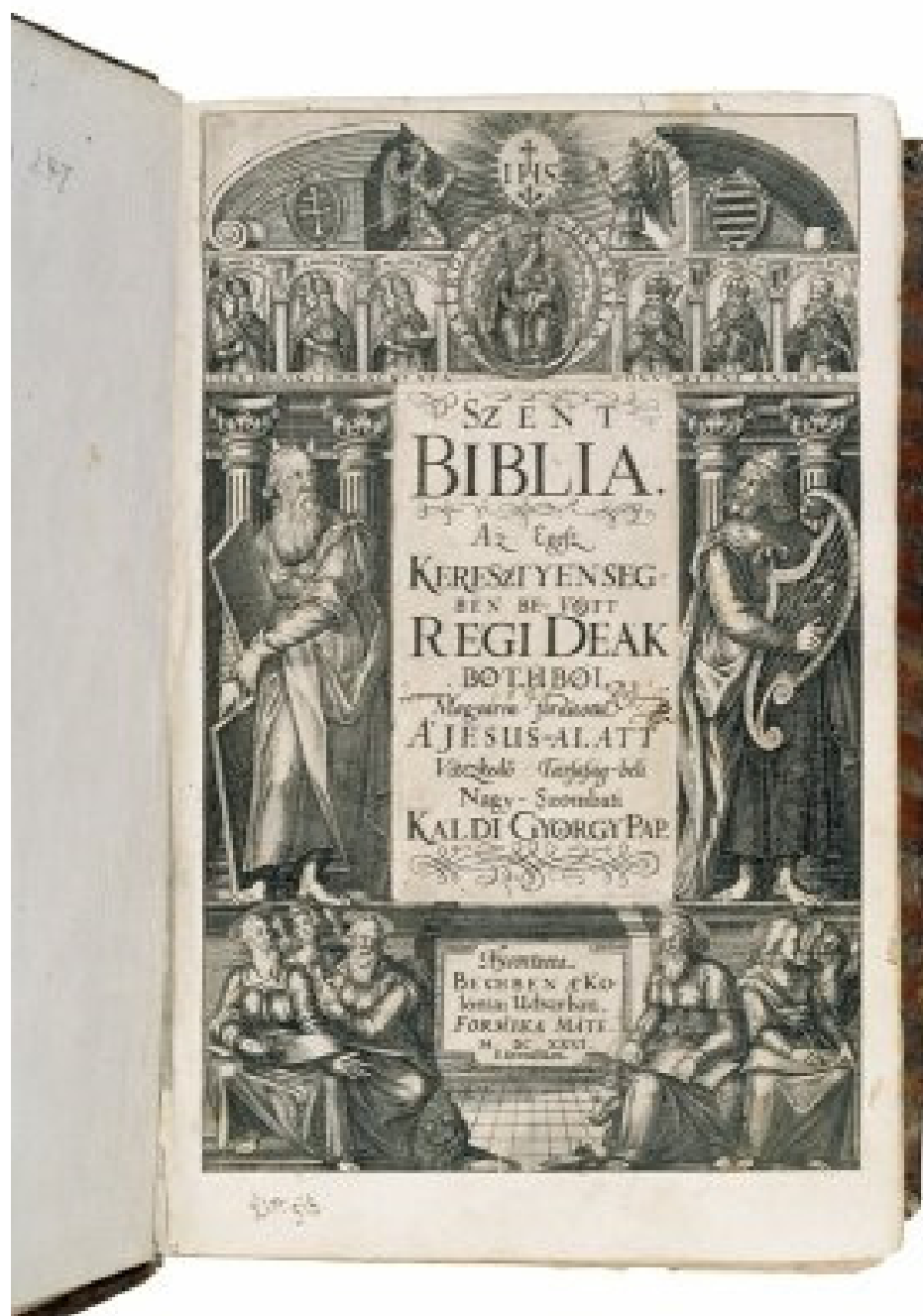
Fordításokat még – ő-magok az Újítók sem javallyák.

A' Munstérus bibliáját, Conradus Pellicanus, noha ez a Zsidó nyelvben mestere volt annak, feldolgozza.

Sőt Luthernek sem tetszett, a' mint Tremelliust sem kedvellették Hugo Brugtonus és Joannes Drusus; noha mindkettőt egy Bordában szótték Tremelliussal.

Kiről igazán írja Károlyi, hogy természet-szerént-való-Zsidó volt. De nem írta meg minden eredetit: mert Zsidóból Baráttá lött, Barátból Kálvinistává, amint Jacobus Gretserus írja (Praefatione libri de Tetragrammato Dei nomine), Kálvinistából ismét Zsidóvá; a' mint Florimundus írja (Tractatus de novissimis versionibus c.4.).

Elmehet ezért Károlyi mesterivel! (42. hasáb)

5. Felhasznált forrásmunkák

Apor kódex: Volf György: Nyelvemléktár VIII. k. 1879.

Ballaghy Aladár: Károlyi fordítása és a Vizsolyi nyomda – Prot. Egyházi és Iskolai Lap – 1876.

Ballagi Mór: Tanulmányok a magyar bibliafordítás körül – Nyelvtudományi Közlemények III. Pest, 1864.

Ballagi Mór: A bibliáról – Prot. Egyh. és Isk. Szemle 11. Kötet – Pest – 1884.

Bécsi kódex: Döbrentey Gábor: Régi Magyar Nyelvemlékek Tára I. kötet – 1838.

Borbély István: A Heltai-féle biblia – Keresztény Magvető 1910. Magyar Nyelvőr 1910. 5. f.

Csikesz Sándor: Új bibliafordítás (Bírálat Czeglédyről) Protestáns Szemle 1924. (490-500. old.)

Dézsi Lajos: Félegyházi Tamás : Új Testamentum-a (2. kiadásról) Magyar Könyvszemle – 1899. (279. old.)

Dingfelder Ede: Legrégibb bibliánk nyelvéről – Bp. 1931.

Farkas Lajos: Zsoltárköltészet Szenczi Molnár Albert előtt – Protestáns Szemle – 1898. (534-536. old.)

Földvári László: Komáromi Csipkés György és bibliája – Protestáns Szemle 1891.

Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordításunk – Budapest, 1926.

Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordítóinkól – Budapest, 1928.

Gerő János: Katolikus magyar bibliafordítások története – Budapest, 1901.

Harsányi István: A magyar biblia – Budapest, 1927.

Heltai Gáspárról: Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára VI. k. Budapest, 1896.

Hermann Egyed: Százéves magyar katolikus bibliafordítási kísérletek – Theológia – 1935. II. (142-156. old.)

Horváth Konstantin: A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon – Katholikus Szemle 1929. (97-111. old.)

Jancsó Benedek: Szenczi Molnár Albert – Kolozsvár, 1878.

Jordánszky kódex: Volf György: Régi Magyar Nyelvemlékek Tára V. kötet

Káldi György: Bibliafordításának *kézirata* (Önkezü Bibliája) – Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára

Káldi György: Szent Biblia ... (3. Kiadás) Pest, 1782.

Kardos Tibor: A huszita biblia keletkezése – Budapest, 1953.

Károlyi Gáspár: Szent Biblia ... Vizsoly, 1590.

Komjáthy Benedek: Az Szent Pál levelei Magyar nyelven 1533 (Szilády Áron facsimile kiadása MTA, Budapest, 1883.)

Kulcsár kódex: Volf György: Nyelvemléktár VIII. kötet 1879.

Masznyik Endre dr: Felhívás Újtestamenton fordítása érdekében – Pozsony, 1916. – Protestáns Szemle 1916. (498-500. old.)

Martin Aurél: Káldi György emlékezete – Katholikus Szemle 1926. (584-592. old.)

Márton Lajos: Czegléd Sándor újszövetségi fordítása – Kálvinista Szemle – 1924. 22. sz.

Melich János: A Bécsi és Müncheni kódex írói – Magyar Nyelvőr 1898.

Mészöly Gedeon: A Döbrentey kódex evangéliumai és a Müncheni kódex – Irodalomtörténeti Közlemények XXV.

Mészöly Gedeon: Legrégibb bibliafordításunkról – Magyar Nyelv 1917. (37-71. old.)

Mészöly Gedeon: Legrégibb bibliafordításunk eredete kérdéséhez Erdélyi Múzeum 1940. (140-147. old.)

Mozsgai József: Zsoltárfordítás és zsoltáros költészet a Magyar Irodalomban – Eger, 1956 (Kézirat)

Musnai László: A magyar biblia története – 1927.

Müncheni kódex: Döbrentey Gábor: Régi Magyar Nyelvemlékek III. kötet Pest, 1842.

Novák Béla: Méliusz Juhász Péter emlékezete – Budapest, 1899.

Novák Béla: Káldi György élete és munkái – Szombathelyi Királyi Katholikus Főgimnázium Értesítője – 1900.

Pannonhalmi Szemle: Könyvrovat: Horváth Konstatntin: Zsoltároskönyv – 1935. (239. old.)

Pataky Arnold: A Szentírás új magyar fordításának munkája és története – Szent István Akadémia Értesítője, 20. K. Budapest, 1935.

Pesti Mizsér Gábor: Új Testamentom magyar nyelven – Bécs 1536. – (Szilády Áron facsimile kiadása – MTA Budapest, 1895.)

Péchy Simon: Psalterium – (Szilády Áron kiadása – MTA Budapest, 1913.)

- Radó Polikárp: A Szent István Társulat bibliakiadásának ismertetése – Nemzeti Ujság, 1930. jún. 20.
- Révai Sándor: Káldi György életrajza, bibliája, Oktató Intése – Pécs 1900.
- Rupp Kornél: A Krakkói Töredékről – Akadémiai Értesítő – 1896. (414-420. old.)
- Szabó József: Károlyi Gáspár élete és jellemrajza –Sárospatak,1890.
- Szerecz Imre Alajos: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékeiBudapest, 1916.
- Szily Kálmán: A Münchener kódex kora – Magyar Nyelv, 1907.
- Szily Kálmán: Tamás és Bálint, a biblia első magyar fordítói – Magyar Nyelv 1911. évf.
- Szilády Áron: Erdősy Sylvester János Régi Magyar Költők Tára II. k. Bp. 1880.
- Szilágyi Sándor: A Károlyi biblia történetéhez – Magyar Könyvszemle 1890. (21-22. old.)
- Tárkányi Béla: A legújabb magyar Szentírásról – Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Széptudományi Osztálya köréből – I. k. Pest, 1870.
- Tímár Kálmán: Premontrei kódexek – Kalocsa 1924.
- Tímár Kálmán: Káldi György a legrégebbi magyar bibliafordításról Irodalomtörténeti Közlemények 1927. (271. old.)
- Tímár Kálmán: Legrégibb bibliafordításunk eredete – Kalocsa, 1931.
- Toldy Ferenc: Pesti Gábor – Magyar költők élete – I.k. Pest, 1870.
- Udvardy Sándor: Heltay Gáspár bibliafordításának története és jellemzése – Szarvas, 1898-99.
- Volf György: Báthory László és a Jordánszky kódex biblia-fordítása. Értekezések a MTA Nyelv és Széptudományok Osztálya köréből VII.k. Budapest, 1879.
- Verseghy Ferenc: Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae Budae 1822.
- Zolnay Gyula: Nyelvmélekeink a nyomtatás koráig – Magyar Nyelv 1905.

6. Párhuzamos szövegidézetek az evangéliumokból

1. hasáb: görög (Merk kiadás)
2. hasáb: latin (Vulgata szöveg)
3. hasáb: Münchener kódex
4. hasáb: Pesti Mizsér Gábor fordítása
5. hasáb: Erdősi Sylvester János fordítása
6. hasáb: Jordánszky kódex
7. hasáb: Károli Gáspár fordítása
8. hasáb: Káldi első fordítása (kézirat)
9. hasáb: Szent István Tárdulet I. kiadása
10. hasáb Békés-Dallos fordítás I. kiadása

Szövegösszehasonlító táblázatok

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
Máté evangéliumából				
1,1: Βιβλος γενεσεως Ιησου Χριστου υιου Δαυιδ υιου Αβρααμ	Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham	Jesus cristus dauid fia abraham fia zuletetinc konue	Jesus Christusnak, Daidnak Abrahamnak fyanak nēzetsegerewl walo kenw	Jesus Christusnak Daidnak fianak Abrahamnak fianak, nemzetsighiruel valo koenu.
1,23/b: εστιν μετερμηνευομενον μεθ' ημων ο Θεος	quod est interpretatum: nobiscum Deus.	Mel magarastatic mie velonc isten	Mel' ige igy mag' arasztatik mýwelenk Isten	Mell' ighit ha ki meg akar magarazni annit tiszten mintha azt mondanād Mue veluenk az isten.
2,4/c: Θανετο παρ' αυτων	sciscitatur ab eis	Tudakozic uala o tolloc	Kezde tewlewkw tudakozny	Megtudakozęk uetueloek
7/b: κριβωσεν παρ' αυτων τον χρονον του φαινομενου αστερος	Diligenter didicit ab eis tempus stellae, quae apparuit eis	Zerelmest tanolla vala o tolloc a zillagnak ideiet mel tētet uala nekic	Zorgalmatosan tudakozyk wala tewlewkw, mý idewbe ielent wolna meg az chýllag	Nag szorgalmatosságuāl meg kerdeze ue tueloek az czillagnak meg ieieisinek ideit
3,3/b: Φωνη βοωντος εν τη ερημω	Vox clamantis in deserto	Iuoltonac zawa kietlenbe	Kýaltonak zawa kietlembe	Az pusztaban kialtonak szaua ez

JORDÁNSZKY	KÁROLI GÁSPÁR	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
Máté evangéliumából				
1,1: Jesus Cristus dauid ffyanak Abraham ffyanak zyletetynek ken"ve	Jésus Christusnac, David es Abraham fiánac nemzetségéről való könyv	Nemzetségkönyve az Jézus Krisztusnak, ki Dávidnak, az Ábrahám fiának fia	Jézus Krisztusnak nemzetségtáblája, ki Dávidnak, Ábrahám fiának fia.	Jézus Krisztus nemzetségtáblája, aki Ábrahám fiának, Dávidnak volt a fia
1,23b: Ky magaraztatyk: my velwnk az Isten	Mellynec magyarázattya azt teszi: Mi velönc az Isten	Mely meg magiaraztatot: mi velünk az Isten	Amit így értelmeznek: Velünk az Isten.	Ez azt jelenti: Velünk az Isten
2,4/c: Thwdakozyk vala hw thwlok	Tudakozikvala tölöc	Tudakozék ő tőlök	Tudakozódék tőlük.	És tudakozódott tőlük
2,7/b: gorsan kerdezy hw thwlok az czyllagnak ydeyn ky hwnekyk yelent	Szorgalmatosan megtudakozéc tőlök, miczoda időben ielent volna meg nekik az czillag	Szorgalmatosan megtanolta ő tőlök az tsillagnak ideiet, mely meg jelent vala nekik	Pontosan megtudakolá tőlük az időt, mikor a csillag nekik megjelent.	Pontosan megtudakolta tőlük a csillag föltünésének idejét.
3,3/b: Puztaban keayaltonak zawa:	Kiáltó szó vagyon az pusztában	Az kiáltónak szava az pusztában	A pusztában kiáltónak szava:	A pusztában kiáltónak ez a szava:

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
3,7: Ἰδὼν δὲ πολλῶν τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ εἶπε αὐτοῖς: Γεννηματα ἐχιδνῶν, τίς ὑδεῖξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ἀργῆς;	Videns autem multos phariseorum et sadduceorum venientes ad bap̄tismum suum, dixit eis: Progenies viperarum quis demonsravit vobis fugere a ventura ira?	Latuan ke a leualtacnak, et a saduceosocnac sokit, ionoket o kereztseregere monda nekic: kecske kigocnac nemzeti ki mutatot nektec elfutnotoc istennec iouendo haragiatol	Mikoron kedýg latot wolna, az Fariseussok, ees Saduceossok kezzýl iewný sokakat az ew kerestelesere, monda nekýk. Kýgyóknak nemzetsege, ký jelentette meg nektek, hogý futnatok az iewendew harag elewl?	Mikoron kediglén látta volna, hog sokan menninek ue hozza az keresztelkedisre az Fariseosoknak, es Sadduceosoknak koezoelle monda ue nekic Vipera kig'oknak fia i kiczoda jelentette meg nektek hog' el futnatok az ioeuendoe haragnak eloette?
3,17/b: οὗτος ἐστὶν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς ἕω ὁ εὐδοκῆσα	Hic est filius meus, in quo mihi complacui!	Itt vagon en zereto fiam kiben maganac iol kellettem	Ez az een zerelmetes fýam kýben mýnden akaratom kellemetessen lewt.	Ez az en szerelmes fiam kiben iokippen keduem betelik.
4,6/c: Μὴ ποτε προσκοπιῆς πρὸς λίθον τὸν ποδᾶ σου	ne forte offendes ad lapidem pedem tuum	Ne talantan megsercesed te labaidat a kohoz	Hogý a kewbe labadat meg ne seerched	Hog' valamikoron meg ne uessed az kueba a te lābaidat
4,25/d: πέραν τοῦ Ἰορδάνου	trans Jordanem	Jordan eluel	Jordan wýzen twl	Jordan elwe
5,24/c: καὶ ποτε ἐλθὼν προσφερε τὸ δῶρον σου	et tunc veniens offeres munus tuum	& tahat ioued aiandoziad te aiandokodat	Oztan iewel, ees výd ffel aýandekodat	Es annak vtanna oda menuin vidd fel az aiandikot

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
3,7: Latván kedyg sok ffariseosokat es sadwceosokat ywen hw kereztserehere monda hw nekýk: Merghes gygvok nak nemzety, ký mwtatta meg tynektek el fwthny az ywendo haragit?	Mikoron pedig látta volna (János) hogy a pheriseusic, es sadduceusoc közzül sokan iónénc ó hozzá, hogy meg kereszteltetnénc, mérges kigyóknac nemzetségi, kiczoda inte meg titeket, hogy Istennec köuetkezendó haragiat eltauoztatnátoc?	Látván kedig, hogy sok pharizeusok és szaduceusok jönnek az ó keresztiségére, monda nekic: Viperáknak nemzeti, ki mutatta meg tinektek, hogy el futnátok az következendó harag elől?	Látván pedig, hogy sokan jönnek az ó keresztiségére a farizeusok és szaduceusok küzül, mondá nekik: Viperák fajzata! Kitanított benneteket futni a jövendó harag elől?	Amikor látta, hogy számos farizeus és szaduceus jön, hogy megkeresztelkedjék így szólt hozzájuk "Viprák fajzata! Ki tanított arra, hogy: fussatok a fenyegető bosszú elől?
3,17/b: yme hol , az en zeretho ffyam, kyben ennekem kellettetek	Ez az én szerelmes fiam, kiben én meg engezteltettem	Ez az én szerelmes fiam, kiben nekem kedvem tölt.	Ez az én szeretett fiam, kiben nekem kedvem telt.	Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik.
4,6/c: hog” ne talantal meg serteneed az kowekben te labadat	Hogy valamikor meg ne üssed az kóbe, az te lábodat.	Hogy valamiképpen meg ne üssed a kóben a te lábodat.	Hogy kóbe ne üssed lábodat.	Hogy kóbe ne üssed lábodat.
4,25/d: Jorannak atala	Az Jordanon túl való tartományokból	Jordánnak túlsó résziből	...a Jordánon túlról.	...a Jordánon túlról
5,24/c: és annak vtanna elywen, vyd fel a te ayandekodat	És aztán vgy vigyed fel az te aiándékokat	És akkor el iouén vidd fel a te aiándékokat	És akkor menj és ajánld fel ajándékokat.	...asztán jőjj vissza és ajánld föl ajándékokat.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
5,26/b: ως αν αποδως το ω εσχατον κοδραντην	Donec reddas novissimum quadrantem	Migne megadod az vtolso akcsat es	Mýgnem megfizecz mýnd egý kýs fýllýrig	Míg nem fizetist vissza ez vtolso pinziglen mell' pinz quadransnak mondatik.
6,9–13: Πατερ ημων ο εν τοις ουρανοις, αγιασθητο το ονομα σου, ελθετο η βασιλεια σου, γενηθητο το θελημα σου, ως εν ουρανω και επι γης	Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in coelo et in terra.	Mi atiác ki vag meńńecben, Scenteltessec te neued Joyon te orzagod Legen te akaratod mikent mennen & azonkent foldon.	Mý attýank ký vagý meńńekbe zenzeltessek te newed, ýewýen te orzagod, legýen te akaratod mýkent meńnyebe azonkeppen felden ýs,	Mue atánk ki az menn'ekben vag' szenteltessek az te newed, yoeioen el az te orzagod, leg'en az te akaratod, mikippen az men'ben, azonkippen az foeldoen es.
τον αρτον ημων τον επιουσιον δος ημιν σημερον	Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie,	Mi testi keneronc felet ualo keneret aggad minekonc ma,	Mý kenýerewnket mýndē napýat agýad nekewnk ma.	Az mue keneruenkoet az mindennapiat agg'ad nekuenk ma.
και αφες ημιν τα οφειληματα ημων, ως και ημεις αφηκαμεν τοις οφειλεταις ημων	et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris	Es bocsaad munekonc mu vetetonket mikent es mu bocsatonc nekonc vetettecn'	Es bochassad nekewnk mý wetkewnket mýkent mýs bochatonk nekewnk vetettekne	Es enghedd meg mue nekuenk az mue adossaghinkat, mikippen mue es meg enghegg'uek azoknak az kik muenekuenk adossok.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
5,26/b: myglen meg nem fyzeted az vtolso ffylert es.	Míg meg nem fizetsz mind egy fillérig.	Míg meg nem adod az utolsó fillért.	...míg le nem fizeted az utolsó fillért.	...amíg az utolsó fillért le nem fizetted.
6,9-13: Pater nr. qui es in coelis: My atyank, ky vag' mennyekben, zenteltessek te newed. ywyen te orzagod. Leg'en te akaratod mykent menyben es felden.	Mi attyanc ki vagy az mennyekben, szenteltessek meg a te neved, jöyön el az te országod, mint az mennyben, v'gy it ez földönis.	Mi Atiánk, ki uagi menniekben: szenteltessek te neved, Jöiön te országod: Legien te akaratod, miképpen mennjben, azonképpen földönis.	Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessek meg a te neved; jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratod, miképpen mennyben, azonképpen a földön is.	Mi Atyánk, ki a mennyekben vagy, szenteltessek meg a te neved. Jöjjön el a te országod. Legyen meg a te akaratod, miként a mennyben, úgy a földön is.
My menyey kynerewnket aggyad nekwnk ma.	Az mi mindennapi kenyerewnket add meg nekünk ma.	Mi kenyerewnket, mindennapiat, adiad nekünk ma.	Életünkre szükséges kenyerewnket add meg nekünk ma;	Mindennapi kenyerewnket add meg nekünk ma,
Es boczassad mynekewnk my veetetynketh, mykent my es boczatwnk nekwnk veetteknek.	Es botsássad meg az mi vétkeinket, miképpen mijs meg botsátunk azoknak, az kic ellenünc vétkeztene.	És engedj meg nekünk a mi adósságunkat, miképpen mijs megengedünk az mi adóssinknak.	és bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek;	Bocsásd meg a vétkeinket, amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
και μη εισενεγκης ημας εις πειρασμον, αλλα ρυσαι ημασ απο του πονηρου	et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo, amen	Es ne víg müket kesertetbe, de zabadoch müket gonoztol. Amen	ees ne wýg mýnket keseretbe, de zabadých Gonostol	Es ne hagg' muenkoet kisirtetbe jutnunk de szabadycz meg muenkoet az gonosztul.
			mert tied az orzag, tied az hatalmassag ees az dýchesseg ewrekken ewrekke Amen	Mert tied az ország eg' az hatalmasság, es az dueczoesig, oeroekken oeroekke. Amen
6,27: τις δε εξ υμων μεριμνων δυναται προσθειναι επι την ηλικιαν αυτου πηχυν ενα	Quis autem vestrum cogitans potest adicere ad staturam suam cubitum unum	Tu kitec ke gondoluā toldhat o allattahoz eg sengnet	Ký wagyon kegýglen kewzýletek, ký akarmely nagy sorgalmatosson gondolkodwan, ewregbýthety allapatýat egy iznyre	Kiczoda kediglen tue koezsoeletek az ki szorgalmatoságual gondolkoduān rula, az ue testinek emberkorban ualo állapottához hozza tehessen egg' singue riszt.
8,6: Κυριε ο παις μου βεβληται εν τη οικια παραλυτικος δεινωσ βασαν ιζομενος	Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, et male torquetur.	Uram en gyermekem kezuenes fekzen hazamban, & gonozol getretic.	Vram az een gýermekē othon kewzwenýbe fekzýk nagy gýetrelmet wal (wal=habet)	Vram egg' gyermekem házamnal fekszik kinek inai helekruel el indultanak, es megalattanak, es ighen nehezen kinlodik.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
Es ne vyg" myket keseretben, de zabadoch meg mynket gonozthwl. Amen	Es ne vity minket az késértetbe. De szabadits meg minket az gonosztol, Amen	Es ne vigj minket az kísértetben. De szabadits minket a gonosztól. Amen	és ne vígy minket a kísértetbe; de szabadíts meg a gonosztól. Amen.	Es ne vígy minket kísértésbe, hanem szabadíts meg a gonosztól (Amen).
-	mert tied az ország, a hatalom, az ditsőség mind öröcké. Amen	-	-	-
6,27: Ky kedeglen kozzoletok gondolwan athat eg" senghet hw koros votahoz?	Kítsoda pedig az közületec, az ki akar mely szorgalmatos gondolkodással meg neuelhetné egy singuel nagyobbra az ő testének magasságát.	Kítsoda kedég közületek gondolkodván adhat az ő állapotíához egy singet.	Ki adhat pedig közületek gondjai által nagyságához egy könyöknyit?	Ugyan melyitek nyújthatja meg az életkorát akár egy rőfnyivel is, ha aggodalmaskodik?
8,6: Vrá, az én gyermekem kezwenben ffekzyk en hazamnal, es gonozwl gyetretik.	Wram, az én szolgám othon mint elvetet fekszik, gutta ütésben, és felötte igen gyötrettetic.	Uram, az én szolgám guta ütöt fekszik házamban és gonozsul giötretik.	Uram! Szolgám inaszakadtan fekszik házamban és kegyetlenül györtődik.	Uram, szolgám bénán fekszik otthon és szörnyen kínlódik.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
9,12: ου κρειαν εχουσιν οι ισχυροντες ιατρου αλλ' οι καλωσ εχοντες	Non est opus valentibus medicus, sed male patientibus	Nem kello az egezecne vruos, de a gonozol vallocnac	Nem zýkseg az egessegének az orvos, hanem annak aký beteg	Nem zuekuelkoednek oruos nelkuel azok az kik eghissigben vadnak, ha nem azok az kik nehezen vadnak
9,20/a: και ιδου γυνη αιμορρυσα	Mulier, qui sanguinis flusum patiebatur	Nemberi ki verzel hasal uala	Azzony állat kýn weer wala	Asszoni állat ki fekuett uala vizkorságban
10,16/b: γινεσθε συνφρονιμοι ως οι οφεις και ακεραιοι ως και περιστεραι	Estote ergo prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae	Legetec azért ildomosoc mikent kigoc & egugouec mikent galambac	Azert legyetek bewlchek mýnt az kýgyok, ees egýigýwek mint az galambok	Annakokairt okosok leg'etek mi kepeñ az kig'ok es eg'gueg'uek mikippen az noesten' galambok
11,26: ο πατηρ, οτι ουτος ευδοκια εγενετο εμπροσθεν σου	Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante te	Vg atiã mert ig volt kelltetne' te elotted	Vgy attyám, mert wgýen wolt kellemetes te elewtted	Bizon'ãual at'ãm ig volt az te io akaratod te nãlad.
12,42/a: βασιλισσα νοτου εγερθησεται εν τη κρισει μετα της γενεας ταυτης	Regina austri surget in iudicio cum generatione ista	Sababeli kiralne azzon felkel itele't napian e nemze'tte'l	Ezak felew walo kýralne azzon felkeel itelet napýan ez nemzetseggel	Az dílzebwel walo kiralne asszon' fetamad az iteletnak napian ez nemzetsiguel

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
9,12: Nem zyksegh az eghesseg belyeknek orvos, de kyk gonozwl vannak.	Az egésséges emberec nem szükölködne oruos nélkül, hanem az betegne.	Nem szükség az egészségeseknek az orvoss, hanem a betegeknek.	Nem szükséges az orvos az egészségeseknek, hanem a betegeknek.	Nem az egészségesnek kell az orvos, hanem a betegnek.
9,20/a: Yme az azonyallath ky tyzen ket eztendő wlta fogwa weer korsagot zenved vala.	És imé egy asszoni állat, ki tizenket esztendőül fogva vérnek foliását szenuedi uala.	Es ime egi asszoni állat, ki uernek foliasat szenvedi vala tizenkét esztendeig.	És imé egy asszony, ki vérfolyásban szened vala tizenkét év óta,	Egy asszony pedig, aki tizenkét éve vérfolyásban szenedett,
10,16/b: Legyetek azert belczet (k) mykent az kygyok, es egyegywk mykent a galambok.	Legyetek azért okosoc, mint a kigjok és szelédec mint az galamboc.	Legietek azért okosak, mint a kigiók és egiigüek mint az galambok.	Legyetek tehát okosak, mint a kigyók és szelídek, mint a galambok.	Legyetek tehát okosak mint a kigyók és ártatlanok mint a galambok.
11,26: Wgy, zent atyam. Mert azonkeppen volt kellemetes te eletted.	Jól vagy on attyám, mert ez volt az te io kedued.	Vgi Atiam, mert igi volt kellemetes előttd	Igen Atyám! Mert így tetszett neked.	Igen Atyám, így tetszett neked.
12,42/a: Sabbabely kyralne azzon fel tamad az yteeleten ez nemzettel, es el karhoztattya hwet.	Az Délnek kiralyne aszszonya fel kel az ítéletne napjan ez nemzetséggel egybe, és kárhoztattya azt.	Az délnek királyné asszonia feltámad az ítéletben ez nemzettel és kárhoztattia őtet.	A déli királynő föl fog kelni az ítéletkor e nemzedékkel és kárhoztatni fogja azt:	Dél királynője ezzel a nemzedékkel együtt jelenik meg az ítéleten és elítéli azt.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
12,45/b: και εισελθοντα κατοικει εκει και γινεται τα εσχατα του ανθρωπου εκεινο ου χειρονα των πρωτων	et fiunt novissimae hominis illius peiora prioribus	& lezen az embernek vtoli gonozbac eleinel	Ees embernek wtolso dolga nehezebben lezen az elebbýnel	Es ez embernek az we vtolso dolgai neueki gonossabbian lissnek az ue elsoe dolgainál
13,15/a: επαχυνθη γαρ η καρδια του λαου τουτου	incrassatum est enim cor populi huius	Mert megkoeueredet e nepnek o zu'uoc	Mert megtompwlt ez nepnek zýwe	Mert nag'on megtelwiñ meg nehezedett ez nipnek az ue szuee
14,1/a: Ηροδης ο τετρααρχης	Herodes tetrarcha	Nege'dle herodes	Herodes tetrarcha	Herodes, ki az nig' feiedelemnek egg'ik wala
15,2/ab: την παραδοσιν των πρεσβυτερων	Traditiones hominum	A venecnez zezesecet	Az regieknez zezeseket	U eleieknek szerzèsit
15,27/b: γαρ τα κυναρια εσθιει απο πτυν φιγιων	Nam et catelli edunt de micis	De maga lam a kolkec es ez nec a morsalekocbol	De nam az kalýkok ýs esnek az morsakbol	Mert az koelkoek es czak az hulladikokbol ilnek...
16,5/b: επελαωον το αρτους λαβειν	Obliti sunt panes accipere	Elfeletkeztec kenereket uelec ve'ni	Felettekben nem výnek kenyéret welek	Feledikensignek miatta nem vuettenek vala kenereket ue velek

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
12,45/b: Es leznek az embernek vtolso eelety gonozbak az elsóknél	Es léssen az embernek utolso állapottya gonoszba az elsőnél, így dolga az nemzetségnek is.	Es leznek az embernek utolsó dolgai gonoszba az elsőnél.	Es annak az embernek utóbbi dolga rosszabb leszen az előbbinél.	Annak az embernek a sorsa pedig rosszabbra fordul, mint előbb volt.
13,15/a: Mert ez neepnek megkemeenywlt hw zyok.	Meg köuéredett ez népnek szíue,	mert meg köuéredet e népnek szíue.	Mert megkeményedett e nép szíue.	Megkérgesedett ennek a népnek a szíue:
14,1/a: hallaa ky herodes kyal	Herodes tetrarcha hallá	az időben hallá Herodes, a negiedes feiedelem	Azon időben meghallotta Heródes negyedekes fejedelem	Abban az időben Heródes, a negyedekesfejedelem,
15,2/b: által hagyak az weeneknek hw szerzeeseket?	Melljek embereknek parancsolattjai	tanítván az embereknek tudományát és parancsolatait.	Tanítván emberi tudományt és parancsokat.	Tanításuk csak emberi parancs.
15,27: de nam az az kelkek es eeznek az moslekból	ugy vagyon Wram, mert az kölköc az morsalekockal élnek	Mert még az kölkök is esznek az morsalékókból	Csakhogy a kis kutyák is esznek a morsákból, melyek lehullanak uraik asztaláról.	Hiszen a kiskutyák is esznek az uruk asztaláról lehulló morsákból.
16,5/b: mert kyeret nem hozthwnk?	8/b: kenyereket nem vöttünk velünk	Mert kenyéret nem vettünk	Nem hoztunk kenyéret.	Nem hoztunk kenyéret.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
18,2: και προσκαλεσαμενος παιδιον εστησεν αυτον μεσω αυτου	Et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum	Es hiuan l' eg aprodot allaptata otet kozepettec	Ees Jesus elew hýwan egý kýs gýermeket, megallata kewztek	És egg' gyermeket ue hozzā hiuān Jesus ue koezikbe āllatā.
19,19: τιμψ τον πατερα και την μητερα και αγαπησεις τον πλησιον σου ως σεαυτον	Honora patrem tuum et matrem tuam et diliges proximum tuum sicut teipsum	Tiztelled te atadat & te anadat zeressed te feledet ment te magadat	Attýadat anyádat týztellýed, ees fele baratodat zeressed mynt tennen magadat.	Tisztelled at'adot es an'adot, es szeressed az te koezel valo emberedet mint te magadat.
20,10/a: και ελθοντες οι πρωτοι ενομισα νοτι πλειον λημψονται	Venientes autem et primi, arbitrati sunt, quod plus essent accepturi.	Az elsoc ke iouen úg alaitac uala, hogg tobbet volnanac veendoc	Elow iwenek az elsewkýs, kýk azt welýk wala hogy nekýk tewbbet adnanak.	Mikoron eliuettenek volna azok es az kik elsoek valanak azt alýták, hogy toebbet adnanak nekiek.
21,24/b: ερωτησω υμας καγω λογον ενα	Interrogabo vos et ego unum sermonem	Kerdlec en es tutoke' eg bezede'n	En ýs kerdek walamýt tewletek	En es egg' nimi dolgot kerdek tuetueletek
21,32/c: υμεις δε ιδοντες ουδε μετεμεληθητε υστερον του πιστευσαι αυτω	Vos autem videntes nec poenitentiam habuistis postea, ut crederitis ei.	De tue latnatos ingen pniat sem fogtatoc hog oztan hinnetec neki	Ees mykora ewtet lattatok volna nem tartatok az wtan penitenciát hogy neký hýnnétek	Tue kediglen mikora lattatok volna ezt, annak vtánna nem akaratok elwáloztatni akarattokat, hog' ueneki hinnitek.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
18,2: Es előwe hywan Jesus eg" kydedot, es alajtwan kw kozykben	Es mikor egy gyermeket szólított volna elő Jézus, állata azt ő eleikbe	És hozzá híván Jesus egí giermeket megállítá ötet középaránt közöttük,	És magához híván Jézus egy kisedet, közéjük állítá,	Ő odahívott egy gyermeket, közéjük állította
19,19: Týztellyed te atyadat anyádat. Es zeressed te baratodat mykeppen tennen magadat.	Tiztellyed Attyádat anyádat, és szeressed felebarátodat, mint temagadat.	Tiszteljed te atiadat és te aniadat, és szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.	Tiszteld atyádat és anyádat, és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.	Atyádat és anyádat tiszteld és szeresd felebarátodat
20,10/a: Előwe ywen az elsek ees aloyttak hog" tebbet vonanak veyendők – azok es annee peenztenek.	El iouen pedig az elsőc, alittyác vala, hogy őc tobbet vennénc,...	Eliövén kedig az elsőc is vélék, hogy tobbet veendők volnának.	Jövén pedig az elsőc is, azt vélték, hogy tobbet kapnak.	Mikor pedig az elsőc jöttek, azt hitték, hogy tobbet fognak kapni.
21,24/b: Kerdlek en es tyteket eg" bezeden...	En is kerdelec titeket egy dologra,	Kérdek én is töletek egy beszédet:	Én is teszek nektek egy kérdést.	Én is kérdezek töletek valamit.
21,32/c: Ty kedyglen lathwan, penitentiát sem veetek annak vtanna, hog" hýnnetek hwneki	Ti pedig, kic ezt láttátoc, nem tértetek meg az vtán, hogy neki hinnétec.	Ti pedig látván penitentiát nem tartottatok, azután, hogy hinnétek őneki	Ti pedig ezt látván, azután sem tértetek meg hogy hittetek volna neki.	Ti azonban ennek láttára sem tértetek meg és nem hittetek.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
23,29/b: οτι οικοδομειτε τους ταφους των προφητων και κοσμειτετα μνημεις των δικαιων	Qui aedificatis sepulcra prophetarum et ornantis monumenta iustorum	Kik megrakiatoc az pphetacnac sereket, & meg ekesititec az igazacnac koporsoicat	Kyk a profetaknak koporsot epitetek ees az igazaknak koporsoyt felekesytttek	Mert a profétáknak koporsoit nag'on ippytitek, es az szenteknek emlekezetire valo temetisnek alkotuanit ikesytitek
24,46: μακαριος ο δουλος εκεινος, ον ελθων ο κυριος αυτου ευρησει ουτος ποιουντα	Beatus ille servus quem cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem	Boldog a zolga kit meg iouend o ura ug lel tetté	Boldog az a zolga, kit az ew wra talal ollyan mondon chelekedewt, mykoron meg jew.	Boldog zolga az, az kit mikoron az ue vra megiiouend azonkippen talaland hog' czelekedik.
27,35/b: διεμερισαντο τα ιματια αυτου βαλλοντες κληπον	Diviserunt vestimenta eius, sortem mittendes	Meg oztac o ruhaiat nilat ereztue	Oztast tewenek ew ruhyan sorsot wetwen reaÿa	Megosztóának az ue ruhaiaual es nilat uetinec azokra.
27,51/a: και ιδου το κατα πετασμα του ναου εσχισθη...	Velum templi scissum est in duas partes	Es im a'templomnac soporlacha ketten ketté zakada	Ées ime az templomnak superlaya kette zakada	Es ime az templomnak vitorlaia ket szizre szakada
27,63/b: ο πλανος ειπεν επι ζων	Quia seductor ille dixit adhuc vivens	Mert e hiteto meg eleuente og mo'dot	Hogy meg mykoron amaz hÿtetew elne azt monda:	Hog' amaz czalard meg iltiben azt monda:

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
23,29/b: kyk wyoytтыatok az proffetaknak koporsoyokat, és zepeytytek az ygazaknak temeteeseket	Mivelhogy eppititec a az Prophetáknac temetésecnac helyét, és az igazaknak temetéseknek helyét ékesgetitec	Kik építitek a profétáknak a koporsóit és ékesítitek az igazak temető helyeit...	Kik a próféták sírjait építitek és ékesítitek az igazak emlékeit,	A prófétáknak sírboltot építtek, az igazak síremlékeit fölkesítitek,
24,46: Boldog az olyan zolga, kyth mykoron hw wra el yewend leendy yo mywelkódthben	Boldog szolga az, az kit az Wr talál az tisztí szerint czelekedni, mikoron haza iouend	Boldog az a szolga, kit mikor eliövend az ő ura, találand eképpen tselekedvén.	Boldog az a szolga, kit mikor ura eljövend, így cselekedve talál.	Boldog az a szolga, ha ura megérkezésekor ebben a tevékenységében találja.
27,35/b: meg vztak hw rwhayat, sorsot vethwen hew raytta	27,35/a: megosztác az ő ruháit, nilat vetuen azokra.	27,35/b: eloszták az ő ruháit sorsot vetvén.	Elosztották maguk között ruháimat és köntösömre sorsot vetettek.	Elosztották ruháimat maguk között és sorsot vetettek köntösöm fölött.
27,51/a: Es ottan a templomnak fedezety ket rezben zakada, felse rztwl foghwa alsoygh	És imé a templomnac karpittya ketté hasada az felitől fogva mind az első részig...	Es ime az templom superlatia két részre szakada az fölítől fogva mind az alliaig.	És ime a templom kárpitja ketté hasadt fölétől aljáig.	Ekkor a templom függönye kettéhasadt, felülről egész az aljáig.
27,63/b: mert az chalard azt mondaa meeg elteeben,	Amaz hitető életében meg mondotta,	Amaz hitető azt mondotta még előbb:	Ez a csaló még életében azt mondotta:	az a csaló még életében azt állította:

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
Márk evangéliumából				
1,30: η δε πενθερα Σιμονος κατεκειτο πυρεσσοσα	Decumbemat autem socrus Simonis febricitans.	Simonac ke napa fekzen uala hideg leletben	Simonnak kegÿg napa fekzÿk wala mert hÿdeg lely wala	Az Simonnak kediglen felesighe fekszik uala kit hideg lel uala
4,38/a: και αυτος ην εν τη πρυμνη επι το προσκεφαλιον	Et erat ipse in puppi super cervical dormiens	& o alozon vala a haionac vtollabā eg fo alon	Es ew wala az haÿonak wtolso rezeben alwzÿk wala egy wankoson	Es az Jezus az haionak vtolso risziben vala, es egg' fue aloñ aloszik uala
7,24/b: ουδενα ηθελεν γωναι, και ουκ ηδυνηθη λαθειν	Neminem voluit scire, et non potuit latere	Senkinec sem akaria vala megtuttat, & ne titkoltathatec	Azt akara hogy senkÿ ne tugya, de el nem euezhetek	Akarā hog' senki ne tugg'a de maga titkon nem lehete
9,33/b: εν τη οικια γενομενος	Qui cum domi essent	Kic mikor hon volnanac	Mikorō hazba iewt wolna	Mikoroñ hāzba ment wolna
12,40: οι κατεστι οντες τας οικιας των χηρων και προφασει μακρα προσευχομενοι	Qui devorant domus viduarum sub obtentu proluxae orationis	Kic be nelic ozuegecnecc hazocac hoziu imadsagnac okauual	Kÿk meg emeztÿk az ewzwegÿeknek hazajÿt, ees zÿny alatt hozzw imatsagokat teznek	Kik megemeesztik az ezvegek hāzāt, es szin alatt hosszú imadsāgokat tisznek
14,6/b: τι αυτη κοπους παρεχετε	Quid illi molesti estis	Mit nehezeltac o hozia	Mire wattoc neky bantasara	–
14,21/b: καλον ην αυτω, ει ουκ εγενηθη	Bonum erant ei si non esset natus	Job uala neki ha ne' zuletet volna.	Job wolt wolna annak hogy ha nem zyletet volna	Jobb vala annak, ha nem zueletett volna

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
Márk evangéliumából				
1,30: Agyba fekzyk vala kedyglen Symonnak ypa, feyeet faydalwan	Az Simonnac pedig napa, fekszic uala hideg lelesben	Fekszik vala kedig Simonnak napa hideg lelésben	Simon napa pedig forró lázban fekszik vala.	Simon anyósa lázas betegen feküdt.
4,38/a: Ew kedeg az hayo faraba az abrozon alwzyk vala,	És ő vala az hajónak hátulsó részében, és aluszik vala egy fő allyon.	És aluszik vala a haionak utollian e vānkoson.	Ő pedig a hajó hátsó részében egy vānkoson alszik vala.	De ő a bárka farában egy vānkoson aludt.
7,24/b: hogy senky ne thwdnaa, de el nem euezheteek.	Nem akaria vala, hogy senki őtet meg tudná, de nem titkolható el magát	Nem akarja, hogj senki tudná, és nem lehete titkon	és betérván egy házba, nem akará, hogy valaki megtudja:	...de nem akarta hogy fölismerjék. Mégsem tudott rejtve maradni.
9,32/b: Mykoron azert ot hon volnanac	-	Kik mikor az házban volnának	Mikor a házba ért, kérdezé őket:	33/b: Hazatérve megkérdezte őket:
12,40: Kyk ffel emeztyk az ozvegyeknek hazokat, hozyw ymatkozásnak kapozety alatt;	Kik az özvegyeknek házokat fel fallyác, és külső képpen hosszú imádsággal élnec	Kik megeszik az özvegyeknek házokat hosszú imádságnak szine alatt	Kik megeszik az özvegyek házait és színleg nagyokat imádkoznak.	Főlélik az özvegyek házát és színleg nagyokat imádkoznak.
14,6/b: mit nehezeskettek hw rea	Miért háborgattyáttok őket	Hagyjatok békét neki, miért vagytok bántására	Hagyjatok békét neki! Miért bántjátok?	Hagyjátok békében! Mit bántjátok?
14,21/b: yob volna hwneky, ha nem zyletet volna az ember	Jó volt volna annak az embernek, ha nem zületet volna	Jó lett volna neki, ha nem született volna az az ember.	Jobb volna neki, ha nem született volna az az ember.	Jobb lett volna neki, ha meg sem született volna.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KODEX	PESTI	ERDŐSI
Lukács evangéliumából				
1,1/a: Επει δηπερ πολλοι επεχειρησαν αναταξασθαι διηγησιν περι των πεπληροφορημενων εω εμιν πραγματων	Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem rerum	Sokac akaranc (akarac) zerzeniec ez allatocnac modekit	Sokan akartak az dolgoknak megieletesit irasba zerzeny	–
1,5/b: εξ εφημεριας Αβια	de vice Abia	Abiasnac rendebeli	Abia rendybewl	Abiasnak napszám szerint valo rendiboel vala
1,7/b: και αμφοτεροι προβεβηκοτες εν ταις ημεραις αυτων ησαν	et ambo processissent in diebus suis	& monnoc o napcbā meg elemettec vona	Ees m'nd kette ideseck walának	Es mind ketten elmulatták vala ideiket
1,27/a: προς παρθενον εμνηστευμενην ανδρι	Ad virginem desponsatam viro	A ferfinoc neuezet zuzhoz	A zyzhez melljet ferfywnak ieczettek wala	Az szuezhoez, mell iegben vala egg' firfiunāl
1,28/b: χαιρε μεχαριτωμενη ο Κυριος μετα σου (ευλογημενη συ εν γυναιξιν)	Ave, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus	Vduozleg maria vag malasztal telles, vr vagō te veled	Idwezlegy malasztal teljes ur wasyon teveled aldot wagy te azon yoknak kewzewte	Vduozlig kedwes szuec. Az Vr te ueled vagon. Á'ldott uag te asszoniallatoknak koezoette.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
Lukács evangéliumából				
1,1/a: Mynekokaert kededg sokat(n) zantaak az ewangeliomnak mogyat el kezdeny es zerezny, ky my bennwnk bel telleyeōdōt,	Mivelhogy sokan kezdetec rend szerént meg írni, azoknac a dolgoknak meg beszéllését, mellyec mi nálunk mindenestől foguán bizonyosoc.	Mivelhogy sokan igyekeztek el rendelni az dolgoknak meg beszéllését, mellik mi köztünk be tellesettenek	Mivelhogy sokan próbálták rendbeszedni a köztünk végbement események elbeszélését.	Már sokan vállalkoztak arra, hogy rendszeresen elbeszéljék, a köztünk végbement eseményeket.
1,5/b: Abyanak zerzeteeből	Abianac rendéből való	Abia rendéből	Abia papi osztályából	Aki abia papi osztályába tartozott.
1,7/b: es mynd ketten el mwlttaak volna ydeyōket	és mind ketten immár idős emberec volnānac	és mind ketten idősek valának az ő napiokban.	és már mindketten előhaladtak korban,	és már mindketten éteesebb korúak voltak.
1,27/a: az ffyrffynak yegyzetōt zyzhez	egy szūzhōz, melly ferfiunak iegyeztetet uala	a szūzhōz, ki ferfiunak eliegyeztetett uala	Egy szūzhōz, aki egy ferfiunak vala eljegyezve,	A szūz jegyese volt egy ...ferfinak
1,28/b: Idwez legy malazthwal teljes, wr wasyon te veled, te vagy aldot az azzonyállatoknak kozotte	Örully, te ki az Wrnal ingyen vagy kedves, az Wr te veled wasyon és te áldott vagy az asszonyi állatok között	Idvöz légi malasztal teljes: az Vr te veled, áldott vagi te az asszoniallatok között.	Üdvözlégy, malasztal teljes, az Úr wasyon teveled, áldott vagy te az asszonyok között.	Üdvözlégy, kegyelemmel teljes! Az Úr veled van. (Áldottabb vagy te minden asszonynál).

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
1,35/b: και δυναμις υπισ του επισκιασει σοι	Et virtus altissimi obumbrabit tibi	Es felesgesnc iosaga meg hiedelmez teneked	Ees az magassagosnak iosaga arnekoz meg teged.	Es az felsighes istennek hatalmassāga ārnikāual be fog tighedet
2,35/a: και σου δε αυτης την ψυχην διελευσεται ρομφαια οπος αν αποκαλυφθωσιν εκ πολλων καρδιων διαλογισμοι	Et tuam ipsius animam pertransivit gladius, ut revelentur ex multis cordibus cogitationes	Es te lelkedet tor altalfolla hog megieientessenec soc zuuecbol gondolatoc	Seut meg az tennen zywedet ys által hattya teur, hogy sok zyeknek gondolatȳ megnȳlatkoztassanak	Soeg az te lelkedet es toer iāria által, hog' sok szueokboel az gondolatok megnilatkozzanak
3,1/b: ηγεμονευοντος Ποντιου Πιλατου της Ιουδαιας	Procurante Pontio Pilato Judeam	Poncius pilatȳ Judeaban birolkottanac ideiben	M'koron Poncius Pilatus Sȳdosagba few wolna	Mikoroń Pontusbeli Pilatus Sidoorszagban tizttarto feiedelem volna
3,14/d: και αρκεισθε τοις οψονιοις υμων	contenti estote stipendiis vestris	Megelegeggetec tu iargalastokon	Meg elegegyetek a tȳ Soldotokkal	Megeleghegg'etek az tue s'oldaitokkal
4,19/b: αποστειλαι τεθραυσμεν ους εν αφεσει, κηρυξαι Κυριου δεκτον	Predicare annum Domini acceptum, et diem retributi	Predicalni vrnac foganatos eztendeit & iugforbatlatnac napiat	Hogȳ wrnak kellemetes esztendewt... predȳkallanak	Hog' predikallān az ur istennek foganatos esztendeit
4,41/c: οτι ηδειςαν τον Χριστον αυτον ειναι	Quia sciebant ipsum esse Christum	Mert toggac uala o neki Xc voltat.	Mȳwel hogȳ twgȳak wala hogȳ ew wolna a Christus	Hog' tudnān, hog' ue volna Cristus.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
1,35/b.: es az ffeelseghnek hw" erey meg arnekoz teghōdet	És a magasságban lakó Istennek ereje megārnȳkoz tēged	A Felsēgesnek ereie meg ārnȳkoz tēgedet	A Magassāgbelinek ereje megārnȳkoz tēged,	És a Magassāgbeli ereje borit el.
2,35/a: az te lelketet is ātal hattya eless thor, hogy kywe nyilatkoztassanak sok zywekbōl gondolatok	Sōt a te lelketetis ātal hattya az elestōr, hogy meg ielentessenec soc sziveknecc gondolati.	És a lelketetis ātal iāria a tōr, hogi ki n'latkoztassanak sok szivekbōl a gondolatok.	neked magadnak is tōr fogja ātjāmi lelketet, hogy nyilvánossāgra jōjjenek sok szȳvbōl a godolatok.	S a te lelketet is tōr jārja āt, hogy ĩgy megnyilvānuljanak sok szȳv ĩrzēsei.
3,1/b: Poncioy Pilatus vrnakodwan Judeaban	mikor Judea tartomānyban tizttarto vōlna Pontius Pilatus	Pontius Pilatus tizttartoia lēvēn Judeanak.	Poncius Pilātus helytartōja vala Jūdeānak	Poncius Pilātus volt Judea helytartōja,
3,14/d: de meg elegegyetek ty soldotokkal	es meg elegedietec ti soldotockal	s meg elēggietec az ti szoldōtokkal	és elēgedjetecc meg zsoldotokkal	S elēgedjetecc meg zsoldotokkal.
4,19: predicallany vrnac ystennek kellemetes eztendeyth, es megh fizetho napyat.	Hogȳ hirdessem az Vrnac kedves eztendeiēt. (ennyi!)	Predikalliam az Vrnac kedves eztendeiēt, és az meg fizetēsnek napiat.	Hirdetni az Ūr kedves esztendejēt és a visszafizetēs napjāt.	Hirdessem az Ūr keygelmēnek esztendejēt (és bosszūjānak napjāt)
4,41/c: mert twgȳak vala hogȳ hew volna az Cristus	Miuel hogȳ tudȳyac vala, hogȳ ō volna az Christus	Mert tudiāk vala ōt Christusnak lenni.	Mivel tudtāk, hogȳ ō a Krisztus.	Azok ugyanis tudtāk, hogȳ ō a Messiās.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
7,40b: εχω σοι τι ειπεν	Habeo aliquid tibi dicere	Valami mōdom vagō teneked	Wagyon valamý kýt neked mongýak	Valami beszidem vagon te veled.
9,50b: ος γαρ ουκ εστιν καθ' υμιν, υπερ υμιν εστιν	Qui enim non est adversum vos, pro vobis est	Ký nincs mi ellenonc mi ertōc vagō.	Walaký mý ellenewtek nýnchen mý uelewnk wagyon	Aki mue ellenuenk ninczen, mue mellettuenk vag'on
10,25/b: διδασκαλε, τι ποιησας ζωην αιωνιον κληπονομησω	Magister, quid faciendo vitam aeternam possidebo	Mester mi teuen hatom az oroc eletet	Mester mýt tegýek, ha az ewrek eletet akarom býrnýa	Mester, mi czelekedetuel nerhetem az oeroek illetnek oeroeksighet.
11,27/b: Μακαρια η κοιλια η βαστασασα σε και μαστοι ους εθρηλασας	Beatus venter qui te portavit, et ubera quae suxisti	Boldog has ki tegedet viselt & az emloc kiket emtél.	Boldog meeh, az ký teged wýselt ees az emleek melyeket zoptal	Boldog az mih, az mell' tighedet viselt, es boldogok az emlok az melleket szoptál.
12,14: ανθρωπε, τις με κατεστησεν κριτην η μεριστην εφ' υμας	Homo, quis me constituit iudicem aut divisorem super vos	Ember ki zerzet engemet biroua auag oztoua tu raitatoc	Ember ký tewt engem oztowa awagý býrowa kewztetek	Ember, kiczoda tuen enghemet igaz latova, auag oeroeksig osztova tue koezoettetek.
12,18/b: καθελω μου τας αποθηκας και μειζονας οικοδομησω,	Destruam horrea mea et maiora faciam	Megtorom en csuromet & nagobban alkotom.	El bontom az een chýurewmet nagyobban chýnalo	El hānom az en gabonās házaimot, e nag'obbakot rakok

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
7,40/b: Symon, valamý mondasom vagon te neked	Simon, vagon valami beszé dem, mellyet mondgyac néked.	Simon vagon valamit mondanom neked.	Simon, mondanék neked valamit.	Simon, valami mondanivalóm van.
9,50/b: mert ky ninczen ty ellenetek ty veletek vagon.	Mert az ki ninczen mi ellenünk, mi mellettünc vagon.	Mert az, ki nintsen ti ellenetek, veletek vagion.	Mert aki nincs ellenetek, veletek vagon.	Mert aki nincs ellenetek, veletek van.
10,25/b: Mester, myt tegyek, az erek eelethe vevén?	Mester, mit czelekedgyem, hogy az örök életet vehessem?	Mester mit tselekedvén bírhatom az örök életet?	Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet elnyerjem?	Mester, mondta, mit tegyek, hogy eljussak az örök életre?
11,27/b: Boldogh meeh ky teghed hordozot, es az emleek, kyk teghed emtettetek	Bódogh méh az mellytégedet hordozott, és az emlőc mellyeket te szoptál.	Boldog az méh, meli tégedet hotrdozot, és az emlők, a melleiket szoptál.	Boldog a méh, mely téged hordozott, és az emlők, melyeket szoptál.	Boldog a méh, mely téged hordozott, és az emlő, melyet szoptál.
12,14: (Homo quis me) Ember! Ky zerzet eghemet byrot ty raytatok	Kicsoda tött engemet ti köztetek birouá, vagy osztóvá?	Ember, ki rendelt engemet bíróva, auagi osztóvá ti köztetek?	Ember! ki tett engem bíróvá, vagy végrehajtóvá közöttetek.	Ember, ki tett engem bíróvá, vagy végrehajtóvá köztetek?
12,18/b: el terem az én czyremeth, es nagyobaa zerzem.	Az én gabonás tsüreimet el rontom és nagyobbakat éppitec	El bontom az én tsüreimet és nagyobbakat tsinalok.	Elbontom csüreimet és nagyobbakat építek.	Lebontom csüreimet és nagyobbakat építek.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
13,11/b: πνευμα εχουσα ασθενειας	Qui habebat spiritum infirmitatis	Ki valla vala betegsegnc zelletet	Kýbe wala betegsegnek lelke	Kiben betegsig hozo gonosz szellet vala.
14,12/c: και γενηται αν τα ποδομα σοι	Et fiat tibi retributio	Es legen teneked megtorlat	Ees meg aggyak neked az kevlchewnt	Es hog' viszhontag meg ne fizessik teneked az te io viteledet
15,13/d: ζων ασωτως	Vivendo luxuriose	Eluen belendesol	Elwen myndenbewl kedwe zerýnt	Mirtiktelen es faytalan illetet viseluin.
15,25/c: ηκουσεν συμφωνιας και χορων	Audivit symphoniam et chorum	Halla a hangoslatot & a kart	Halla az wýgassag tetement ees a tanczot	Sipolast es tanczolast halla.
16,1-2: Ανθρωπος τις ην πλουσιο ως ειχεν οικομενον, και ουτος διεβληθη αυτω. ως διασκορπιζων τα υπρχοντα αυτου. και φωνησας αυτον ειπεν αυτω: τι τουτο ακουω περι σου; αποδος τον λογον της οικονομιας ου γαρ δυνη ετι οικομειν	Homo quidam erat dives, qui habebat villicum: et hic diffamatus est apud illum quasi dissipasset bona ipsius. Et vocavit illum, et ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem villicationis tuae, iam enim non poteris villicare.	Vala eg neminemo kazdag ember kinc vala folnaga, & ez meg olcsarlatot o uala monual eltekozlotta uolna o iauait. Es hiua otet & mōda oneki. E mit halloc te felolled aggad samat te folnagkodatodnac mert imar nē folnagkodhatol toabba.	Egý kazdag ember wala, kýnek egý safara wala, ezt be mōdak ew nala, mint hogý ha el tekozlotta wolna az ew iozagat. Hozza hýwa ees monda neký. Mýchoda az kýt felewled hallok? Aag' zamot Safarsagodrol mert immar towab nem Safarkodhatol.	Egg' kazdag ember uala, kinek egg hāzi dolgosa vala, es ez be vādoltatek ue nala, mint ki eltikoatlanā az ue ioszaghit, es eloe hiua uetet, es monda ue neki. Miczoda ez, az mit te felozeda hallok? Agg' számot az te hāzi dolgossagodrudl, mert ennek vtāna hāzi dolgos nem leheccz.

JORDANSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
13,11/b: kynek betegh lelke vala ymaran tyzen nyolcz eztendeyghlen	kiben vala betegségnek lelke immár tizen nyoltz esztendőtől fogva	kin az betegségnek lelke uala tizen niolez esztendeig	kin a betegség lelke volt tizennyolc évig,	Kit a betegség lelke már tizennyolc éve hatalmában tartott.
14,12/c: es lezen te neked megh fizetees	s ilyen módon az íó tétemény megfizetessék	és az legien teneked fizeteesed	De majd visszafizettetik az neked	De majd visszafizetik az igazak feltámadásakor.
15,13/d:gyenyerewse ghel eelwen	nagy tékozlással éle	mértéktelenül élven	léha étlettel	kicsapongó étlettel
15,25/c: halla az nagy zenghest es tanczolast	hallá az éneklést és a vigadozást	hallván az éneklést és a tánczolást	Hallá a muzsikát és a táncot.	Hallotta a muzsikát és a táncot.
16,1-2: Vala egy kazdagh ember, es hwneky vala egy saffara, awagy tyztartoya. Es hw be vadoltateek hw uranal, hogy mywel el tekozlotta vona hw jozagath. Es elowe hywan hw tet, monda hwneky: Myre hallok eellyent the felőled? agy zamot maydan te Tyztartásodról, mert ymaron nem vralkodhatol towaba a tyzthben	Vala egy gazdag ember, kinek vala egy sáfára, és az be vādoltaték annál, hogy minden javait eltékozolná. Hiván azért azt és mondá nekíe: mit halloc felőled? Adgy számot sáfárságodról, mert nem lehetsz ez után sáfár.	Vala némely gazdag ember, kinek sáfára vala, és ez be vādoltaték nála, mintha el tékozlotta volna az ő javait. És elő hívá őtet és mondá neki: Mit hallok felőled? Aggi számot az te saffarsagodról, mert immár nem sáfarkodhatol.	Vala egy gazdag ember, kinek sáfára vala; és ezt bevādolták nála, hogy eltékozolja az ő javait. És előhíván őt, mondá neki: Mit hallok felőled? Adj számot sáfárságodról, mert tovább nem lehetsz az én sáfárom.	Egy gazdag embernek volt egy intézője. Bevādolták nála, hogy eltékozolja vagyonát. Magához hívatta tehát, és így szólt hozzá: Mit hallok rólad? Adj számot a vagyonkezelésről. Nem maradhatsz tovább intézőm.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
16,6/b: δεξαι σου τα γραμματα και καθισας ταχεως γραψον πεντηκοντα	Accipe cautionem tuam: et sede cito scribe quinquaginta	Veged te okodat vl & irih hamar otuenet	Wed elew registromodat, ylle ees ýry hamar ewtwent.	Vedd eloe az te menedik leueledet es uell' le hamar, es iry oetuenet
17,29/b: εβροξεν πυρ και θεινον απ' ουρανου	Pluit ignem et sulphur de coelo	Ese tuzet & budos kenesot menbol.	Esek týwz ees kýnkew mennýorzagbol	Tuez es kinkue esoe esek az egboel.
18,11/a: ο φαρισαιος σταθεις ταυτα προς εαυτον προσηχητο:	Phariseus stans haec apud se orabat	A leualt ke aluan ezeket imagga uala ou beuul	Az Fariseus megalwan illýen modon imatkozýk wala magaba.	Az fariseus aluan, ue magaban illen imadsagot tisen vala.
18,33: εμπαιθησεται και υβριασθησεται και εμπτυσθησεται, και μαστιγωσαντες αποκτενουσιν αυτον	Illudetur et flagellabitur, et postquam flagellaverint occident eum	Megkaromlattatic & megostorlattatic, & mi utan megostorozanac megolic otet.	Meg chwfollyák ewtet, ees bozzuwal illetýk, ees mýnek wtana meg wstorozzak meg ewlýk	Meg czufoltatik, es bosszusagual illetetik, es minek utanna meg ostorozangák meg oelik uetet.
19,48/b: ο λαος γαρ απας εξεγρεμετο αυτου ακουων	Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum.	Mert mēd nep vgehot vala halgatuan otet	Mert mynd a tellýes kewsseg fýgyelmezýk wala az ew bezedere mýkoron ewtet hallana.	Mert mind az eghissz nip figelmetes vala az ue beszidire, mikoron uetet halgatnā.

JORDANSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
16,6/b.: ved elówe the leweledeth, es yllee hamar, yr" ewthvent.	Vegyed az te számtartó könyvedet, és leulvén hamar, iry ötuent.	Vedd elé a te számtartó könyvedet, es ülle hamar, írj ötvenet.	Vedd elő adósleveledet, ülj le hamar, és írj ötvenet.	Vedd elő adósleveledet, mondta neki, ülj le hamar és írj ötvenet.
17,29/b: ysten tyzet es kenkőweth boczata mennyből, es mynd veztee hw"keth	tüzes és kénkőves eső lött az égből, és mindeneket elveszté.	tűz és kénkő esék az égből és mindeneket elveszté	Tűz és kénkő esett az égből és elveszített mindenkit.	Tüzes kénkő esett az égből és elpusztította valamennyit.
18,11/a: Az zertzethes sydo megh alwan, ezt ymagya vala hymagaban.	Az pharizeus áluán, illyen módón imádkozic vala magában	A pharizeus áluán ekképpen imádkozék uala ő magába:	A farizeus megállván, így imádkozék magában:	A farizeus emelt fővel így imádkozott magában:
18,33/a: megh czwffoltatyk, es megh ostoroztatyk, es megh pekdestetik;	meg czúfoltatic, és bosszúságokkal illetic, és meg pökdöstettetic;.	megcsúfoltatik és megostoroztatik, és megpökdöstetik:	és megcsúfolják, bántalmazták, megköpdösik;	Kigúnyolják, bántalmazták és leköpdösik.
18,33/b: es mykoron megh ostorozangyak, meghólyk hw"tet, es harmad napon ffeltamad.	es mince utánna ótet meg ostotozzac, meg ölic. De harmad napon fel támad	és minek utánna megostorozták megölik őtet, és harmadnapon feltámad.	és miután megostorozták, megölik őt, de harmadnap föltámad.	Azután megostorozták és megölik, de harmadnapra föltámad.
19,48/b: Mert mynden nepek eremesth hallgattyak vala hw"neky bezedeth	mind az egész kösség ő tüle függ vala, miuel hogy őtet halgatnác.	mert az egész nép tőle függ vala, halluán őtet.	Mert az egész nép rajta csügg vala, hallgatván őt.	Mert az egész nép feszült figyelemmel hallgatta.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
22,19/b: Τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμα μου τὸ ὑπερῶν διδομένον	Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur	Es en testem ki tu ertetec alaroltatic.	Ez az een testem, mely ty erettetek adatyk	Ez az en testem, mell' tue irettetek adattatik.
22,41/a: καὶ αὐτὸς ἀπεσπασθῆ ἀπ' αὐτῶ νῶσει λιθοῦ βολῆν	Et ipse avulsus est ab eis quantum iactus est lapidis	Es o eltaozec o tolloc eg ko hageitasne.	Ees ew el zakazkodek tewlewk oly mynt egy kew hagy'tasnÿra	Es ue el szakada ue tueloek közel ann'e foeldeen menire egg' kueel hag' thatnak
24,11: καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ ληρὸς τὰ ῥήματα ταῦτα	Et visa sunt ante illos, sicut deliramentum verba ista	Es tettetec o elottoc mikeppen teuelgenenec ez igec.	De ez bezedek hallatanak ew nekÿk walam' estelensegeknek	Es ez asszon' i állatoknak beszidi ue nekik oll' mint esztelensignekek lattattak vala
János evangéliumából				
1,11: Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἰδιοὶ οὐ παρέλαβον	In proprio venit et sui enim non receperunt.	Tulajdon ouuebe iot & ouuei nē fogattac.	Jewe az ew tulaÿdonÿ kewzÿbe ees az eweÿ ewtet nem weuek	Az ue tulaÿdonaba ioeue, es az ue tulaÿdon nipi uetet nem fogadak
2,17/b: ὁ ζήλος τοῦ οἴκου σου καταφαγεται με	Zelus domus tuae comedit me	Te hazadnac zerelme mogott engemet	Az te hazadnak bwzgosagos zeretety ewn meg engemet	Az te házadhoz walo szerelem meg emizte enghemet
3,8/a: τὸ πνεῦμα οὗ οὐ φέλει πνεῖ	Spiritus ubi vult spirat	Zellet hol akar ot lehel	Az lelek ahol akarÿa lehel	Az szel az holott akaria ott fu

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	KÁLDI ÚJ KIADÁS
22,19/b: Ez az en testem ky ty erettetok adatyk.	Ez az én testem, mely ti érttetec adatic	Ez az én testem, mely ti érettetek adattatik.	Ez az én testem, mely értetek adatik;	Ez az én testem, amelyet értetek adok.
22,41/a: Hw" kedyglen el tawozeek thwlók, mynt wolna egy kw hagyotass nee	Es o el táuozéc o tóllók, mint az menyére kóuel el hagyithatnánac	Es o elszakadván tóllük mint egi kó haitásnira.	Es eltávozék tóllük mintegy kóhajtásnyira.	Aztán mintegy kóhajtásnyira tovább ment
24,11: Es lattatanak ez bezedek hw"nekyk mynt ha el vezet vona, ezek azért hogy nem hynek hwnekyk.	De azoknak beszédec láttatéc azoknál v'gy mint bsłgatagságnac, és nem hiuéneec azoknak	Es azok előtt balgatagságnac láttatánac ezek a beszédec.	De azok előtt együgyü beszédnek tetszettek ez igék, és nem hittek nekik.	De azok üres beszédnek tartották szavaikat és nem hittek nekik.
János evangéliumából				
1,11: Twlaydon enneeben yewe, es hw" eenney hy"tet be nem fogadnac (aak).	Az öuei közzé iöue, és az öuei ötet be nem uöuec.	Az o tulaidonába iöt és az öuei be nem fogatták ötet.	Tulajdonába jöve, de övéi öt be nem fogadák.	Tulajdonába jött, de övéi nem fogadták be.
2,17/b: Az the hazadnac zerelme eewe megh enghemeth.	Az te házadhoz való buzgü szerelem megemézte engemet.	Az te házadnak buzgó szereteti megeméztet engemet.	A házadért való buzgóság megeméaszt engem.	Buzgóság eméaszt el házadért.
3,8/a: Az lelek, hol akar, oth lehel.	Az szél az houa akar fúni, fú	A szél az hol akaria ott fú.	A szél, ahol akarÿa, ott fú;	A szél ott fú, ahol akar.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
4,14: το υδωρ ο δωπωρ αυτω, ου μη διψησει εις τον αιωνα	Aqua, quam ego dabo ei, fiat in eo fons aquae salientis in vitam aeternam.	A víz kit en adoc lezen o benne viznec forrasa boito az oroc eletbe	Az a wýz mellýet een adok neký, lezen ew bwnnw folyo wýznec kwt feýe, fel forro az ewrewk eletre.	Az víz, mell'et en adok ueneki oeroek ieltre fel forro viznek kut feie liszen ue benne.
5,37/b: ουτε φωνην αυτου ποποτε ακηκοατε ουτε ειδος αυτου εωρακατε, και τον λογον αυτου ουκ εχετε εν υμιν μενοντα	Neque vocem eius nunquam audistis, neque speciem eius vidistis, et verbum eius non habetis in vobis manens	Mert ne hog valaha o zauat hallottatoc, de sē lattatoc o zemellet, & o igeiet nē vállatoc tu bennetec lakozuan	De ew bezedet sem hallottatok, sem zýnyet nem lattatok. Ees az ew bezede nalatok meg nem maradando	Soha az ue szauāt sem hallottatok, sem az ue szemilit nem lattatok. Es az ue beszide ninczen tue bennetek vg', hog' meg maragg'on.
6,18: η τε θαλασσα ανεμου μεγαλου πνεοντος διηγειρετο	Mare autem vento magno flante exurgebat	A tenger ke tamadoc uala nag zellel futatuan	A tenger kedýg (nagy zeel fuwan) felfwalkodýk wala	A tengerhez kediglen az nag' szelnek fuasának miatta nag'on fel indul vala
6,63/a: το πνευμα εστιν το ζωοποιουν, η σαρξ ουκ ωφελει ουδεν	Spiritus est qui vivificat; caro non prodest quidquam	Zellet ki eleueneit, test nem haznal valamit	A lelek az, ký eletet aad, test semmýt nem haznal	Az lélek az, az ki meg eleven' t, az test semmit nem hasznal
7,24/a: μη κρινετε κατ'οψιν	Nolite iudicare secundum faciem	Ne akariatoc itelnetec orcara	Ne itellyetek zýny zerýnt	Ne akariatok szemilnek tekintetire itelni.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
4,14: De az vyz, kyt en adandok hw"neky, lezen hw"benne ky folyo kuth e"wee az erek eeltre	Ha nem az víz, mellyet én adok nekie, lészen ő benne, öröc életr forró viznek kut feie.	Hanem a víz, melliet en adok neki, leszen ő benne fel forró viznek kút feie az örök életre.	Hanem a víz, amelyet én adok neki, az örök életre szökellő vízforrás lesz benne.	Az a víz amelyet én adok, örök életre szökellő vízforrás lesz benne.
5,37: Kynek sem zawat nem hallottatok wala mykoron, sem zyneet nem lattatok. Es az hw" bezeede nynczen tybennetec maradwan.	Annac szauát nem hallottatoc soha, sem pedig ábrázsttyát nrm láttatoc. És az ő beszéde nem marad ti bennetec.	Sem az ő szavát nem hallottatok soha, sem az ő ábrázatát nem láttatok. És az ó igéie nem marad meg ti bennetek.	Ti soha az ő szavát nem hallottatok, sem orcáját nem láttatok; és az ő igéje nem marad meg bennetek,	Ti viszont se szavát nem hallottatok, se színét nem láttatok, és igéje sem marad bennetek.
6,18: A tengher kedegh, lassaban zel tamadwan, fel yndwl uala.	Es az tenger az nagy szelnecc fuuasa miatt háborog.	A tenger kedig nagy szél fúvása miatt fel emelkedik uala.	A tenger pedig, nagy szél kerekedvén, háborgott.	Erős szél fúj és a tó háborgott.
6,63/a: Merth Lelek az, ky megh elewenoyth, az testh semyth sem haznalhath.	Az lélec az, az melly megeleuenit, az test nem használ semmit.	A lélek az, ki megeleuenit, a test nem hasznal semmit.	A szellem az ami éltet, a test nem használ semmit.	A lélek az ami éltet, a test nem hasznal semmit.
7,24/a: Ne ytellyetek csak zyn zerenth.	Ne itállyetek külső ábrázat szerint, ...	Ne itéllietek ábrázat szerint.	Ne ítéljetez látszat után.	Ne látszatra ítéljetez.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
7,35/b: μη εις την διασποραν των Ελληνων μελλει	In dispersionem gentium iturus est	Poganoctac hiruletibe menendo	A nepeknek wezedelmere menendewe	Az eloszlott nipeknek koezibe meg'ene
7,43: σχισμα ουν εγενετο εν τω οχλω δι' αυτον	Dissensio facta est in turba propter eum	O erte ozlat lot a golakezet kozot	Kýlembeszes tamada a sereg kewzewt ew myatta	Kueloembet fogának erteni ue feloele
8,46/a: τις εξ υμων ελεγχει με περι αμαρτιας	Qui ex vobis arguet me de peccato	Ki feg meg engemet tu kozolletec a bunrol	Kýchoda kezzýletek ký engemet meg fed býnemrewl?	Kiczoda irhat beueben enghemet tue koezueletek?
9,6: επτυσεν χαμαι και εποησεν πηλον εκ του πτυσματος	Exposuit in terram et fecit lutum ex sputo	Hagapa a foldre & alkota sart a hagapastol	A fewldre pewkeek, ees saart chýnala a nyálbol	A foeldre poekek es az ue szaianak taytikából sárt czinala
11,33: Ιησους ουν ως ειδew αυτην κλαιουσαν και τους συνελθοντας αυτη Ιουδαιους κλαιοντας, ενεβριμησατο τω πνευματι και εταραξεν εαυτον	Jesus ergo ut vidit eam plorantem, et Judaeos, qui venerunt cum ea, plorantes, infremuit spiritu et turbavit se ipsum	Jesus azert hog lata otet siratta & a sidokat kic iotenecc uala o uele sirattoc megforradozot zelletében & meghaboreita o magat	Jesus azert m' koron latna ewtet hogý sýrna, ees a sýdokat ýs kýk wele iewttenek wala, hogý sýrianak, meg bwsula lelkebe, ees meg haborýta magat.	Az Jesus annak okairt mihelen látá uetet hog' sirna, es ue vele egetembe az Sidokat es akik vele mentek vala oda, nag' zenduelest tuen lelkevel es indulast vuen magaban.

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
7,35/b: Nem de az pogan neepék keze meegyen ee hw"keth tanoytany.	Nem de nem azokhoz mégyen az kic az görögök között el ozlottac, és ndm de ez görögöket fogiaé tanítani.	Nem de az poganioknak eloszlásába menendőe és a poganokat tanittiae ?	Csak nem akar a pogány világba menni, és a pogányokat tanítani?	Talán a pogányok közt élő telepések közé megy, hogy taníts őket.
7,43: Vetekodees vala azert, az neep kezeet hw" myatta.	Hasonlás lón azért az kösség között ő miatta.	Hasonlás lón azért a seregben ő miatta.	Szakadás támadt tehát a seregben őmiatta.	Erre szakadás támadt miatta a nép között.
8,46/a: Ky vaadolhat enghemet bw"nrewl ty kozolletek.	Kicsoda győzhetne meg engemet tiközületec az bűnről.	Kitsoda fedd meg engemet közületek a bűnről.	Ki vádolhat engem közületek bűnről?	Ki vádolhat közületek bűnről engem?
9,6: le pokee az feldre, es saarth zerzec hw" nyalabol	Az földre pöke, és az ő nyálából sárt tsinála.	Ki pöke az földre és sárt tsinála a niálból.	Földre köpvén, sarat csinála a nyálból,	Földre köpött, sarat csinált a nyálból,
11,33: Jesus azerth mynth syrnya lataa hw"tet, es az sydokath, kýk hw yettenek vala syrwa megh zomorodee hw lelkeeben, es meg haboroytta ennen magat	Jesus azért mikor látta volna, hogy Mária sír, és az sidóc ő vele együtt sírnának, meg buzduła lélekben, és magaban meg háborodéc.	Jézus azért látá őtet, hogy sírna, és a sidokat az kik kijöttenek uala ő uele, hogy sírnac, megbuzduła lelkebe és háborýtá ő magát.	Jézus pedig, amint látta őt sírni, és a vele jött zsidókat is, hogy sírnak, lelke mélyéig megindula és megrendüle	Amint Jézus látta. Hogy sír, és hogy a vele jött zsidók is sírnak, lelke mélyéig megrendült.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
14,26/a;c: ο δε παρακλητος, το πνευμα το αγιον ... υπομνησει υμας παντα α ειπον υμιν εγω	Paracletus Siritus Sanctus suggerit vobis omnia quaecumque dixero vobis	A vigasztalando Szent zellet vgehet tunectec mēdeneket vala melleket mōdoc.	A wýgasztalo ký az zent lelek mindeneket ezetekbe iwttat, walamýt monta nektek	Az vigasztalo szent lilek eloetoekbe ad tuenektek mindeneket, mell'eket en tuenektek mondik.
15,22/b: νυν δε προφασιν ουκ εχουσιν περι της αμαρτιας αυτων	Nunc autem excusationem non habent de peccato suo	Ma ke o bunocrol menekedetet nē volnac	Mostan kegýg nýnchen mýwel býneket elfedezzek.	Mostan kediglen ninczen mivel buenoeoet fedezzik.
16,12/a: Ετι πολλα εχω υμιν λεγειν	Adhuc multa habeo vobis dicere	Meg soc mondo vagō tu nectec	Ezeknek felette sok wagyōn kýket nektek mongýak.	Ezeknek felette sok dolog vag'on, mell'ekruel szolnom kellene

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
14,26: Az vygasztaló zent lelek kedegh, kyt el boczat en atyam en newembe, hw" mmegh tanoyth tyteket myndenre es myndeneket megh yhly tynektek	Amaz vigasztaló szent lélec pedig, kit az én atyám az én nevemben el botsát, az meg tanit titeket mindenekre, és eszetekbe iutattya mind azokat, az mellyeket mondottam nektec.	A vigasztaló szent lélek kedig, kit az Atia küld az en nevemben, az titeket meg tanit mindenre, és eszetekbe juttat mindeneket, valamellieket mondandok nektek.	A Vigasztaló pedig, a Szentlélek, kit az Atya az én nevemben küld, az majd megtanít titeket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit mondottam nektek.	A Vigasztaló padig, akit az Atya nevemben küld, megtanít majd mindenre és eszetekbe juttat mindent, amit mondtam nektek.
15,22/b: mastan kedegh menedecekek nynczen hw" bynekról.	de nintsen most mivel menténc ő bünöket.	mostan kedig mentség nintsen az ő bünökről.	Most pedig nincs mentségük bünükre.	Így azonban nincs mentségük bünükre.
16,12/a: Meeglen sokat kellene tynektek mondanom, de nem vyselhetytek mastan el.	Még sok (dolog) vagyōn mellyeket néktec kellene mondanom, de mostan el nem hordozhattátok.	Még sok uagion amit nektek mongiak, de el nem viselhetitek mostan.	Még sok mondanivalóm volna nektek, de most nem vagytok hozzá elég erősek.	Még sok mondanivalóm van, nem vagytok azonban elég erősek hozzá.

GÖRÖG	VULGATA	MÜNCHENI KÓDEX	PESTI	ERDŐSI
21,25: Εστιν δε και αλλα πολλα α εποιησεν ο Ιησους, ατινα εαν γραφηται καθ'επ, ουδ' αυτον οιμαι τον κοσμον χωρησειν τα γραφομενα βιβλια.	Sunt autem et alia multa, quae fecit Iesus; quia si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros	Vadnac ke es socac egebek melleket tot ic mellek ha mēd e világ foglalna azokat volnanac.	Vannak kegÿg egÿbekÿs sokak, mellyeket Jesus mÿelt, kÿk ha megiratnanak mÿndenestÿl fogwa, alytom hogÿ meeg az wÿlag sem foghatna meg az kewnyueket kÿket kellene ÿrnÿ.	Sok egeb dolgok es vad'nak kediglen, mell'eket az Jesus czelekedett, mell'ek ha megirattatnānak egg'enkint alytom, hog' ez vilāgra sem firinek be az koenukek, az mell'ek irattatnānak.
		1466	1536	1574

JORDÁNSZKY	KÁROLI	KÁLDI KÉZIRAT	SZENT ISTVÁN TÁRSULAT	BÉKÉS-DALLOS
21,25: Vannak kedegh egebek is es nagyon sokak, kyket teth Jesus, kyk ha mynd yzenkeed megh irathnanak, aloyttomm mynd ez tellyes vylagot es be nem foghatny, kyk vynnyk kenywek yrok. Amen	Egyebek is sokac vadnac, mellyeket Jesus tselekedett, mellyec mindenec, ha meg irattatnānac, azt vélem, hogy a világ sem foghatna be az könyueket az mellyec irattatnānac.	Vannak kedig sok ediebek is, mellyeket tselekedett Jesus: mellyek ha megirattatnānac egienkent, uélem, hogy a világ sem foghatná be a kōniueket, amellyek irattatnānak.	Van még sok egyéb is, amit Jézus cselekedett, melyeket ha mind megírnának, azt vélem, maga a világ sem tudná befogadni a könyveket, melyeket írni kellene.	Ha egyenként mind megírnák, azt hiszem, hogy az egész világ sem tudná befogadni a könyveket, amelyeket írni kellene.
1516	1590	1605	1927	1951